

RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

V. évfolyam | 3. szám

Elfelejtett (h)arcok a rendszer­váltás előtörténetében

Szekér Nóra

Tapasztalat és realitás - Utak az első lakiteleki találkozóiig

Somodi István

A függetlenség végvára – Martonvásár

Gulyás Martin

Sujánszky Jenő előadása 1956-ról, 1993-ban

Hoppál Mihály a Március 15-e Emlékéremről

RETÖRK!

2020. OKTÓBER

Tartalomjegyzék

Főigazgatói köszöntő	1
Szerkesztői előszó	2

MŰHELY

SZEKÉR NÓRA: Tapasztalat és realitás. A jelen lévő múlt és jelen: a Lakiteleki Találkozó előtti „időperspektívák”	3
SOMODI ISTVÁN: A szabadság egy „kis köre” mint a függetlenség végvára. A rendszerváltás előzményei a Martonvásári Kutatóintézetben	19
PETRIK BÉLA: „Kötelezettségvállalás közérdekű célra”. A Bethlen Gábor Alapítvány első éveit	33
JUHÁSZ-PINTÉR PÁL: Paraszti múlt – paraszti jövő? Egy társadalmi szerveződés útja a nyolcvanas években a népi írók nyomdokain	45
MARSCHAL ADRIENN: „Jelentkeztek!” A POFOSZ megalakulása, dokumentumai és lapja	55

PORTRÉ

BOJTOS ANITA: Díjjal a nemzeti emlékezet őrzéséért. Beszélgetés Hoppál Mihállyal a Március 15-e Emlékérem történetéről és a rendszerváltás körüli évek emlékezetéről	62
---	----

RENDSZERVÁLTÓ ÉS ARCHÍVUM

GULYÁS MARTIN: Sujánszky Jenő előadása 1956 okairól	71
---	----

AKTUÁLIS

Emlékezés Oplatka Andrásra	82
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	88

RECENZIO

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN: Portré helyett tükör	90
Szerzőink	95

A borítón felhasznált kép forrása: Fortepan, Vészi Ágnes adományozó. Képszám: 136615.

RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

Lektorált folyóirat.

Kiadó:
**Rendszerváltás Történetét Kutató
Intézet és Archívum**

Felelős kiadó:
Nyári Gábor

Kiadó székhelye:
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Főszerkesztő:
Nagy Mihály Zoltán

Felelős szerkesztő:
Házi Balázs

Főmunkatárs:
Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:
**Gulyás Martin, Juhász-Pintér Pál,
Pálkás Barnabás, Rapali Vivien**

Szerkesztőbizottság elnöke:
M. Kiss Sándor

Szerkesztőbizottság tagjai:
**Fricz Tamás, Kávássy János Előd,
Kiss Gy. Csaba, Marschal Adrienn, Nyári Gábor
Simon János, Strausz Péter, Székér Nóra,
Ujváry Gábor, Vizi László Tamás**

Nyelvi lektor:
Budai-Szántó Daniella

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest,
Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve
Creative Commons
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0
Nemzetközi Licenc alatt van.

KÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasók!

Négy évvel ezelőtt, 2016 októberében jelent meg a *Rendszerváltó Archívum* folyóirat első száma. Az önálló folyóirat létesítése jelentős mérföldkő volt egy olyan Intézet életében, amely alig három évvel korábban kezdte meg működését. Még ennél is jelentősebb, hogy ez alatt a négy év alatt a folyóirat nem csak fent tudott maradni, hanem mindvégig minőségi tartalommal tudott megjelenni. Ez köszönhető a szerkesztőknek – Nagymihály Zoltánnak és Házi Baláznak – és az állandó munkatársaknak, az Intézet alapító főigazgatójának, Bíró Zoltánnak, és nem utolsósorban annak a hatalmas mennyiségű iratanyagának, amelyet az Intézet gyűjtött, az évek során pedig a folyóirat vált ezek egyik legfontosabb közzétételi fórumává.

Négy év után elérkezett az idő, hogy tovább építkezzünk, és a jól lerakott alapokra elkezdjük felhúzni a falakat. A folyóirat ezért mind formailag, mind tartalmilag megújult. Igyekeztünk úgy alakítani a lap arculatát, hogy az amellett, hogy megfelel a mai kor követelményeinek, és szándékaink szerint olvasóbarát formát kapott, egyben mégsem szakad el sem az Intézet múltjától, sem az elsődlegesen vizsgált korszak, a rendszerváltás képi világától. Bár kiemelt szempont, hogy a lap „tetszetős” legyen, ennél sokkal fontosabb, hogy tartalmilag magas tudományos színvonalat képviseljen, és határozott szerkesztési stratégia mentén működjön. Ezért jött létre – M. Kiss Sándor tudományos főigazgató-helyettes vezetésével – a szerkesztőbizottság, és ezért vezettük be jelen számmal kezdve a szakmai lektorálást. Emellett igyekszünk a folyóirat által vizsgált témákat is tovább bővíteni. Nem árulok el nagy titkot: az Intézeten belül rendszeresen szakmai viták tárgyát képezi, hogy mikor is kezdődött a rendszerváltás. 1867-től kezdve, 1918-on és 1956-on keresztül egészen 1989-ig elég széles a skála, és bizonyos szempontok szerint mindegyik dátum elfogadható. Mindebből azonban az következik, hogy a történelmet csak folyamataiban érdemes szemlélni. Nem érthetjük meg igazán a szűken vett rendszerváltás éveit, ha nem értjük meg ’56-ot; 1956-ot nem vizsgálhatjuk 1944–1945 ismerete nélkül; ahogy 1944–1945-öt sem az 1918–1920-as évek eseményeinek mellőzésével. Bár a folyóirat eddig sem szorított a rendszerváltás témájára, a jövőben az új rovatok elindításával szeretnénk tovább bővíteni a vizsgált év- és tárgyköröket, illetve felvázolni a Magyarország sorsát meghatározó folyamatokat.

A 2020. októberi szám elsődlegesen a rendszerváltás környékén kialakuló és tevékenykedő társaságokról, egyesületekről, baráti körökről szól. Sajnálatos, hogy mára igencsak megfogyatkoztak azok az értelmiségi, szakmai vagy akár művészi társaságok, amelyek egy cél elérésére, egy téma feldolgozására vagy csak folyamatos vitafórum biztosítására jöttek létre. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum egyik kiemelt célja éppen ezért az, hogy kiépítsen egy olyan szakmai hálózatot, amelynek tagjai egymást segítve, egymásra támaszkodva dolgoznak azon, hogy jobban megismerhessük és megérthessük hazánk 20. századi történelmét és Európában betöltött helyét. E cél elérésének egyik legfontosabb eszköze a megújult *Rendszerváltó Archívum* folyóirat.

Bízom abban, hogy munkánk meghozza gyümölcsét, és a folyóiratot haszonnal tudják forgatni a történész és politológus kutatók, az egyetemi hallgatók és a téma iránt érdeklődők egyaránt. Bízom abban is, hogy a jelenlegi olvasóink közül többeket hamarosan szerzőink között is köszönthetünk!

NYÁRI GÁBOR

ELFELEJTETT (H)ARCOK

A „szabadság kis körei” mint a függetlenség végvárai. Somodi István fűzi ekképpen tovább a bibói gondolatot a *Rendszerváltó Archívum* formailag és némileg tartalmilag is megújult számában. Ő a Martonvásári Kutatóintézet keretei között, a Kádár-Aczél-korszak „szűrt levegőjében”, a „tűrt” vagy éppen „tiltott” (ön)szerveződésként kiformálódott Brunszvik és Széchenyi Klubjára használta ezt a kifejezést, de alighanem számos hasonló társaságra érvényes ugyanez. Nem törekedtünk a teljességre: elfelejtett baráti köröket, klubokat, alapítványokat, mozgalmakat kívánunk bemutatni, amelyek a rendszerváltás sodrában vagy az azt előkészítő időszakban – ismét Somodi Istvánt idézve – „megkísérelték megtartani a nemzeti függetlenség és kultúra rájuk bízott darabját”.

A végvár persze ezúttal nem valamiféle harci jelszót jelent. Nem katonák gyülekeztek a falai között, hanem az adott viszonyokkal elégedetlen, a hatalom által szabott kereteket szűknek érző, vagy éppen csak közösségre vágyó egyének. A végvár alapjait nem kövek, hanem gondolatok adták: a népi mozgalom felszínről eltűnt, vagy eltüntetett, ám bűvópatakként továbbélő eszméi, 1956 érzékeibe és idegekbe hatoló fájdalma és tanulságai éppúgy, mint az eltitkolt és eljelentéktelenített, nemzeti tartalmától megfosztott évfordulók közösségi megélését visszaállítani igyekvő törekvések.

Sujánszky Jenő, az antikommunista ellenállás egyik elfelejtett alakja – lapunkban is idézett módon – így fogalmazott az '56-os forradalom előtti időszakról: „a fegyveres felkelés szellemi, lelki csírái [...] nem a [...] Petőfi Körök önkritikus vitáiból fogantak meg! Hanem az '56 előtti években titokban, nemes, hazafias lelkületől áthatva, egymástól függetlenül és izoláltan, spontán megformálódott, antikommunista és antiszovjet ellenálló csoportok szervezkedéseinek bátor szelleméből, amiről se a magyar nép, se a Nyugat abban az időben nem tudott.” Hisszük, hogy a rendszerváltás éppígy nem érthető meg azon személyek, elfelejtett arcok és harcok nélkül, akik egy valódi diktatúra keretei között kívánták és segítették elő a változást.

Budapest, 2020. október 13.

Szekér Nóra

Tapasztalat és realitás

A jelen lévő múlt és jelen: a Lakiteleki Találkozó előtti „időperspektívák”¹

ELGÁNCOLSOLT NEMZETMENTÉSEK - JELLEMZŐ TÖRTÉNETEK A KÁDÁR-RENDSZER MINDENNAPJAIBÓL

„Olyan értelmiségiek voltunk, akik szentségtörő, pőre és igaz gondolataikat majd csak az emlékirataikban közlik. Már a jövőben is múltra ítéltetve” – jellemezte 1978-ban Csoóri Sándor saját és kortársai életérzését az *Egy nomád értelmiségi* című esszéjében,² „az ártatlanság és cselekvőképesség elvesztésére” ítéltetett léthelyzet egyik legélesebb látóképe.

Béres József 1972-ben feltalálta a Béres-cseppet. A hatalom azonban úgy döntött: „ez az ember kívülről”, és nem támogatja a készítményt, ahol tudta, gáncsolta az ügyet, és 1975-ben kuruzslás vádjával bűnvádi eljárást indított a feltaláló ellen.³ Béres József kálváriájáról Kósa Ferenc rendezésében film (*Az utolsó szó jogán*) készült, ám ennek megszületése és vetítése is akadályokba ütközött.⁴ A költő

Nagy László, aki szívügyének tekintette Béres József és a csepp sorsát, az akkor művelődésügyi miniszter Pozsgay Imréhez fordult segítségért. Pozsgay azt tanácsolta Nagy Lászlónak, hogy minden korábbi fogadkozása ellenére „zarándokoljon el” Aczél Györgyhez e fontos ügy kedvéért. „Aczél ugyanis igazi trófeagyűjtő volt. Aki hozzá folyamodott, aki elment hozzá, az el volt téve a tartalékba a trófeái közé” – indokolta e tanácsot évtizedekkel később. Majd így érvelt Nagy Lászlónak: „Most kulcsszereplője vagy egy ügynek, ami elbukhat, ha nem változtatsz a magatartásodon. [...] Emlékezz, amikor Barbarossa visszatért Milánóba, a szemére hányták, hogy megszegte a nekik tett esküt. Erre Barbarossa azt mondta: megesküdtem, de nem arra, hogy be is tartom!...”⁵ Nagy László elzárándokolt Aczélhoz, a film elkészült, de bemutatni már nem engedték.

Egy jellemző epizód a Kádár-rendszer mindennapjaiból, ami

nemcsak azt sejteti, hogy egy tehetség a '70-es, '80-as években milyen mértékben volt kiszolgáltatott helyzetben Magyarországon, de a hatalom természetrajzárol is képet ad, ahogy kegyként osztogatja a szabadgondolkodás szűken mért perceit. E kegyért azonban igen nagy árat követelt: a zarándoklatot, a trófeává válást. És hogy a hatalom számára mit ér e trófea, az a társaságok lesajnáló megjegyzéseiben („még ő, a büszke Nagy László is megtalálja az Aczél elvtárshoz vezető utat”) és az embert saját maga előtt is kijátszhatóvá tevő belső monológok gondolataiban („megesküdtem, de nem arra, hogy be is tartom”) mérhető.

A kommunista diktatúra e sajátos kádári működésmechanizmusának része volt, hogy a „másként gondolkodóknak” fenntartott „szabad mozgástér” legalább annyi buktatót rejtett magában, mint amennyi lehetőséget. Gond nemcsak abból fakadt, hogy a határokat szűkre szabták, de

¹ Az írás hosszabb, teljesebb változatát lásd: Székér Nóra: Elmúlt jövő. Az első lakiteleki találkozó harminc év távlatából. In: *MDF-tanulmányok*. Szerk. Székér Nóra – Szeredi Pál. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 32., 2018, 7–61. A tanulmány címét és gondolatiságát nagyban ihlette: Koselleck, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz, 2003. (Ezúton is köszönöm Petrás Évának Koselleck munkájával kapcsolatos inspirációját.)

² Csoóri Sándor: Egy nomád értelmiségi [1980]. In: Uő: *Készülődés a számadásra*. Budapest, Magvető, 1987, [36–49] 45. Az írás eredetileg a kecskeméti *Forrás* 1980. februári számában látott volna napvilágot, de a már kinyomtatott írást az „illetékesek” pengével vágták ki a lapból.

³ A hatalom minősítéséről lásd: Király István: *Napló, 1956–1989*. Budapest, Magvető, 2017, 491.

⁴ Részletesen lásd Réger Ádám Géza: A Béres-ügy. A Béres-csepp története a feltalálástól a forgalomba kerülésig. (Szakdolgozat). Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, 2016.

⁵ Bihari Mihály – Kósa Ferenc – Pozsgay Imre: *Mi történt velünk. Magyarországi sorskérdések, 1987–2014*. Budapest, Éghajlat, 2014, 34.

még e szűkös mozgástér sem volt a szabadgondolkodás bibói értelemben vett autonóm „kis köre”. Önmagában már a léte, működése, szerepe a hatalmi játszmák részét jelentette, erős kiszolgáltatottságban és sűrűn átszöve az aczéli kultúrpolitika „kegygazdálkodásra” épülő elemeivel.⁶ A rendszer nem feltétlenül a tisztességes vagy a tisztességtelen út között kínálta fel a választási lehetőséget, hanem az emberi önbecsülés ilyen vagy olyan „torzulásai” között. Ahogy a jelen történetben is: vagy az ügyért való tevőleges elköteleződés, vagy az emberi méltóság szenved csorbát. A hatalom megadta a konok hiúság vagy a korrumpálódás „bűne” között a szabad választást, neki mindkét döntés megfelelt.

Mindeközben hihetetlen szómágia zajlott a valóság és az önbecsülés rovására. A megaláztatásra adott válaszban „az ember valódi színvonala tűnik elő”⁷ – fogalmazott Hamvas Béla az 1956-os forradalom kapcsán. A hatalom azonban ezt a forradalmat ellenforradalomnak hazudta, és e minősítést nemcsak a nép arcába vágta, hanem – folytatva a megalázásra épített uralmi forma gyakorlatát – meg is követelte e hazugság előtt való főhajtást. A magyar társadalmat ezzel „valódi színvonalának” elsumákolására kárhoztatta, a társadalom bűnbe kényszerítését pedig saját rendszerének

Nagy László költő a Magyar Rádió Kormos István emlékműsorában, 1977-ben. (Forrás: Fortepan / Szalay Zoltán, 147955-ös kép)

szerkezeti elemévé tette. Ezáltal a maga által összefabrikált legitimitást az erkölcsi válság permanens fenntartására építette. „Ezeknek az időknek volt valami mélyről fakadó keserősége. Nagyon sok volt a meghasonlott ember, a félrecsúszott életút világnézeti, politikai okok következtében. Az alkoholizmusba, öngyilkosságba menekülő életek. A nemzedék színe-java veszett így el”⁸ – idézte meg Bíró Zoltán a korszak hangulatát.

A párt a magyar társadalom tartásának ilyen mértékű megtépázása közben hirdette meg – a szómágia valamiféle főelemeként – a szövetségi politikát. Tabajdi Gábor megfogalmazása szerint „ez a jelzős szerkezet a Kádár-korszak egyik leggyakrabban használt politikai,

ideológiai és propaganda fogalma volt”.⁹ Csakhogy a párt politikájának köze sem volt a valódi szövetséghez. Őszinte együttműködésről szó sem lehetett, „a szövetség” feltételei nem a kölcsönös megegyezés függvényeként körvonalazódtak, hanem diktatumszerűen lettek előírva. A hatalom nem szövetséget kötött, hanem alkura kötelezett, ami a nép részéről kényszerűség volt, és „nem volt tőle elragadtatva”.¹⁰ Benne a szövetség alapelveként feltüntetett konszolidáció pedig annyi volt, hogy az embereket már nem a szüntelen félelem kényszerítette arra, hogy beletörődjenek a politikai jogaiktól és szellemi szuverenitásuktól való megfosztottságba, hanem „a kicsivel nyugodtabb, zaklatásmentes magánélet” és „egy lassú-lassú

⁶ Részletesen lásd Székér Nóra: A diktatúra „kis körei”. Az aczéli kultúrpolitika néhány sajátossága. In: *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Szerk. Nagymihály Zoltán – Székér Nóra. Lakitelek, RETÖRKI Könyvek 26., Antológia, 2017, 9–33.

⁷ Hamvas Béla: *Patmosz*. Szombathely, Életünk, 1992, 264.; 1956 és a Kádár-rendszer kérdéséről bővebben lásd: Székér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 5., 2014, 16.

⁸ Székér Nóra: *Interjú Bíró Zoltánnal*. (Kézirat, 2017. Készült a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívumban.)

⁹ Tabajdi Gábor: *Kiegyezés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963*. Budapest, Jaffa, 2013, 9.

¹⁰ Csengey Dénes: Saját hazában felegyenesedve élni. Előadás a magyarországi politikai helyzetről 1988 októberében, a Göteborgi Magyar Egyesületben. *Hitel*, 2017. június, [6–24] 7. (Az előadást rögzítette, szövegbe öntötte és publikálta: Tóth Károly Antal). A szövetségi politikáról részletesen lásd: Székér i. m. 2017, 9–33.

gyarapodásocská”¹¹ lehetősége oldotta azt a feszültséget, amit e jogfosztottság előidézett.¹²

A társadalom kezelésének ez a módozata a szabadság korlátozottságából fakadó feszültséget, még ha oldotta is, de az elletlenülés érzése és a rossz közérzet a kor hangulatához tartozott... A hatalom kijátszottjaként az állandó falba ütközés, az „elkonspirált” cselekvési vágytól és az elvetélt ötletek sokaságától való frusztráció nemzedéki élmény volt. „Ahogy mondják: velem a történelem madarát is meg lehetett volna fogatni. Duhaja voltam a nyelvnek, a gondolkodásnak; verekedésre és monologizálásra egyaránt kész, aki »ugrik egy jó szóra nyomban«. De ugrasztás helyett inkább csitítottak: most ne, most nem időszerű, majd holnap. [...] Aztán észrevétlenül magam is rászoktam a halasztásokra. [...] Így aztán megvagyunk, csak túl sok a múltidejűség, a halasztás az idegeinkben”¹³ – fogalmazott Csoóri Sándor 1982-ben. „Egyre kevésbé tudok élni. Nyugtalanítanak a cselekvésre nehezen átváltható felismerések”¹⁴ – mondta Lezsák Sándor 1981-ben. Egy „fárasztó helyben futás részesei vagyunk”, ahol „a cselekvésre nincs tér” – értékelte visszamenőleg Huszár Tibor e létállapot alaphangulatát.¹⁵

A lakiteleki találkozó névsorát nézve az embernek szinte az az érzése támad, mintha a belépőt egy-egy elgáncsolt „nemzetmentő” próbálkozás felmutatása jelentette volna. Pohárnok Mihály formatervező-grafikus, a „Házgyári konyha” program¹⁶ kezdeményezője ezt a küzdelmet ahhoz a helyzethez hasonlította, „amikor valaki tiszta erőből nyom egy ajtót, és kiderül, hogy nem azon az oldalon van a kilincs. [...] Minden erőt felemésztő munka volt ez. [...] Heroikus erőfeszítések folytak, és rettenetes élmény volt, hogy mit kellett finomkodni és óvatoskodni.”¹⁷ Ugyanakkor nemcsak a résztvevők személy szerint, de a találkozó szervezése mögött állók közösségként is megélték a rendszer szabta viszonyok között a „nekifeszülés” kudarcait.

KÖZÖSSÉGTEREMTÉS A KULTÚRÁBAN ÉS IRODALOMBAN

E kör a ’60-as évek végétől a ’70-es évek elejétől, még ha nem is vált egy egységes szellemi mozgalmá, de egyre több vonásában emlékeztetett egy összehangoltan működő közösség arculatára, erős érzékenységgel viselve a nemzeti sorskérdések iránt, amelyeket mind határozottabb hangvételben, ugyanakkor a rendszer felelősségét is boncolgató mellézköngével vetett

fel. Céljuk az volt, hogy minél szervezettebben, minél szuverénebb formában érvényesíthessék törekvéseiket, mégpedig úgy, hogy a fennálló rendszer ismerje el a problémafelvetéseiket és az önálló arcukat igényének létjogosultságát. Ne kényszerüljenek tehát a föld alá, illegálitásban, ugyanakkor szándékaiknak a „hivatalos” Magyarország életében is fogamatja legyen. Ez a törekvés a hatalommal folytatott kemény küzdelemként realizálódott, ahol a félrevezetések, szavak kiforgatása, ígéretések, betiltások, fenyegetések, megosztás és fárasztás mind terítéken voltak – erősen megtámogatva állambiztonsági eszközökkel.¹⁸ Többek között ennek az évtizedeken keresztül zajló „húzd meg–ereszd meg” viaskodásnak a tapasztalata érlelte a lakiteleki találkozó koncepcióját: tovább már nem lehet a rendszer által kijelölt feltételrendszerhez igazodni.

Ez a küzdelem számos fronton zajlott, de legfőképpen a kultúra területén, azon belül is – nem függetlenül attól, hogy e kör erős kontinuitásban állt a népi mozgalom tradíciójával – elsősorban az irodalom fórumain: vidéki folyóiratok szerkesztősegeihez, művelődési házakhoz, az Írószövetséghez kapcsolódva.¹⁹

¹¹ Csengey i. m. 2017, 7.

¹² Székér: A diktatúra... i. m. 2017, 10.

¹³ Hatvani Dániel: Készülődés a számadásra. Beszélgetés Csoóri Sándorral. *Mozgó Világ*, 1982. január, [17–32] 23.

¹⁴ Magyar József: „Én most erősen élek”. Beszélgetés Lezsák Sándorral. *Napjaink*, 1981. szeptember, [24–25] 24.

¹⁵ Huszár Tibor: Értelmiség, politika, értelmiségpolitika (1957–1987). In: Uő: *Mit ér a szellem, ha...* Budapest, Szabad Tér, 1990, 75.

¹⁶ 1972-ben elindított program, amely autonóm szerveződésként környezettervezési vállalkozás volt számos művész és szakértő bevonásával.

¹⁷ Tóth Klára: *Jó és szerves együttműködés alakult ki. Beszélgetés Pohárnok Mihállyal*. In: Uő: *A rendszerváltó stúdió. Interjúk a Társulás alapítóival, kultúrpolitikusokkal, filmrendezőikkel*. (Kézirat, 2014. Készült a RETÖRKI megbízásából.)

¹⁸ Részletesen lásd: Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990, I–II*. Budapest, Noran, 2012.

¹⁹ Az állambiztonsági információk islatámasztják, hogy mind az MDF, mind pedig az SZDSZ előzményét jelentő szellemi csoportosulásokban fontos szerepet játszottak az irodalmárok, de az irodalmi szervezetek mindennapi munkájában sokkal inkább a majdani MDF-esek voltak aktívak, és ők voltak az ezen szervezetek autonómiájáért folyó küzdelem hangadói és szervezői. Részletesen lásd: *Uo.* (2), 1030.

Kiss Ferenc irodalomtörténész szervezésében 1968 őszétől formálódott a különböző vendéglőkben találkozó és a „Nagy Népi Hurál” (a mongol parlament) után önmagát önironikusan „hurálnak” nevező társaság.²⁰ A „hurál” 1975-ig működött, és a változó összetételű és nyitottan kezelt társaság heti rendszerességgel tartott találkozóit jelentette. 1972-től e kör egy szűkebb, szervezettebb köre a Rózsadomb étteremben is összeült. Ők a találkozóikat '75 után is folytatták. A háttérben mindvégig maguk mögött tudhatták Illyés Gyula támogatását, tagjai főként az irodalmi élet területén mozgó emberek voltak, mint Csoóri Sándor, Nagy László, Szécsi Margit, Kormos István, a Hetek költőcsoport²¹ tagjai közül főként Ágh István, valamint Kósa László, Czine Mihály, Kiss Gy. Csaba, Bakos István, Száraz György, Csurka István, Bíró Zoltán és mások. Már a rózsadombi időszakban csatlakozott hozzájuk többek között Kósa Ferenc, Sára Sándor, Sinkovits Imre, Gombár Csaba, Bihari Mihály, Fekete Gyula.²²

Kezdetből motiválta őket, hogy a párt közvetlen ellenőrzésétől független fórumot teremtsenek maguk számára. A próbálkozások és az összecsapások egyik felvonása Kiss Ferenc 1972. novemberi Debreceni Irodalmi

Napokon Király Istvánnal folytatott éles vitája volt, amelynek eredményeként született meg – többszörös áttételen keresztül és sűrűn fűszerezve nyílt és hátulról érkező támadásokkal – Kiss Ferenc *Felirat. Az egység akadályai* című 145 oldalas javaslat-tervezete.²³ A *Felirat* az MSZMP (Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) felkérésére – valamiféle tárgyalási alapként – gyűjtötte egybe a sérelmezett kultúrpolitikai tendenciákat. Az ügy azonban az Aczél György közreműködésével zajló többfordulós megbeszélések után lekerült a napirendről, mondván, Kiss koncepciója a „pluralizálódás” veszélyeit rejt magában. Folytatódott a huzakodások időszaka, szilenciumokkal, betiltásokkal, lehetetlen helyzetek teremtésével. A Hurál-kör szellemiségéhez kapcsolható csoportosulások megfigyelésére és kezelésére az állambiztonság „Subások” fedőnév alatt a korszak egyik legnagyobb szabású akcióját folytatta, ami nemcsak a szellemiséghez tartozók kiszolgáltatottságát sejteti, de a rendszer veszélyérzetéről is képet ad.

A Hurál-kör, miután önálló folyóirata nem volt, a legális irodalmi lapokban próbált megjelenni. Ebben óriási segítséget adott a szegedi *Tiszatáj* főszerkesztője és helyettese, Ilia Mihály és Annus József, akik ugyancsak gyakori

vendégei voltak az összejöveteleknek. A folyóiratot a tagok és az általuk képviselt témák fórumává tették, ahol a hivatalos hangvételtől elütő módon elemezték a határon túliak helyzetét, Kelet-Közép-Európa, a múlt, a szellemi élet válságjelenségeinek kérdéseit. Ez a hangvétel egyáltalán nem jelentett szólásszabadságot, de a hangsúlyokban, a sorok között vagy csupán a témaválasztással feszegette a határokat.

Ez már elég volt ahhoz, hogy megkezdődjön a *Tiszatáj* évekig tartó gyötrése. Ilia Mihály mint célszemély „Szerkesztő” fedőnéven a „Subások” egyik főszereplője lett. Rendszeressé váltak a lap ellen a kirohanások és a különféle retorziók.²⁴ Ilia Mihályt 1974-ben a főszerkesztői szék elhagyására kényszerítették, de miután utóda, Vörös László sem változtatott a lap szellemiségén, tovább folytatódott a támadások, míg 1986-ban Nagy Gáspár Nagy Imrére és az 1956-os forradalomra utaló versének (*A fiú naplójából*)²⁵ közlése miatt a lapot betiltották. „Az 1986-os betiltás [...] gyűjtőszikra volt számomra, úgy éreztem: elég. Nem lehet túrni tovább a cenzúrárt, a tehetetlen kiszolgáltatottságot, a diktatúra önkényét. Van egy pont, amikor nincs tovább, és azt kell mondani: nem. Számomra ez a pont akkor érkezett el, amikor a hatalom

²⁰ Maga az elnevezés is Kiss Ferentől való.

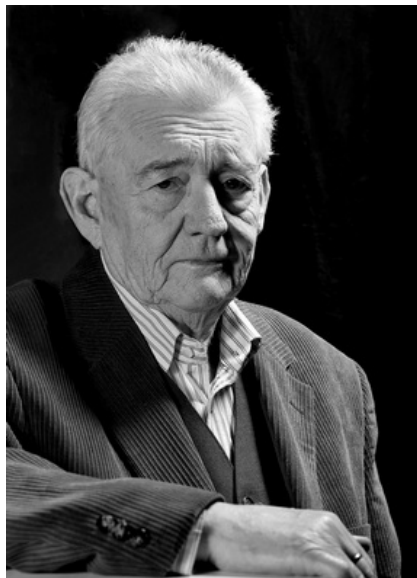
²¹ Elsősorban a miskolci *Napjaink* körül megszerveződő Hetek költőcsoport tagjai Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József és Serfőző Simon voltak.

²² Pintér M. Lajos: *Ellenzékben, 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007, 11–18.

²³ Részletesen a szöveget lásd Kiss Ferenc: *Felirat. Az egység akadályai*. In: *Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából*. Szerk. ifj. Kiss Ferenc – Bakos István. Budapest, Kairosz, 2013, 191–253.; Szeredi Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai, 1968–1987*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2017, 45–116; Kiss Ferenc harcairól bővebben lásd: Petrik Béla: „...a belőtt puskák feléje hordanak...”. Kiss Ferenc 1972-es debreceni felszólalása.; Ilia Mihály és Kiss Ferenc levele mellé. In: Uő: *Kitörési pontok. Esmék, emberek*. Lakitelek, Antológia, 2014, 103–158.

²⁴ Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada, 1947–1997*. Szeged, NKA, 1997, 109–153; Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből, 1975–1986*. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004.

²⁵ Nagy Gáspár: *A fiú naplójából. Tiszatáj*, 1986. június, 10.

Ilia Mihály, a *Tiszatáj* legendás főszerkesztője a „Subások” ügy egyik főszereplője lett. (Forrás: Bahget Iskander, Wikimedia Commons)

meghozta döntését, és elbocsátotta a folyóirat szerkesztőit. Igaz, évek óta forrt bennem az indulat. [...] A *Tiszatáj* védelmében szervezett akciók számomra az ellenzéki elkötelezettség új szakaszát jelentették²⁶ – fogalmazott az eseményekre visszatekintve Kiss Gy. Csaba.

AZ ÍRÓSZÖVETSÉG MINT A MOZGÁSTÉRTÁGÍTÁS ESZKÖZE

A mozgástér tágításáért folyó küzdelemben a Magyar Írószövetség – '56-os hagyományokra visszanyúlóan – meghatározó szerepet töltött be.²⁷ A forradalomban játszott szerepének

következménye volt, hogy feloszlatták, és csak 1959-ben engedélyezték újraindulását. Az újjászervezett szövetséget „a tökéletesen ellenőrzött irodalom”²⁸ eszközének szánták. Szigorú pártfelügyelet alatt működött, a delegált pártemberek kezekeskedtek a testületi ülések megfelelő hangvételéért, a választmány tagjait és vezetőit kötelezően előírányzott lista alapján „választották”, a közgyűlések eseményeit és tematikáját a párttag íróknak kiadott utasításokkal próbálták uralni. Ennek a sémának a megtörésére a szervezet 1970. május 25–26-ai közgyűlésen történt az első kísérlet.²⁹

Fekete Gyula indítványaként az előre összeállított jelölőlistára a közgyűlésnyíltfórumán új neveket delegáltak az írók, ez borította a zárt rendszerű szavazás forgatókönyvét. A Választmányba így került be Csoóri Sándor, Cziné Mihály, Kamondy László, Keresztury Dezső, Szakonyi Károly, és kerültek ki az Aczél-vonal gárdájának olyan kulcsfigurái, mint Nemes György (az *Élet és Irodalom* főszerkesztője), Jovánovics Miklós (az *Új Írás* főszerkesztője), Szabolcsi Miklós, Almási Miklós vagy Hidas Antal. Ennek a félig-meddig összehangolt fellépésnek a hátterében ott húzódtak a Hurál-kör asztaltársaságainak megbeszélései.³⁰

A retorziók természetesen most sem maradtak el, a párt kiadta az *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése* című állásfoglalást, amely retrográd hangvételével megadta a zöld jelzést az értelmiséggel szembeni gáncsoskodó politikára.³¹

A küzdelem az 1981. december 12–13-ai írószövetségi közgyűlésen tovább folytatódott.³² Komoly viták és feszültségek után sikerült elérni az alapszabály módosítását, a titkos szavazást, és ennek köszönhetően az új választmányból jelentős számú rendszerhű író szorult ki. „A 67 tagú választmányba mindössze 14 párttag került be. [...] Talán az Írószövetség volt az egyetlen szervezet az országban, amelynek vezető testületében az MSZMP alulreprezentált volt”³³ – fogalmazott Révész Sándor.

Az elsónaponafelszólalásokparázs légkörben folytak, számosan fogalmaztak szokatlan élességgel, és nemcsak a hivatalos irodalompolitikát, hanem a rendszer egészét érintően is. A lengyelországi szükségállapot bevezetésének híre azonban lehűtötte a kedélyeket, a hatalom emberei is a magabiztosabb és fenyegetőbb arcukat mutatták. A közgyűlésen uralkodó parázs hangulatot hűen tükrözi az emigráns *Irodalmi Újság* Körössényi János felszólalásáról

²⁶ Kiss Gy. Csaba: Húsz év után. Lábjegyzetek a *Tiszatáj*-botrányhoz. *Tiszatáj*, 2006/6, [11–19] 11–12.

²⁷ Kiss Gy. Csaba: Földcsuszamlás az írószövetségben. In: *A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*. Szerk. Kiss Gy. Csaba – Szilcz Eszter. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 16., 2016, 9–26.

²⁸ Uo. 10.

²⁹ Bíró Zoltán így értékelte az Írószövetség szerepét: „A hatalom úgy nézett az Írószövetségre, mint egy olyan szervezetre, amely bármikor botrányt robbanthat ki, bármikor megszervezhet egy olyan értelmiségi ellenállást a hatalommal szemben, amit semmilyen más szervezet nem tudott volna akkor megcsinálni.” Szekér: *Interjú... i. m.* 2017.

³⁰ Részletesen lásd Szeredi Pál: Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban, 1956–1987. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2015, 230–234; Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997, 179.

³¹ *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése*. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 1972. október, 26–39.

³² Részletesen lásd: Pintér M. *i. m.* 2007, 50–52.; Szeredi *i. m.* 2015, 318–322.; Kiss Gy *i. m.* 2016., 11–12; Révész *i. m.* 1997, 290–292.

³³ Révész *i. m.* 1997, 291.

szóló beszámolója: „Az esszének is beillő elemzést kezdetben nagy figyelem kísérte, a vége felé azonban, amikor a totális beavatkozás bírálataira tért át, a szélsőbalosok közbekiabálásai és úgynevezett »büntető tapsa« zavarta meg. Egy fiatal író felugrott, leintette a hangoskodókat, a párbeszéd feltételeire hivatkozott. Körössényi nyugodtan várt. Mikor csönd lett, folytatta. Ez kétszer-háromszor megismétlődött. [...] Másnap, december 13-án, a lengyel katonai puccs híre már eljutott a közgyűlés résztvevőihöz. Ekkor Fekete Sándor, az *Új Tükör* főszerkesztő-helyettese éles, a Rákosi-korszak hangvételét felelevenítő támadást intézett az »eklektikus és zavaros elmélet« ellen, amely »robbanásokra« spekulál. Utána Lázár István kirohanása következett, rágalomnak minősítve a túlzott és fölösleges rémképeket, majd az írószövetségi alapszabály körül kialakult vitát a »Köztársaság téri zendüléssel« rokonítva lelépett az emelvényről. A vádat dermedt csönd követte.”³⁴

Körössényi János felszólalása jól érzékelteti a közgyűlés tabudöntő hangvételét: „Az írónak, művésznak két alapvető feladata van [...], hogy az embert visszahelyezze az egyetemes működésbe [...] másrészt, hogy érvényt szerezzen a tilalomfák közé cövekelt, megcsúfolt alkotói szabadságnak. [...] A forradalmak iránya mindenkor

és minden időben: a szabadság. [...] És rögtön az első kürtszó: »Jöjj el, szabadság, te szűlj nekem rendet....«. És véges-végig idézhető, a felgyorsuló rombolást követő megvilágosodás, más tájak költőitől is versről versre, amíg a mélyáram és áramlás felszínre tör az *Egy mondat a zsarnokságról* ütemében, mely az első osztályt-nemzetet összefogó forradalmi robbanást kíséri. Mert '56 az etikai erőterek rianása. A hazugság, az erőszak elvetése, a tisztaság, a méltányosság felemelése. [...] Hiábavaló a megtorlás, élesedik a látás, kibontja érveit az etikus magatartás: a hitet és hitelt nyert írók az átváltozás-megújulás folyamatát vetítik egyre-másra; megalkuvásra képtelen, fiatal szociológusok támadnak csapatosan; a történészek, a gondolkodók pedig fölfejtik a totális erőszak kényszerzubbonyát.”³⁵

Aczél György a közgyűlés első napján a kialakult helyzet rendezőjeként a »szövetségi politika« fontosságát hangsúlyozta: „a szövetséget újra és újra meg kell kötni”³⁶ – fogalmazott. Csoóri Sándor – a Jaruzelski-puccs hatására megmerevedett hangulat ellenére – határozott és fordulatot idéző felütéssel válaszolt. Kritizálta az aczéli kultúrpolitika külön alkukra épülő gyakorlatát, mondván: „a módszer előregegett”. E helyett amellet állt ki, hogy a magyar szellemi életnek autonómmá

kell válnia.³⁷ E két nap jelentőségét jól érzékelteti, hogy az Agitációs és Propaganda Bizottság által készült jelentés az Írószövetséget az 1981-es személyi változások következményeként „legális ellenzéki fórumnak” minősítette.³⁸ Kiss Gy. Csaba tanulmányában a közgyűlést – nem függetlenül Csoóri hozzászólásától – korszakhatárként értékelte, Fekete Gyula visszaemlékezésében egyenesen innen számította a rendszerváltás kezdetét.³⁹

Az írószövetségi nagy összecsapások utolsó felvonása 1986. november 29–30-án zajlott, ahol már a „mozgásba lendülő idő” és a hatalom talajvesztésének jelei erősen éreztették hatásukat.⁴⁰ Az összejövetelt a konfrontálódások egész sora előzte meg: a határon túli magyarok ügyéért folyó küzdelmek, a civil kezdeményezésekre alakuló független körök és társaságok sűrűsödő rendezvényei, a *Mozgó Világ* határokat feszegető, majd leváltott szerkesztősége köré szerveződő „szellemi koalíció”, Nagy Gáspár 1956-ot érintő versei és a forradalom emlékét idéző lakiteleki Antológia-est (1985. október 22.), a bős-nagymarosi gát elleni tiltakozások, a monori találkozó és számos egyéb. Egyre több jele a tudatosabbá és szervezettebbé váló ellenzékiiségnek, amire a hatalom ellenzéki határozatokkal, adminisztratív intézkedésekkel,

³⁴ Körössényi János: Miért türelmetlenek az írók? Felszólalás a budapesti Írószövetség közgyűlésén. *Irodalmi Újság*, 1982/1 (január-március), 7.

³⁵ Uo.

³⁶ Aczél György: A jó vita gazdagít. Felszólalás a Magyar Írók Szövetségének 1981. december 12–13-i közgyűlésén. *Élet és Irodalom*, 1981. 12. 23. Idézi: Révész i. m. 1997, 291.

³⁷ Csoóri Sándor: Felszólalások a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésein. *Alföld*, 1990. március, 24.

³⁸ Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának 1986. október 28-ai Radics Katalin osztályvezető által jegyzett javaslata, amely az Agitációs és Propaganda Bizottság az Írószövetség 1981 és 1986 közötti időszakáról szóló október 14-ei előterjesztése alapján készült (MNL OL M-KS 288. f. 5/982. ő. e.). Részletesen lásd: Pintér M. i. m. 2007, 148–156.

³⁹ Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek, 1941–2000. II. 1973–1984*. Budapest, Triolor, 2007, 1444.; Részletesen lásd: Kiss Gy. i. m. 2016, 11.

⁴⁰ A felszólalások szövegét lásd: *A másik Magyarország... i. m.* 2016.

a *Mozgó Világ* betiltásával, írók szilenciumával, útlevelemegvonásokkal, lapszámok bevonásával, szerkesztők megrovásával, a fentebb már említett *Tiszatáj* felfüggesztésével reagált.

Az 1986. novemberi közgyűlést – különösen a *Tiszatáj* betiltásának friss élménye hatására – elszánt készülődés előzte meg. „A sokszínű íróellenzék képviselői sűrűn találkoztak egymással a közgyűlés előtti napokban. [...] Czine Mihállyal, Csoóri Sándorral, Fekete Gyulával és Nagy Gáspárral a Kárpátia sörözőben latolgattuk az esélyeket, lehetőségeket néhány nappal a közgyűlés előtt, november 28-án pedig Konrád György lakásán voltunk Ryszard Kapuściński lengyel íróval, Csoóri Sándor, Csurka István, Haraszi Miklós és Mészöly Miklós társaságában”⁴¹ – emlékszik vissza Kiss Gy. Csaba. A pesti Vigadóban tartott ülés a korszak talán legkeményebb összecsapása volt hivatalos fórumon a hatalom képviselőivel. Nyílt konfrontáció, a valós problémákat és követeléseket nem kerülgető vita zajlott, majd a közgyűlés végeredményeként – Pintér M. Lajos értékelése szerint – „a hatalom képviselői szinte teljesen kiszorultak egy hivatalos szervezet vezetőtestületeiből”.⁴²

A pártvezetés kénytelen volt elviselni, hogy a nyílt szintéren nem tudja akarata szerint befolyásolni az eseményeket, a közgyűlés lezárulta után azonban

egy éven át a legtisztességtelenebb eszközökkel próbálkozott a hadállásait visszahódítani. Az Írószövetségben történekmekkel kapcsolatban teljes hírzáratot rendelt el, a szövetség költségvetését megnyirbálta, a külföldi társintézményekkel és személyekkel a közvetlen kapcsolattartást ellehetetlenítette (a szervezet külkapcsolatait a minisztérium külügyi főosztályának hatáskörébe utalta).⁴³ Megkezdődtek a lejáratosok, a feszültség gerjesztése, az egyoldalú közlési lehetőségek mellett a denunciáló cikkek sorozata. A hatalmi akaratot végrehajtó Irodalmi Tanáccsal fenyegetőzve az Írószövetség betiltását is kilátásba helyezték, és mindeközben kilépési akciót szerveztek a háttérben. Fekete Sándor, a kilépők leghangosabbika így indokolta döntését: „...a kirekesztési és egyeduralmi irányzat kerekedett felül: a tisztviselők és elnökségi tagok tekintélyes részének megválasztása bebizonyította, hogy a Választmány zöme olyan útra kíván lépni, amely nem a partneri viszony helyreállítása, hanem egy irracionális politikai kaland felé vezet”.⁴⁴

Cseres Tibor, az Írószövetség elnöke az 1987. december 4-ei elnökségi ülésen jelentette be a művelődésügyi miniszter döntését: „az Írószövetség visszakapta megvont jogosultságait”.⁴⁵ Az új elnökség szívós küzdelme, kompromisszumkészsége és az

ellenakciók kudarainak eredményeképpen a pártnak nem volt más választása, bele kellett törődnie a kialakult helyzetbe, és ez számára óriási vereséget jelentett. A saját logikája szerint ugyanis csak két lehetőségben tudott gondolkodni: az Írószövetséget vagy fel kell függeszteni, vagy szét kell bomlasztani, a valódi együttműködés nem tartozott a rendszer paradigmái közé. A hatalom közgyűlést követő hozzáállása is bizonyította: természetből fakadóan alkalmatlan a valódi párbeszédre, a partneri viszonyra, és egy autonóm, tőle független szellemi műhely létezése összeegyeztethetetlen az általa képviselt uralkodás elveivel.

AZ UTOLSÓ PRÓBÁLKOZÁS

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a hatalommal folytatott szélmalomharc minden fontos részletét bemutassuk, egy epizódra azonban ki kell térni: „a tizenkilencek” levelére Kádár Jánoshoz, ugyanis ennek a kezdeményezésnek vízváltó jelentősége volt.⁴⁶ „Ez volt az az utolsó próbálkozásunk, ami után azt mondtuk, elég volt, ezekkel nem lehet boldogulni”⁴⁷ – emlékezett vissza Bíró Zoltán.

1984 nyarán Bíró Zoltán lakásán jött össze az a tizenkilenc ember, akik a legfontosabb javaslataikat Kádár Jánosnak címzett levélben foglalták össze.⁴⁸ „A levél egy rövid helyzetelemző, a magyarság

⁴¹ Kiss Gy. i. m. 2016, 15.

⁴² Pintér M. i. m. 2007, 148.

⁴³ Kőszeg Ferenc: Közgyűlésen és közgyűlés után. *Beszélő*, 1987/1, 138–150. Idézi: *A másik Magyarország... i. m.* 2016, 318.

⁴⁴ Fekete Sándor: Kilépési nyilatkozat. *Élet és Irodalom*, 1987. 01. 16. 5. Közli: *A másik Magyarország... i. m.* 2016, 315–316.

⁴⁵ Magyar Írószövetség Irattár, Elnökségi ülés jegyzőkönyve (1987. 12. 04.). Idézi: Szőnyi i. m. (2) 2012, 1031.

⁴⁶ Részletesen lásd: Pintér M. i. m. 2007, 73–84; Szeredi i. m. 2015, 342–354; Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, Püski, 2007, 327–341; Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom*. Budapest, Püski, 1993, 9–12.

⁴⁷ Székér: *Interjú... i. m.* 2017.

⁴⁸ Bakos István, Bíró Zoltán, Czine Mihály, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Gombos Katalin, Halász Péter, Kis

és a határon túli magyar kisebbségek helyzetét ismertető bevezetővel indult. Ezt követően vázolták legfőbb követeléseiket. Ezek között [...] ott szerepelt a Bethlen Gábor Alapítvány és a *Hitel* engedélyezése, az Erdély történetét bemutató kötet kiadása, a határon túli területek számára is fogható, magyar nyelvű tévéadás biztosítása, a Magyarságtudományi Intézet megalapítása s egy kisebbségi ügyekkel foglalkozó, önálló, a különböző tárcák munkáját koordináló államtitkárság létrehozása⁴⁹ – összegezte a követeléseket Pintér M. Lajos.

Mielőtt rátérnék e levél sorsának ismertetésére, röviden szólni kell Bíró Zoltán ebben játszott szerepéről, már csak azért is, mert szorosan hozzátartozik a lakiteleki találkozó előtörténetéhez. Bíró Zoltán 1971-től a Művelődésügyi Minisztérium munkatársa volt, majd 1974-től a Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztályának vezetője azzal a megbízással, hogy készítse elő a közművelődési törvényt. Ez a törvény felkarolta többek között a táncházmozgalmat, a népdalköröket, a népművészethez kapcsolódó törekvéseket. A törvény azzal, hogy hangsúlyozta a népi kultúra fontosságát, a művelődésnek a nemzeti értékek szerinti megközelítését, és mindezt úgy, hogy azt kivonta a nacionalista elhajlás vádköréből, szakított

a Kádár-rendszer beszédmódjával. A tervezetet már a frissen kinevezett miniszter, Pozsgay Imre terjesztette az országgyűlés elé. „Ez volt Pozsgayval az első közös fellépésünk” – emlékszik vissza Bíró Zoltán. Aczél György a törvényt politikai elhajlásnak értékelte, és elfogadását vereséggént élte meg. „Lebegett a levegőben némi elégedetlenség. [...] Nem tetszett Aczélnek. Sajátos volt az arckifejezése, ha nem tetszett neki valami. Látszott rajta, hogy idegesíti a dolog”⁵⁰ – idézi fel az Országházban történeteket Bíró Zoltán.

A törvénykezési munka lezárulta után Bíró Zoltán – Aczél kifejezett nemtetszése ellenére – az Irodalmi- és Sajtó Főosztály élére került. Itt Pozsgay és közte egy szoros, mondhatni talán, hogy a korszak „szövetségi politikájától” eltérően egy valódi szövetségi viszony alakult ki. Bíró Zoltán megfogalmazásában: „elkezdődött Pozsgayval egy olyan együttműködés, ami azzal a megállapodással indult, hogy komolyabb politikai ütközés esetén nyugodtan mondjon le rólam, ne kockáztassa a miniszteri pozícióját, engem viszont hagy dolgozni, nem szól bele a dolgaimba, amire egyébként se volt hajlama”.⁵¹ Bíró sok minden mellett két dolgot igyekezett elérni a hivatalos főárammal szemben: a magyar emigráció műveinek magyarországi megjelentetését

(Cs. Szabó László ennek az erőfeszítésnek köszönhetően jelenhetett meg először a kádári Magyarországon)⁵² és a vidéki folyóiratok segítségét. „A vidéken szerkesztett folyóiratokat, amennyire tudtam, támogattam, amennyire eszközeimen múltott, és hát múltott valamennyire. [...] A módszer az volt, hogy míg ezeket a folyóiratokat: a kecskeméti *Forrást*, a szegedi *Tiszatáj*at, az *Alföldet* és a többi a pártközpontban állandóan támadták, mi a minisztériumból mindegyiket az éves lapértékeléseknél, a nyilvánosság előtt, és ahol lehetett, nagyon határozottan megerősítettük. Mindig elmondtuk, nagyon fontos a munkájuk, és támogatjuk őket. [...] Érdekes volt, hogy minden megyei pártbizottságban akadt egy-egy olyan ember, akinek a szíve tulajdonképpen hozzánk húzott, és velük jól lehetett ezekben az ügyekben együttműködni.”⁵³

Ezt a sajátos minisztériumon belüli érdekvényesítést nem tolerálta sokáig a rendszer, Bírónak 1980-ban – Aczél György nyomására – távoznia kellett az osztályvezetői székéből. (Pozsgay Imrét 1982-ben menesztették a minisztérium éléről.) Ekkor a Petőfi Irodalmi Múzeum élére került, de csak megbízott igazgatóként. A véglegesítését a politikai magatartásához kötötték, de az nem volt megfelelő.⁵⁴ Végül Bíró 1983-ban, miután Csoóri Sándor

Pintér Imre, Kiss Ferenc, Kodolányi Gyula, Kovács István, Madaras József, Nagy Gáspár, Sára Sándor, Sinkovits Imre, Vekerdi László, Zelnik József.

⁴⁹ Pintér M. i. m. 2007, 74.

⁵⁰ Székér: *Interjú...* i. m. 2017.

⁵¹ Uo.; Részletesen lásd: Székér Nóra: „Leltárhány”. Demokráciakérdések a nyilvánosság előtt. In: *Forrásvidék i. m.* 2017, [253–282] 275.

⁵² Cs. Szabó László: Dickens napló. *Nagyvilág*, 1. 1980. május, 725–752.; 2. 1980. június, 885–910.

⁵³ Székér: *Interjú...* i. m. 2017.

⁵⁴ Ebben az időszakban Bíró Zoltánnak több írása is megjelent különböző folyóiratokban, ami a rendszer tűrőképességét sértette. A *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számában az *Egy nemzedék naplója*, a *Forrás* ez év novemberi kiadásában az Illyés Gyula *Magyarok* című művéről írt recenzió váltotta ki főszerkesztői értekezletet és váltotta ki a párt megrovását. (T. Bíró Zoltán: *Egy nemzedék naplója*. Csoóri Sándor új könyve. *Tiszatáj*, 1982. szeptember, 58–67.; Uő: *Magyarok: szorongók és békétlenek*. *Forrás*, 1982. november, 16–24.).

Kapaszkodás a megmaradásért (Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írt előszó)⁵⁵ című írásának nyilvános megkritizálását kérték tőle, maga hagyta ott a múzeumot.

Amikor távozását követően megakadályozták, hogy egyetemen taníthasson, egy felháborodott levélben fordult Kádár Jánoshoz. Erre ugyan közvetlen válasz nem érkezett, de Tétényi Pál, az MSZMP KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási osztályának vezetője – talán bizonyos „feszültséglevezetésnek” is számítva – felkérte, foglalja össze tapasztalatait és problémáit a kultúrpolitikára vonatkozóan.

A *Jegyzetek az MSZMP Központi Bizottsága számára* című összefoglaló 1984. január 22-ei dátummal készült el.⁵⁶ „Nem tartom feladatnak a nemzet, a nemzettudat vagy a nacionalizmus fogalmának történeti vizsgálatát, sem pedig azt, hogy elvont, teoretikus fejtegetésekbe bocsátkozzam [...]. Annál inkább szükségét érzem viszont annak, hogy felelősen gondolkodó emberek – minél többen és lehetőleg együtt – számot vessenek azzal a helyzettel, amelyben ma élünk”⁵⁷ – kezdte dolgozatát Bíró. Egy 40 oldalas tanulmányban összegezte a párt politikájának saját tapasztalata alapján leszűrt hibás irányait és az általa szükségesnek vélt változtatások sarokpontjait: a

nemzeti sorskérdések központba állítását, az intézményrendszer demokratizálásának szükségességét, az alulról jövő szerveződések autonómiájának támogatását, a magyar kisebbségek ügyének hathatósabb védelmét, és mindehhez konkrét gyakorlati intézkedéseket is javasolt.

A tanulmányra érdemi válasz nem érkezett, de azt a baráti körben, egymás közt megtárgyalták. „Igen, itt a program, ezt kell, ezt kellene valóra váltanunk”⁵⁸ – emlékezett vissza Für Lajos Bíró írásának hatására. „Az elaborátumnak valójában az a »történelmi« érdeme, hogy először vázolta fel a nemzetiek egyre markánsabban összeálló politikai elképzeléseit. [...] A *Jegyzetekben* programszerűen manifesztálódott a nemzetiek jövőképe”⁵⁹ – írta Für.

Néhány hónappal később, 1984. július 27-én, e beadvány „rövidített és szelektált tükörképeként”⁶⁰ készült el a „tizenkilencek” levele. Az alapszöveget Bíró, Für Lajos és Kiss Ferenc fogalmazta, de mindenki kiegészítette azt a saját területének gondoljaival. A levélírók régóta napirenden tartott problémákat és évek óta „lebegtetett” kezdeményezéseket gyűjtöttek egybe. De azzal, hogy a levelüket a döntéshozatal legfelsőbb fokán álló emberhez, Kádár Jánoshoz címezték, megkerülték az aczéli „kegygazdálkodás” megszokott menetét. Kész helyzetet

teremtettek és a döntéshozóknak így vagy úgy szint kellett vallaniuk. A hatalom azonban így is megtalálta a formáját, hogy „köszönjön is, meg ne is, vigyen ajándékot, meg ne is”.

A reagálás meglepően gyors volt. Kádár János már a július 31-ei PB ülésen az alábbi szavakkal kommentálta a levelet: „...kb. tizenkilenc, többé-kevésbé ismert író, színész, meg más hasonló személyiség írtak [...] egy levelet. [...] Azt nem tudom, hogy híjam [...] ezt a társaságot, egy ilyen fél-ellenzéki vagy ellenzéki, vagy nacionalista [...] Ismert nevekről van szó: Csoóri, Csurka. [...] Szóval a levél hangja elfogadható, normális. [...] Valamikor válaszolni kell, de az lehet két hónap múlva is, vagy mit tudom én mikor.”⁶¹

A válasszal nem vártak két hónapig. Hamarosan jelezték: a párt nyitott a tárgyalásra, ennek értelmében megbízta Aczél Györgyöt, hogy képviselje álláspontját, és mind a tizenkilenc aláíró meghívja az MSZMP KB székházába augusztus 22-ére. Aczél itt a kisebbségi államtitkárság kivételével minden javaslatot támogatott, és további egyeztetést javasolt. Ennek a megbeszélésnek ugyanakkor volt egy jellegzetes „hangulati eleme”. Az aláírók előző este Für Lajos lakásán, zárt körben készültek a megbeszélésre. Aczél ezt követően úgy tárgyalt,

A múzeum rendezésében tartott Arany János-kiállítás (rendező: Fábián Gyula és Nagy Attila) megnyitója 1982. október 21-én, a frissen leváltott Pozsgay Imre beszédével és Sinkovits Imre *A walesi bárdok* szavallatával afféle demonstrációvá vált, ami után Bíró egy tüntetés tudatos megszervezésével vádolták meg. Részletesen lásd: Szekér: „Leltárhíány” i. m. 2017, 271–275.

⁵⁵ Csoóri Sándor: *Kapaszkodás a megmaradásért*. In: Duray Miklós: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1983. 7–20.

⁵⁶ Szeredi i. m. 2017, 270–298.

⁵⁷ Uo. 272.

⁵⁸ Für i. m. 2007, 331.

⁵⁹ Uo. 328.

⁶⁰ Uo. 335.

⁶¹ Az MSZMP PB 1984. július 31-ei jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 5/917. ő. e.; Idézi: Szeredi i. m. 2017, 300.

hogy tudatosan érzékeltette a megjelentekkel: az előző este minden részletét ismeri. Ezzel – minden támogatónak ható hozzáállás mellett is – érzékeltette befolyásának hatókörét és jellegét, vagyis hogy a „hatalmi túlsúly” kinek az oldalán van.⁶² A találkozóról készült PB-jelentés is elismerte a kérések jogosságát, de már a kifogásokat és a javaslatok megnyirbálásának lehetőségeit is belefoglalmazták a szövegbe. Aczél ígéretei ellenére pedig nem indult meg a valódi együttműködés, sőt, az *Öröknár: elmúltam 9 éves* című vers⁶³ megjelentetéséért az *Új Forrást* és a költő Nagy Gáspárt retorziók érték, és őt, az egyik aláírókat a tárgyalásokról is kizárták. A hatalom ismét a halogató – ígéretgő – megosztásra törő taktikáját alkalmazta. Bíró Zoltán visszaemlékezése szerint, miután egyik ügyben sem történt lényegi előrelépés a következő hónapok során, „elhatároztuk, hogy még egy utolsó levelet küldünk Kádárnak, melyben leírjuk, hogy a saját politikai bizottsági döntéseiket sem hajtják végre, nem tudunk ezzel mit kezdeni, és befejeztük a tárgyalást”.⁶⁴ Fekete Gyula még az Aczéllal zajló első megbeszélés alkalmával fogalmazta meg: „Ha most ismét elmarad a döntés, az is döntés lesz. De a realitások megmaradnak.”⁶⁵

Fontos tapasztalat volt ez a hatalommal zajló tárgyalás valós lehetőségeiről: „Az MDF alighanem legfontosabb közvetlen előzményének tekinthető az az

Sinkovits Imre színművész beszél Németh László temetésén, 1975-ben. A háttérben Aczél György. (Forrás: Fortepan / Németh László Társaság, 115423-as kép)

elhatározás, hogy levélben a legfelső politikai-hatalmi testülethez fordulunk néhány olyan követeléssel, ami a hatalom hozzájárulása nélkül megvalósíthatatlan. [...] A politikai ígéretet dolgában nem voltunk már naivak, azt azonban mégsem gondolhattuk, hogy a Politikai Bizottság ismertetett döntését semmibe véve, minden erőfeszítésünk, követelésünk és tárgyalási készségünk ellenére – semmi sem történik. Ekkor vált [...] véglegessé az a meggyőződésünk, hogy [...] az együttműködés minimumának sincs esélye és jogsultsága ezek után”⁶⁶ – foglalta össze a történetek jelentőségét Bíró Zoltán.

A VÁLTOZTATÁS ESÉLYE

„Ha egyik-másik baráti ország hozzánk látogató turistái ámuldoznak kirakatainkon, vagy csodálják sajtónkat, csendesen mosolygunk: mi tudjuk, hogy

messze vagyunk attól, ahová törekszünk, tudjuk, hogy a reform nem állhat le, sőt most kell csak igazán kibontakoznia”⁶⁷ – írta Fekete Sándor a fentebb idézett *Kilépési nyilatkozatában*. Ez a mondat jól érzékelteti azt a közérzetet, amit a rendszer saját stabilitása érdekében kialakítani igyekezett: a viszonylagos jólét és a blokkon belüli privilegizált helyzet érzete, amelynek záloga a haladás és a reformok talaján álló párt vezető szerepe.

Ennek az érzetnek a kialakítására azonban egyre kevésbé voltak adottak a külső körülmények. A hetvenes évek második felétől a „gulyáskommunizmus jóléti rendszere” kezdett kimerülni. Ez a legitimitási nehézségekkel küzdő hatalom számára komoly talajvesztést jelentett. A válság természetesen nem korlátozódott Magyarországra, hiszen a hidegháborús versenyfutásba belerokkant Szovjetunió

⁶² Für i. m. 2007, 338–341; Bíró i. m. 1993, 11.

⁶³ Nagy Gáspár: *Öröknár: elmúltam 9 éves*. Új Forrás, 1984. május, 4.

⁶⁴ Pintér M. i. m. 2007, 83.

⁶⁵ Szeredi i. m. 2015, 346. A kérések közül a Bethlen Alapítvány, az *Erdély történetének* kiadása és egy Magyarságkutató Csoport az Országos Széchényi Könyvtár szervezetében, ha komoly csúszással is, de megvalósult.

⁶⁶ Bíró i. m. 1993, 12.

⁶⁷ Fekete Sándor i. m. 1987. 5.

sugározta azt az egész térségre. Ennek az egyre látványosabb megroggyanásnak a következménye Moszkva politikáját is megváltoztatta. Az 1986-os tavaszi szovjet pártkongresszuson Gorbacsov meghirdette reformprogramját, amely a kommunista pártok számára a szélesebb társadalmi konszenzusra való törekvést irányozta elő.

Egyre jobban érlelődött a remény: ez a rendszer sem lesz örök életű, és van esély lényegi vonásait megváltoztatni. És a remény érzése nélkül a legmélyebb elégedetlenségből sem születik az „időperspektívákat” megnyitni képes „cselekvési vágy”. Ezt számos apró siker is táplálta: a sok falba ütközés mellett a kisebb-nagyobb eredmények, a társadalom hangosodó visszajelzései és a hatalom mind látványosabb elbizonytalanodása. Ezeknek a sikerélményeknek egyik mozzanata volt a Bethlen Gábor Alapítvány megindítása.⁶⁸ Az 1979 karácsonyán elindult kezdeményezés miniszteri jóváhagyását csak bő öt év múlva, 1985 júliusára sikerült kiharcolni. A Bethlen Alapítvány tapasztalata – amellet, hogy megteremtődött egy mozgalom háttérháza – egy fontos tudatosodási folyamat is egyben. „Tisztában voltunk azzal, hogy létezik egy bizonyos, nem könnyen számba vehető, ám korántsem jelentéktelen hálózat velünk hasonló gondolkodású,

ellenzéki beállítottságú emberek”⁶⁹ – fogalmazott Kiss Gy. Csaba, de az egymás számbavétele és a szemtől szembe való találkozás élménye az alapítvány keretei között történt meg, és ebből kölcsönösen lehetett erőt és bátorságot meríteni.

Nem véletlen, hogy a Lakiteleki Találkozó és az „aktívabb cselekvés”⁷⁰ gondolata az alapítvány titkársági találkozóin körvonalazódott. (Az összejövetelekre legtöbbször Bakos István lakásán került sor, de előfordult, hogy Bíró Zoltán, Nagy Gáspár vagy Für Lajos fogadta be a titkársági tagokat. Bíró Zoltán, Bihari Mihály, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Lezsák Sándor, Kiss Gy. Csaba, időnként Gombár Csaba, Király Zoltán vettek részt a találkozón.) „1987 tavaszán a Bethlen Gábor Alapítvány ülésein vetődött fel, hogy egy átfogó beszélgetést kellene tartani a politikai rendszer reformjáról, a magyarság helyzetéről és esélyeiről. [...] Júliusban és augusztusban [...] már leginkább arról esett szó, hogy mi legyen a témája egy új találkozóknak, kik legyenek a meghívottak. [...] Nagyjából száz emberben gondolkoztunk”⁷¹ – emlékszik vissza Bihari Mihály.

A sikerélményekhez, a mozgástér, valamint a realitások tudatosításához ugyancsak hozzátartozott az 1985. június 14–16-ai monori tanácskozás.⁷² Az összejövetelt

– miután az illegális keretek között zajlott – konspiratív munka előzte meg. 45 fő vett részt rajta, a hatalommal szemben állók legkörvonalazottabb erőinek a képviselői. A reformközgazdászok, az ötvenhatosok, a szamizdat kiadványok köré szerveződő demokratikus ellenzék és az úgynevezett népiek első nagy összejövetele volt ez. „Azért választottuk ezt a célt, mert jelenlegi helyzetünkben indultunk ki. Lényegében laza csoportok azok, amelyek itt többé-kevésbé képviselve vannak. Egymástól külön teszik a dolgukat. Bizonyos vagyok benne, hogy a jövőben növekedni és sokasodni fognak, ezt helyzetünk alakulása fogja magával hozni. [...] Én tehát amellet vagyok, hogy annak érdekében cseréljük itt ki a gondolatainkat, hogy valamennyi ilyen laza kör jobban, másokról, más célokról és törekvésekről többet tudva folytathassa, amit maga tesz. Ennél messzebbre lehet éppen menni, de úgy érzem, hogy jelenleg nem kívánatos” – nyitotta meg a tanácskozást Donáth Ferenc.

Az összejövetelnek négy tanulmány és azok kritikai reflexiója szolgáltatott keretet: Csurka István *Új magyar önépítés* (opponens: Szabó Miklós), Csoóri Sándor *Eltemetetlen gondok a Dunatájban* (opponens: Kenedi János), Bauer Tamás *A reformpolitika a gazdaságpolitika komplexitásában* (opponens: Laki Mihály) és Kis János *Korlátainkról*

⁶⁸ Részletesen lásd Bakos István: *Közszolgálatban...* Budapest, Püski, 1994; *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005.* Szerk. Bakos István. Budapest, Püski, 2005. (A Bethlen Gábor Alapítvány kezdeti tevékenységéről e számunkban hosszabban lásd Petrik Béla tanulmányát – A szerk.)

⁶⁹ Kiss Gy. Csaba: *Húsz év után: 1987. Személyes történelem.* Budapest, Nap, 2017, 68.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Bihari – Kósa – Pozsgay i. m. 2014, 12–15.

⁷² A tanácskozás jegyzőkönyvét lásd: *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Közalapítvány, 2005. A „körvonalazott csoportokhoz” ugyanakkor azt is hozzá kell fűzni, hogy itt nem szervezeti szinten körülhatárolt társaságokról volt szó, a közgazdászok közül számosan a demokratikus ellenzék tagjai is voltak, az 56-osok szintű. Ez a megjelölés sokkal inkább a rendszerrel való szembenállás tematikáját jelöli, nem pedig szervezett csoportosulásokat. Részletesen lásd Pintér M. i. m. 2007, 171.

és lehetőségeinkről (opponens: Vásárhelyi Miklós). A találkozón komoly, érdemi vita zajlott, majd megegyeztek arról is, hogy az együttműködés kereteit fenn kell tartani, és szükséges a további tanácskozás – egy második Monor – szervezése. Az illegális jelleg ellenére komolyabb retorziók a konferenciát követően a résztvevőket nem érték. Csurka Istvánt, akinek hozzászólását a találkozó „legszélsőségesebb hangvételű megnyilvánulásának” minősítette a Kulturális Osztály,⁷³ ugyan 1986-ban szilenciummal sújtotta a hatalom, de nem kizárólag a monori részvételért. 1985 szeptemberében a találkozó jegyzőkönyve – bár csak szamizdat formájában – megjelent.

„Átfogó program nem született Monoron – nem is ez volt a cél”⁷⁴ – fogalmazott az *Irodalmi Újság* beszámolója. Monor valójában egy operatív és szellemi összehangolása kívánt lenni a Kádár-rendszer viszonyaival mind határozottabban szembehelyezkedő csoportosulásoknak. Beszédes ezzel kapcsolatban Révész Sándor Aczél nézőpontjából született értékelése: azzal, hogy a tizenkilencek levelét nem követte érdemi döntés, „a pártvezetés [...] elmulasztotta az igazi alkalmat az ellenzék megosztására: ha más döntés születik, nem jön létre »népfrontos« alapon a monori találkozó 1985-ben”.⁷⁵ A Monori Találkozó résztvevői olyan

csoportok voltak, akik leszámoltak azzal az illúzióval, hogy a céljaikat a hatalommal való érdemi egyeztetés útján elérhetik, a terveiket azonban nem adták fel. Ez volt a közös alapállás. De ez a közös pont nem jelentette azt, hogy akár a céljuk vagy akár az ezek eléréséhez vezető stratégiájuk azonos lett volna.

NÉPI-URBÁNUS ÖSSZEANGOLTSÁGOK

Az úgynevezett *demokratikus ellenzék* hatalommal zajló küzdelmének is megvolt a maga története.⁷⁶ Haraszti Miklós saját attitűdjüket így fogalmazta meg: „Tiltva vagyunk? Rendben van, akkor csináljuk, amit akarunk.”⁷⁷ Ha a kommunista diktatúra nem adja meg a demokratikus jogokat, akkor élnek ezekkel a jogaikkal illegálisan: a szólásszabadságot megvalósítják a szamizdat kiadványokban, a gyülekezést és a szervezkedést konspirálva, vállalva annak minden kockázatát. A rendszer stabilitásának gyengülése számukra is meghozta „az apró sikereket”. „Mi magunk is megerősödünk; magunkban, önbizalomban, hogy az egész szamizdat működik, és hogy nem lehet elkapni”⁷⁸ – emlékezett vissza Konrád György. Ez az illegalitás keretei között működő ellenzékiesség azonban egy más utat jelent, mint a legalitás határain belüli konfrontálódás. E szamizdat tevékenység

köré szerveződő kör ugyanakkor nemcsak gyakorlati tevékenységében, de szellemiségében, ízlés-világában, kulturális gyökereiben is különbözött a „népiektől”.

Ezt a különbséget szokták népi-urbánus vitaként is emlegetni, amely korszakokon átívelő múltra tekint vissza.⁷⁹ Önmagában az eltérő irányzatok jelenléte természetes jelenség, sőt az az egészséges szellemi élet velejárója, az azzal való manipulálás azonban már nem. És e népi-urbánusnak nevezett „irányzatosodásnak” az is a sajátja, hogy nemcsak a vitának, de az ahhoz kapcsolódó manipulációnak is megvan a korszakokon átívelő története. A Kádár-rendszerben e két szellemi csoportosulás nem jelentett átjárhatatlan szembenállást, különösen a közös hatalmi béklyóval szemben nem, de a hatalom számára – ahogy az a fenti Révész-idézetből is érzékelhető – a valóban létező különbségek kijátszása a megosztás fontos eszköze volt. Pozsgay megfogalmazása szerint: „Aczél rettegett attól, hogy az urbánusok és a népies értelmiség egymásra találjon.” És mindehhez: „bővelkedett a cselekedben”.⁸⁰ Eörsi István az alábbi történetet mesélte erre vonatkozóan: „A legszomorúbb anekdota szerint állítólag a Charta '77 aláírása után azt mondta Csoórinak: – Maga mit keres ezek között a zsidó gyerekek között? És azt mondta Heller [Ágnes]

⁷³ Részletesen lásd: Pintér M. i. m. 2007, 138–146.

⁷⁴ K. I. [Kemény István]: A monori tanácskozás. *Irodalmi Újság*, 1986/1 (január–március), 6.

⁷⁵ Révész i. m. 1997, 260.

⁷⁶ Részletesen lásd Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). 1. Dokumentumok. 2. Interjúk. 3. Monográfia.* Budapest, T-Twins, 1995.

⁷⁷ A Haraszti Miklóssal készült beszélgetést lásd: Sólyom András: *A Kádár-korszak demokratikus ellenzéke* c. film. <https://www.youtube.com/watch?v=77FeoV-n9i0&-NR=1> (utolsó letöltés: 2017. március 6.)

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Részletesen lásd: Népiek és urbánusok. Egy mítosz vége? *Századvég*, 1990/2.; Fricz Tamás: *A népi-urbánus vita tegnap és ma.* Budapest, Nagyvilág, 1997.

⁸⁰ Pogonyi Lajos: A szelep és a tisztálkodási vágy. Beszélgetés Pozsgay Imrével Aczél Györgyről. *Népszabadság*, 1992. 06. 13. 23.

„Az esetek közül, amelyek ide vezettek, a *Kicsi ország-vita* a legtanulságosabb. Időben megelőzte a Rényi-Gulyás-Fábry-polémiát és más fejleményeket is, de mindazt, amit eddig elmondtunk az érdekszövetségekről, az ellenfél lejáratásának szisztémájáról, a monopolhelyzet ártalmasságáról, ez a vita az iskolapélda evidenciájával tárja elénk.

Ami a vitát kiváltó felmérést, Faragó Vilmos *Kicsi ország?* címmel közzétett cikkét illeti (*Élet és Irodalom*, 1967. január 7.), az több szempontból is kordokumentum: módszere, eredményei, tendenciája és hatása szempontjából egyaránt. Kérdőívek révén a nemzeti önszemlélet és internacionalizmus vizsgálata céljából Faragó öt gimnáziumi osztályt kérdezett meg. A kapott válaszokat kommentálva az eredményt aggasztónak találta: »A sportolóinkkal büszkélkedő, harmadik utas nosztalgiajú, színesbőrűektől undorodó válaszok logikusan jutnak el a nemzetközi szolidaritásérzet hiányának nyílt bevalóságáig. Koravén eszménytelenség, sunyi pacifizmus, amely legszívesebben elbújna egy 'kicsi ország' nemzetiszínűre festett kerítése mögé.«

Azt, hogy a Faragó által feltett kérdésekre sebtiben, új rákérdések, pontosságra kényszerítő eszmecserék nélkül az átlaggimnazista nem adhat ítéletre jogosító választ, maga Faragó is tudta. »Legszívesebben egyenként beszélgetnék most mindegyikkel, órákon át, féltő szeretettel.« Így ír diagnózisa végén. De a diagnózis közben nagyon is határozott, kíméletlen és önkényes.

Önkényes, mert a színek, amit kap, a gyarló módszer ellenére is – valójában – sokkal jobb, mint az értelmezés. Mert melyek is azok a válaszok, amelyekben »veszélyes« tüneteket észlel? Például abban, hogy a gyerekek büszkéek magyarságukra. Ez annak ellenére is terhelő bizonyíték Faragó szemében, hogy a gimnazista tudósaink és művészeink miatt büszke magyarságára. Pedig hát a tudósok és művészek teljesítményein alapuló önérzet erkölcsi normákat foglal magában. Ám aki történetesen nem tudja hamarjában megmondani, miért is büszke, arra is oktalanság gyanakodni, hiszen érett írástudók se tudnának könnyen válaszolni erre a kérdésre.” (Kiss Ferenc: *Az egység akadályai* [1974] I. Kortárs, 1991. szeptember, [15–24] 21.)

nek: – Hát maga olyan antiszemikával, mint Csoóri, ír alá közös dokumentumot?”⁸¹

A kapcsolat azonban a két tábor között létezett, még ha esetlegesen is, és főként személyes

ismeretségekre, barátságokra épülve. Az 1968-as bevonulással szembeni nyílt egyetemi tiltakozás két felszólalója Bíró Zoltán és az SZDSZ köreiből később szerepet játszó Hamburger Mihály volt. Konrád György, Mészöly Miklós és Csoóri Sándor jó barátságban álltak egymással, Csurka István és Vásárhelyi Miklós között is bizalmas kapcsolat volt. Donáth Ferenc pedig nyíltan vállalta a közvetítő szerepet. Csengey Dénes, Kiss Gy. Csaba, Tornai József, Lezsák Sándor és a belső kör szinte minden tagja sűrűn volt résztvevője a demokratikus ellenzék találkozóinak, és szoros barátságok kötötték össze őket. Teljesen természetes volt, hogy Kodolányi Gyula 1983. márciusi költői estjén Balassa Péter mutatta be verseit. A Levendél László lakásán tartott rendszeres ellenzéki találkozóknak éppen úgy állandó vendége volt Csoóri Sándor, Bakos István, Csurka István, Bihari Mihály és sokan, mint Konrád György, Vásárhelyi Miklós, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba, Magyar Bálint.

És ezek az összekapcsolódások nem szorítkoztak csupán személyes kapcsolatokra, egymással összehangolt akciók sokasága történt a kádári időszakban. 1970-ben az *Eszmélet* című független lapért folyó küzdelemben Petri György, Eörsi István, Nádas Péter, Mészöly Miklós, Csoóri, Csurka, Kormos István és még sokan a két irányzatból egyformán kivették a részüket. Az 1977-es szolidaritási Charta nyilatkozatot Csoóri Sándor is aláírta, az 1979-est pedig már Sára Sándor, Kiss Benedek, Kodolányi Gyula, Bakos István és Tornai József is. Az 1981-ben Réz Pál és

⁸¹ Györffy Miklós: A manipuláció nagymestere. Interjú Eörsi Istvánnal. *168 Óra*, 1992. 02. 25.; Aczél megosztó politikájáról részletesen lásd: Révész i. m. 1997, 239–242.

Kenedi János szerkesztésében megjelenő *Bibó Emlékkönyv* szerkesztőbizottságának Csoóri Sándor és Tornai József is a tagja volt.

A *Hitel* folyóirat engedélyeztetés hiányában csupán jelképes első szerkesztőbizottságának Illyés, Csoóri és Csurka mellett tagja volt Hanák Péter, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, és a folyóirat körüli tervekbe bekapcsolódott többek között Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs is. Az írószövetségi küzdelmekben Eörsi István, Konrád György, Mészöly Miklós és barátai hangos harcostársak voltak. A Kulin Ferenc szerkesztette és valamiféle mozgalmi hátteret toborzó *Mozgó Világ* szerzői között ott volt a liberális oldal krémje Tamás Gáspár Miklóstól Könczöl Csabán át Radnóti Sándorig, míg a szerkesztőség jelentős része, Kulin Ferenc, Alexa Károly, Czákó Gábor és Gergely András az MDF alapítói lettek később.

Az erdélyi *Ellenpontok* című szamizdat kiadvány kapcsán zajló letartóztatások és a Duray Miklóst ért támadások elleni tiltakozó levelek ugyancsak közös üzenetek voltak. Az 1982-ben a demokratikus ellenzék zaklatása elleni tiltakozást sokakkal együtt Illyés Gyula is aláírta, ahogy 1984-ben Krassó György rendőri felügyelete elleni fellépést is számosan támogatták Lezsák Sándortól Vargyas Lajosig. A nagymarosi vízlépcső és a Duna Kör ugyancsak közös pontot

Donáth Ferenc és felesége, Bozóky Éva gyermekeikkel, 1965-ben. (Forrás: Fortepan / Bojár Sándor, 178909-es kép)

és közös tiltakozási akciókat jelentett, ahogy az 1985. október 15–17-én a betiltás miatt illegálisba, Eörsi István és Jeles András magánlakására szorult Alternatív Kulturális Fórumon Kodolányi Gyula, Kiss Gy. Csaba, Csoóri és Csurka is képviseltette magát, sőt Csoóri és Csurka hozzászólása a rendezvény meghatározó eleme volt.⁸² (Ne feledjük, ekkor zajlott az elhallgatott lakiteleki Antológia-est is, 1985. október 22-én.) Az 1985-ös választások ellenzéki jelöltjeinek támogatása is szoros együttműködésben történt.⁸³

Lehetne még bőven sorolni az együttes fellépéseket, amelyek ha a szervezeti keretek szintjéig nem is jutottak el, koordináltságuk egyre jellemzőbbé vált. 1982-ben Donáth Ferenc kezdeményezésére a két irányzat képviselői közös konzultációs fórumot hoztak létre azzal a céllal, hogy az aláírásgyűjtéseket és egyéb próbálkozásokat egymással egyeztessék.⁸⁴ Ez az összehangolás működött is olyannyira, hogy még Lakitelek „előestéjén”, 1987. szeptember 8-ára datálva is készült egy beadvány *Nyílt levél az Országgyűlés tagjaihoz* címmel, melyben a 100 aláíró arra kérte a képviselőket, hogy ne fogadják el feltételek nélkül a kormány gazdasági munkaprogramját.⁸⁵

⁸² Részletesen lásd Müller Rolf: Országimázs – pró és kontra. In: *Európai Kulturális Fórum és ellenfórum. Budapest, 1985.* Szerk. Müller Rolf. Budapest, ÁBTL, 2005, 9–28.

⁸³ Pozsgay Imrének mint a Hazafias Népfőrt főtítkárnak fontos szerepe volt abban, hogy a választási rendszerbe apró rések épüljenek be. Részletesen lásd: Bába Iván: Az én rendszerváltásom. In: *A rendszerváltás a Magyar Szemlében, 1992–2002.* Szerk. Gróh Gáspár – Kodolányi Gyula. Budapest, Válasz, 2003, [93–112] 95.

⁸⁴ Kasza László elemzése az ellenzéki határozatról, Szabad Európa Rádió, 1986. október. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4. 1. A-2003, 16.

⁸⁵ *Nyílt levél az Országgyűlés tagjaihoz.* (1987. 09. 08.) ÁBTL 4.1 A-2003/1, 6–13. Az országgyűlés ellenszavazat nélkül fogadta el a

Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének sorsa sokatmondó esettanulmány az aczéli kultúrpolitikáról. (Forrás: Fortepan / Szalay Zoltán, 147933-as kép)

A Donáth Ferenc gondolata nyomán (az 1943-as szárszói konferencia mintájára szükség lenne egy értelmiségi találkozóra) megszülető monori találkozó ugyancsak a konzultációs fórum keretében szerveződött. Monor azonban a korábbi közös akciókhoz képest minőségi különbséget jelentett, mégpedig azért, mert annak már a jövőre vetülő jelentősége volt.

Ahogy az fentebb a Révész-idézetben vagy a Monor közös alapállása kapcsán megfogalmazódott: a résztvevők közül már senki sem gondolta úgy, hogy „a fennálló hatalom egy megváltoztathatatlan adottság volna”.⁸⁶ Ez a „léthelyzet” azonban azt is maga után vonja, hogy az ellenzéki mint szerep is és mint lehetőség is megváltozott: már nem csupán egy ellenpontot képező üldözött értékrend és magatartásforma, hanem a jövő politikai alternatívája. A monori tanácskozáson ennek a tudatosulása, még ha nem is nyíltan, de a sorok között érzékelhetően jelen volt. És a

nagy kérdés, amit ez a léthelyzet megkerülhetetlenül felvet: az ellenzék intézményesülésének kérdése, ugyancsak kézzelfoghatóvá vált. Bár a résztvevők azt, mintha forró kása volna, még csak kerülgették, de a dilemma már a találkozó hangulatában, gesztusaiban tükröződött. Ahogy az Donáth Ferenc a már fentebb is idézett megnyitójában is tetten érhető: „Én tehát amellel vagyok, hogy annak érdekében cseréljük itt ki a gondolatainkat, hogy valamennyi ilyen laza kör jobban, másokról, más célokról és törekvésekről többet tudva folytathassa, amit maga tesz. Ennél messzebbre lehet éppen menni, de úgy érzem, hogy jelenleg nem kívánatos.”

A kérdés végső tétje azonban nem a párttá vagy mozgalommá válás részletei körül, sokkal inkább az együtt-nem együtt, vagy politikusabb nyelven fogalmazva, afféle „nagykoalíció” megvalósulása körül forgott. A monori találkozó még a puhatolózás jegyében zajlott. A megállapodás, hogy

egy újabb találkozón folytatják a vitát, a hatalommal szembeni fellépéseiket pedig összehangolják, arról vallott, hogy a döntést e kérdésben nyitottan kezelték. A *Társadalmi Szerződés* és a Lakiteleki Találkozó azonban eldöntötte e dilemmát.

Meddő vita arról értekezni, hogy a dolgok ilyen alakulása kinek a felelőssége, a monori találkozó után született egyezség „felrúgása” kinek a rovására írható, azt megítélni pedig, hogy sikeresebb lett volna-e Magyarország számára a másik út, a fikció körébe tartozik. Úgy gondolom azonban: a két csoport eltérő arculatának természetes következményeként is értelmezhető az, hogy az események a különállás irányába mozdultak. Önértékelésükben, és ami a jelen helyzetben különösen fontos tényező, önszerveződési stratégiájukban olyan különbözőek voltak az elképzeléseik, hogy a különválás mindkét fél esetében a realitások érvényre kerülését jelenti. Vagyis az esetleges sérelmekről és ellentétekről függetlenül volt létjogosultsága annak, hogy a történetek így körvonalazódtak.

Az *Egy nomád értelmiségi* című, fent idézett Csoóri-esszé nemcsak egy mélyreható elemzés a korszak léthelyzetéről, de annak megjelentetése, illetve meg nem jelentethetősége egy sokatmondó esettanulmány is az aczéli kultúrpolitika (és a kádári állambiztonság) történetéről. A tanulmányt – miután a *Forrásból* kiollózták – a *Beszélő*-kör segítségével szamizdat formájában adták ki. Ez az epizód jelen írás szempontjából azért is érdemel figyelmet, mert segít árnyalni azt

kormányprogramot. A levélről részletesen lásd: Pintér M. i. m. 2007, 181–182; Csizmadia i. m. (3) 1995, 407.

⁸⁶ Demszky Gábor véleménye szerint ez a helyzetértékelés határozta meg a „népiek” hatalomhoz való viszonyát a Kádár-rendszerben, lásd: Csizmadia i. m. (2) 1995, 338.

„az önszerveződési stratégiát”, ami olyan különböző volt a két ellenzéki tábor esetében, hogy a „közös útra” épülő forgatókönyv nehezen lett volna járható.

Az illegalitás vállalását mint a két tábor közötti vízvázlatzó tényezőt és a „demokratikus ellenzék” sajátját szokás említeni. Ha azonban közelebbről nézzük az eseményeket, nem egyedi eset Csoóri illegális területen való „bóklászása”. Az 1979-es *Túlpart* című szamizdat interjúkötet 39 megkérdezettje közül jó páran a „népi” táborhoz tartoztak. Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című művét – itthoni ellehetetlenítése után – illegálisan adták ki külföldön. Az emigrációs folyóiratokban a tiltások ellenére is rendre jelentek meg írások Csoóritól, Csukától, Kiss Gy. Csabától és másoktól. Rendszerezések voltak a határon túliakhoz eljuttatott és tőlük továbbított illegális küldemények. Kósa Ferenc Béres

Józsefről szóló *Utolsó szó jogán* című filmjét illegálisan forgatta. De gondoljunk a szamizdat formában megjelenő Bibó-kötet szerzőire, vagy a konspiráció szabályai szerint szerveződő monori találkozóra. Önmagában tehát az illegalitás nem jelentett feltétlenül elzárkózást, legalábbis ha az egyéni szinten merült fel. Közösségként, pontosabban a közösség megszervezésének és képviseletének igényével párosulva azonban már feltétlenül elzárkózást jelentett. Az illegalitás tehát ebben az összefüggésben válik a két csoportosulás között kikristályosodási ponttá. És a Lakiteleki Találkozó ezt az igényt tűzte zászlajára: a közösség megszervezésének és képviseletének igényét.

1987-ben mindkét ellenzéki csoport úgy érezte, elérkezett az ideje annak, hogy saját státusán minőségi változást hajtson végre, és a szövetségi viszonynak

hazudott karanténba kényszerült helyzetéből kitörjön. Ezt mindkét csoport a saját természete szerint, ugyanakkor a hatalom által rákényszerített körülményekből kiindulva tette. A *Beszélő*-kör – mintha a legális politikai mező meghatározó tényezője volna, de az illegalitás „szabadságát” fel nem adva – az aktuális hatalmi helyzethez igazított programot alkotott, ahol a fennálló viszonyokhoz való igazíttatás az illegális viszonyrendszerből való kilépés üzenetét hordozta. Az MDF alapítói pedig – a legalitás talaján maradván – az önszerveződésre épülő politikai mozgalmat szerveztek, de már nem a hatalom által kijelölt keretekhez igazítottan, hanem kényszerítve a hatalmat az általuk kialakított keretek elfogadására. Ez mindkét fél részéről paradigmaváltást jelentett, ugyanakkor a hatalmat is működésében paradigmaváltásra kényszerítette.

Somodi István

A szabadság egy „kis köre” mint a függetlenség végvára

A rendszerváltás előzményei a Martonvásári Kutatóintézetben

A Martonvásári Kutatóintézet a rendszerváltás előtörténetében a viszonyok 1956 utáni lassú változásával, az Intézetben kialakuló klubélet révén kapott bizonyos ismertséget. A Forradalom és a megtorlás hullámainak elültével eleinte spontán, szűkebb körű, később intenzívebb társasági élet indult meg, amely az idők során felvette a klubszerű működés szervezettebb kereteit és fokozatosan a közéleti tevékenység formáit öltötte. Élve az igen mérsékelt önállóság lehetőségével, előbb a szabadidő hagyományos, de színvonala-sabb eltöltése, később az értelmiségi igényű tájékozódás és véleménycsere lehetőségének megteremtése lett a társaság célja. A klubéletben nyilvánosan is helyet kaptak a társadalmat foglalkoztató problémák, majd mint vendégek, megjelentek a közélet, az irodalom, a művészetek olyan képviselői, akik a meglévő állapotok kritikus szemléletét, a független, demokratikus Magyarország helyreállításának követelését képviselték. Az Intézet klubja – és egy rövidebb szakaszban belső testvérintézménye, a kísérleti gazdaság hasonló együttese – ebben a folyamatban úgy vált ismertté, mint a demokratikus törekvések, a nemzeti érdek és felelősség,

illetve a szolidaritás aktív műhelye. A hatalom rövidesen felfigyelt tevékenységére, növekvő ellenszenvvel vizsgálta és egyre inkább az ellenzéki erők gyülekezőhelyeként tartotta nyilván.

A klubmozgalom kiszélesedésével az elnevezés nélküli munkahelyi társaskör – nem annyira a publicitás, mint inkább az azonosítás érdekében – felvette a vidék kultúrállapotát hajdan helyreállító család és jobbágysági érdemeire emlékező Brunsvik Klub nevet.¹ A kísérleti gazdaság együttese hasonló szellemben Széchenyi Klub néven vált népszerűvé, de működése a diktatúra zaklatásai folytán rövidesen ellehetetlenült. A Brunsvik Klub – bár akadályokkal – a volt Széchenyi Klub tagjaival együtt a rendszerváltásig folytatta működését.

Nevük, egykor számon tartott tevékenységük három évtizede ma már alig ismert, halványuló emlék a változásokat megelőző időszak történetében. A ritkuló kortársak körében van olyan vélemény, hogy Martonvásár, a klubjaiban élő kritikai szellem és felelősségtudat, a diktatúra idején a független, demokratikus Magyarország helyreállításának bátor közéleti műhelye, a nemzeti

ellenállás különleges, fontos bázisa volt. Ebben a megállapításban – az egykori realitások szűkös határai között – bizonyára van tárgyi valóság. Kerülve a már lezajlott küzdelmek minősítése kapcsán megszokott aránytalanságokat, ha több nem is, a történelmi analógia bizonyára indokolt: a Klub és a hasonló társaságok, „a szabadság kis körei”, amit erő és hatalom híján egyáltalán tehettek, az egykori végvárak módján megkísérelték megtartani a nemzeti függetlenség és kultúra rájuk bízott darabját.

A FORRÁSOKRÓL

A kutatás tárgyalt időszaka 1955-től a rendszerváltásig terjed; magában foglalja a Brunsvik Klub történetét, vele azt az 1971 és 1976 közötti néhány évet, amikor „testvér-szervezete”, a Széchenyi Klub is működhetett. Mivel a kezdetek tanúiból alig van már túlélő, az anyaggyűjtés leginkább a még élő kevés résztvevő emlékeire és a megmaradt dokumentumokra korlátozódik. Működésének kezdeti szakaszában, a szokványos társasági összejöveletekre korlátozódó klubélet természetéből eredően írott anyag alig készült. Évek múltán pedig,

¹ Az eleinte önálló megjelölés nélkül működő intézeti klub 1976-ban vette fel a Brunsvik nevet. Az elnevezés gyorsan népszerűvé vált. Ha a Klub szóba kerül, működésének egész idejére vonatkoztatva, visszamenőleg is így emlegetik. Jelen feldolgozás szintén így használja az elnevezést. A család legismertebb tagja Brunsvik Teréz (1775–1861) grófnő, az első magyarországi óvoda megalapítója.

amikor a Brunszvik Klub magára vonta a hatóság figyelmét, inkább mellőzték az ellenőrizhető adminisztrációt, mintsem törekedtek annak rendszeresítésére. Később feljegyezték az emlékezetesebb alkalmakat; ezekből rekonstruálható naptárszerű felsorolásban a klubélet egy-egy esztendőjének tartalmasabb időszakai. A kvázi „évi összefoglaló sorozat”, mint a klubtevékenység vázlatos dokumentációja, valamint a meghívók és a levelezés néhány darabja az egykori vezetőség tagjainál emlékként megmaradt. Elsősorban ezek – és a személyes emlékezés – alapján tud képet adni a tanulmány a Klub korabeli működéséről.

A Széchenyi Klub iratanyaga nagyrészt elkallódott. Meghívókat, leveleket, emléksorokat, fényképeket a Klub egykori tagjai őriznek, mint a hajdani klubélet megbecsült darabjait. A működéssel kapcsolatos munka legnagyobb részét az elnök, néhai Dr. Bogdán Emil² végezte, általában rövid úton, magánlevélben vagy személyesen, a Klub körül kialakult helyzet miatt az idegenek által ellenőrizhető adminisztráció elhagyásával. A Gazdaság, ahol a Klub működött, a konfliktusok nyomát esetleg őrző iratanyaggal együtt a privatizáció alkalmával ugyancsak megszűnt, átalakult.

A két klub önállóan, külön-külön és együtt is bonyolított programokat. Tevékenységük létezésük

együttes ideje alatt ugyanabban a mederben folyt – így kezelte őket a tagság, a rokonszenvezők köre és a hatóság is. Jelen feldolgozás sem külön, hanem – a történeti rész kivételével – az időrend folyamatában együtt tárgyalja működésüket. Miután a klubok tevékenysége korán magára vonta a pártszervek figyelmét, híradás alig jelent meg róluk, objektív, érdemi tudósítás pedig különösen nem. Az Intézet és a Gazdaság munkájából szóló kisebb-nagyobb anyagok – különösen a megyei lapban – rendszeresen szerepeltek, mint „a szocialista építés” öröndetes helyi eseményei, bár a klubélet szolgált volna olyan érdekességekkel, amelyek messze kiemelkedtek az általános egyhangúságból. Ezekről a szerkesztőség kapott is tájékoztatást, de a tudósítás rendszerint elmaradt, vagy a kolumnát kitöltő apró betűs szedésben közölték néhány sorban. A klubélet érdemi, közéleti mondanivalói tekintetében állandósult az elhallgatás.

Az Intézet, különleges helyzete – a legmagasabb szintű állami reprezentáció állandó színhelye, szüntelen külföldi vendéglátás – folytán a folyamatos rendőri megfigyelés fontos objektuma volt. Ehhez járult, hamarosan önállósult feladatként, a két klub tevékenységének vizsgálata. A „munka” sokszor nem is titkos módszerekkel, hanem primitív közvetlenséggel folyt. Ismertek voltak a rendszeresen megjelenő

idegen arcok, az intézeti és gazdasági alkalmazottak köréből „beszervezett” kollégák, olykor a nyílt, fenyegető fellépés. Általánosan ismert volt, hogy a klubélet állandó, szoros megfigyelés alatt áll; erről a rokonszenvező párttagok sem hallgattak.

A klubok működéséről az Intézet és a Gazdaság hivataltól nem készítettett dokumentációt. Az archívumok csak szakmai anyagot őriznek, de a laboratórium munkatársai, a klubot segítő, alkalmilag az összejövetelekről is készítettek szakszerű, jó minőségű felvételeket. Változó használhatósággal fényképeztek a klubtagok és a vendégek, köztük feltehetően a hivatásos megfigyelők is. A dokumentáció a klub anyagi nehézségei miatt leginkább önkéntes segítséggel gyűlt össze, ennek híján nem készült felvétel.

A HELYSZÍN

Az Intézet,³ illetve első jogelődje 1949-ben jött létre a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt. Megalakulásának alapja az a korai intézkedés volt, hogy az 1945. évi földreform során a megye miniszteri biztosa, Tildi István agrármérnök⁴ elrendelte, hogy az egykori Dreher birtok területéből a kastélyt, a parkot és egy nagyobb területet tartsanak fenn a megalapítani tervezett, önálló Agrártudományi Egyetem céljaira. Az Intézet kiépülése Erdei

² Bogdán Emil (1921–2008): Állatorvos, politikus. 1940-ben menekült át Erdélyből Magyarországra. 1961 és 1982 között a Mezőgazdasági Kutató Intézet fő-állatorvosa, 1970 és 1975 között a martonvásári Széchenyi Klub vezetője. Részt vett az első lakiteleki találkozón, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő a Magyar Demokrata Fórum (MDF) színeiben, majd függetlenként. 1993-ban a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) alapítója, országos elnökségi tagja, 1998 és 2002 között országgyűlési képviselője.

³ Hivatalos neve ebben az időben: a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Kutatóintézete, Martonvásár.

⁴ Tildi István (1919): Agrármérnök. 1940 és 1944 között Bolyai-, majd Györfy-kollégista. Fejér vármegye miniszteri biztosaként vett részt a helyi földosztásban. A Nemzeti Parasztpárt székesfehérvári alapítója, majd a párt központi titkára. Később a Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet tudományos főmunkatársa, majd az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos osztályvezetője volt.

A Martonvásári Kutatóintézet épülete az 1960-as években. (Forrás: RETÖRKI Archívum, Somodi István gyűjteménye)

Ferenc földművelésügyi minisztersége idején indult.⁵ Később Erdei az Akadémia főtitkára lett, s ez a körülmény stabilitást, hatásos intellektuális védelmet biztosított a Földművelésügyi Minisztériumban gyakori, változatos indíttatású intézkedésekkel szemben. A létrejött egyetemi telep, majd intézet a korban sűrű átszervezések során 1953-ban a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá került.⁶ Szervezete, működése felvette az Akadémia intézeteiben kialakult rendet. Gyakorlati célú kutatásai – növénynevelés, agrotechnika – a magyar mezőgazdaság igényeit, az elméletiek – genetika, élettan – ezek megalapozását szolgálták.

Az Intézet a tudományos intézmények nem ritkán tapasztalható társadalmi elszigeteltségéből, gyakorlati eredményei révén hamarosan kilépve közismertté, a hazai tudományosság egyik reprezentatív objektumává vált. Búza-, kukorica- és árpa-kutatásainak sikere (az „Mv” jelzésű – Martonvásári – fajták, amelyeket a hazai szántóterület egyre nagyobb részén termeltek) szakmai tekintélyt, külföldi ismertséget, széleskörű nemzetközi partneri viszonyt hoztak számára. A politikai viszonyok 1956 utáni konszolidálódásával, a pártszervek és a kormány, a „szocialista Magyarország”, a mezőgazdaság egyik kirakatintézménye

lett és maradt évtizedeken át. Reprezentatív szerepkörében két további körülmény terhelte fokozott igénybevétellel: az európai kultúra, a zenetörténet világában számon tartott Brunszvik-Beethoven emlékhely⁷ fenntartása, kultusza a nemzetközi látogatottság igényeinek megfelelő színvonalon, és – ettől és tudományos eredményeitől részben függetlenül – az állandó állami-diplomáciai vendégjárás lebonyolítása szempontjából fontos fővároshoz való közelség.

A hatalom az átlagon felüli szintre csinosított Brunszvik-kastélyt, a Beethoven-múzeumot, a romantikus parkot, együtt a szakkörökben ugyancsak elismert tudományos intézménnyel, „az

⁵ Erdei Ferenc (1910–1971): Szociológus, politikus, a Nemzeti Parasztpárt kommunistákkal együttműködő szárnyának egyik vezető alakja. 1949 és 1953 között, majd 1955-ben földművelésügyi miniszter, 1957 és 1964 között, majd 1970–71-ben a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára. Szintén 1957-től az Agrártudományi Kutatóintézet igazgatója.

⁶ Bővebben lsd.: *A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei, intézményei és vállalatai*. Szerk. Rejtő István. Budapest, Központi Igazgatósági Titkárság, 1975, 39–41, 99–100.

⁷ Ludwig van Beethoven 1800 és 1808 között számos alkalommal járt Martonvásáron, a Brunszvik család meghívására.

imperialista rágalmakat cáfoló”, a múlt értékeit megőrző sikeres pártpolitika kézzelfogható eredményeként mutogathatta a világnak. E körülmény különleges helyzetet biztosított az intézetnek, ennek igen különböző velejáróival. Ezek mindvégig jelen voltak a kialakuló, egyre inkább „ellenzéki-ellenséges” kategóriában kezelt klubok életében is.

A rendszerváltás utáni privatizációs műveletek az Intézet állapotát is megváltoztatták. Ma, egykori helyzetének különlegességei nélkül, hatalmas vagyonszereléssel az Akadémia Agrártudományi Központjaként,⁸ elvileg továbbra is állami intézményként, de a piac törvényei diktálta versenyhelyzetben, változatos feladatokkal és viszonyok között tartja fenn magát.

A BRUNSZVIK KLUB (1955–1992)

Az egykori „kísérleti állomások” vidéken, olykor falusi környezetben dolgozó kutatói személyzetében korábban is élt az igény a társas élet kulturált formájának megteremtésére. Az új intézet együttese a régebbi intézmények munkatársaiból került ki. A távolság a fővárostól, a nehézkes közlekedés (a személyautók ebben a szerényen javadalmazott rétegben csak a hetvenes években jelentek meg) e sajátos, külterjes életforma viszonyai nehezen viselhető elzártságot jelentettek.

A minden értelmiségi kezdeményezést gyanúval kezelő, mindenbe beleavatkozó pártfelügyelet 1953-ban, Nagy Imre kormányzásával kezdődő enyhülésével kezdett öltetni a társas élet intézményes formájának óhaja. A tervezés és az előkészületek időszaka a Forradalom előtti másfél-két évre esett. A lépésről lépésre megvalósuló egyszerű, bensőséges, komolyabb formalitások nélküli társaskör szerény programmal – néhány közös vacsora, ismerkedési est, táncos alkalom megrendezésével – indult. A helyreállított egykori Brunszvik-kastélyban volt alkalmas helyiség: esténként, amikor a munka nem követelte meg a hajnaltól estig tartó szántóföldi jelenlétet, itt gyűlt össze újság és rádió mellett több-kevesebb munkatárs. A bizonytalan vidéki élelmiszerellátás gondjait ellensúlyozandó egy kantinfélét is létesítettek.

A kulturális-közéleti témákkal is foglalkozó elképzeléseknek vetett véget a Forradalmat követő megtorlás időszaka. Az eseményekben az induló együttes mint szervezet nem vett részt, csak elnöke⁹ és néhány tagja: a forradalmi bizottságban néhány, az üzemekben általános, valójában súlytalan intézkedéssel. A büntető terrorakció mérete még a rendszer saját mércéjével mérve is durva volt, különös tekintettel egy olyan mozzanatra, amely egyedi voltával kiemelkedik a mozgalmas időszak jelenségei közül. Éppen az októberi

napokban szovjet kutatódelegáció érkezett az Intézetbe. Nem fenyegette őket semmilyen veszély, de érthető volt aggodalmuk; szerették volna biztonságban érezni magukat, lehetőleg Budapesten, a szovjet képviselőlet védelme alatt. Egyéb lehetőség híján az Intézet a Földművelésügyi Minisztériumhoz fordult, és tolmácsolta kívánságukat. A minisztérium forradalmi bizottságának elnöke (évekkel később a Brunszvik Klub elnöke, e tanulmány szerzője) megkísérelte kieszközölni, hogy segítsenek rajtuk. Az akciót a megkeresettek – a szovjet követség, a Budapest védelmét ellátó honvédpárancsnokság – a feszült helyzetben „a küldöttség életének veszélyeztetése nélkül” nem tudták vállalni. A kritikus napokat a delegáció baj nélkül töltötte el az Intézetben, és a harcok lezárulása után sértetlenül hazatért. Amikor megkezdődött a Forradalmat megtorló bosszúhadjárat, azt az Intézet sem kerülhette el, jöllehet számottevő büntethető cselekmény nem fordult elő. A Munkásörtség vette kezébe az ügyet, és az akkori szokás szerint járt el: kegyetlenül összeverte a kiemelt kutatókat (köztük, jellemző módon az idős, nyugalmazott igazgatót, a tekintélyes növénynemesítőt),¹⁰ és terrorállapotot teremtett.

Ebben az időszakban természetesen a legkisebb szerveződési szándék is gyanút keltett, de a klubélet felélesztésének eszméje továbbra is jelen volt. A normalizálódás érdekében az Intézet

⁸ 2019 óta az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat részeként, Agrártudományi Kutatóközpont néven működik.

⁹ Rajháthy Tibor (1920–1994): Növénygenetikus. 1948-ban szerezte kert- és szőlőgazdaságtudományi doktorátusát az Agrártudományi Egyetemen. A kutatóintézet helyettes vezetőjeként tevékenykedett 1956-ban, a forradalom idején a munkástanács vezetője volt. A bukás után több munkatársával emigrált, Kanadában telepedett le.

¹⁰ Friedrich Béla (1900–1980): Növénynemesítő. 1949-től a Martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézet alapító igazgatója. A forradalom utáni megtorlás során 1957 márciusában, egy razzia keretei között durván bántalmazták és rendőri felügyelet alá helyezték. Idő előtt nyugdíjazták, a tudományos közéletből kitiltották. A nyugalmazott igazgató mellett a razzia során Kiss Árpád és Kükedi Endre kutatókat érte fizikai bántalmazás.

is támogatta a munkavállalói óhaját. A mindenre kiterjedő ellenőrzés megkövetelte a rendőrségi nyilvántartásba vételt. A bejelentés „szakszervezeti klub” néven történt, amit a Klub akkori elnöke, Dr. Györffy Béla tett meg.¹¹ A Klub eszerint 1958. február 15-én kezdte meg működését – létezésének „törvényes alapja” mindvégig ez a bejelentés maradt. Az összefüggések ismeretében bizonyosra vehető, hogy az „engedélyezést” a rendőrség maga is előmozdította: ezzel közérthető, nyilvános jogcímet talált az Intézet és a Klub ellenőrzésére, amivel a Klub, miután megtalálta saját hangját és feladatait, sohasem törődött. Soha semmilyen szervtől nem kért tevékenységéhez engedélyt. A nem létező jogállamiság viszonyai között egyszerűen, természetesen élt az állampolgári egyesülés jogával, és az adott lehetőségekhez képest gyakorolta a szólás és véleménynyilvánítás jogát. Tette ezt a viziontagságos magyar történelem évszázadok során kialakult módja szerint: a kezdeti társaskörből a nemzeti érdek, felelősség és a kultúra védelmének szerény, de megbízható műhelye lett.

A „működési engedély” birtokában a társaság a hatvanas években lassan kialakította intézményi létezésének kereteit. Adott volt mindenekelőtt a belső foglalkozások csendes lehetősége. A kísérletekkel való örökös elfoglaltság mértékétől függően,

több-kevesebb munkatárs gyűlt össze esténként a klubhelyiségben. A téma leginkább az intézeti munka volt; a külvilág, különösen a belpolitika híreit inkább kerülték a beszélgetések. Ha valaki az akkor még ritka külföldi tanulmányutakról visszatért, beszélt tapasztalatairól, vagy az Intézet ismeretségi köréből hívtak meg kutató kollegákat hasonló élménybeszámolókra. A változatosságot az idegen tudományterületek képviselőinek egy-egy előadása jelentette.

Mindemellett az irodalmi-közéleti témák iránti érdeklődés hamarosan legyőzte a nyomasztó politikai légkör okozta visszafogottságot. Olyan embereket is kezdtek előadásra meghívni, akik akkortájt jelentek meg újra a sajtóban vagy az irodalmi szférában. Ezután már az ilyen találkozások keltették a nagyobb érdeklődést; a rendszer szorításának enyhültével pedig addig elhallgatott régi és újabb témák kerültek elő. A lassan nyilvánosságot kapott, eddig tudatosan mellőzött problémák napirendre kerülésével megélné a klubélet, és elkezdődött a „tiltott” területek feszegetése is. Ekkor jelentek meg a Klubban azok az irodalmárok, közéleti szereplők, akik rövidesen a társaság rendszeres látogatói lettek. Részvételükkel kialakult a társaság megbecsült baráti köre és a Brunsvik Klub közéleti arca.

A társaságnak ebben az időben, 1970 körül támadt „szomszédvár”

jellegű szövetségese már bátrabban napirendre tűzte a nemzeti gondokat. Az elvekben való teljes egyetértés mellett a Széchenyi Klub keményebb hangot ütött meg a problematikus kérdések tárgyalásánál, és ezzel gyorsan magára vonta a pártszervek ellenszenvét. A Klub megszüntetése után a Brunsvik ismét egyedül maradt a nemzeti demokratikus követelések képviselőjeként. Ebben a helyzetben minden olyan tiszteességes feladatot felvállalt, amire a viszonylagos enyhülés és a továbbra is tartó baloldali ellenszél viszonyai között egyáltalán módja volt. Tudatosan végzett tevékenysége kerülte a „hős partizán” stílust, de a támadások között is szilárdan kitartott nem titkolt felfogása mellett.¹²

A Klub baráti köre: a független, demokratikus Magyarország helyreállításáért viaskodó közéleti szereplők, a magyar értelmiség kiválóságai érdeklődő, egyetértő, befogadó közösséget találtak nézeteik, terveik kifejtéséhez és kitartó társadalmi bázist a nemzeti jövőt, kultúrát mentő törekvések számára. A hatalom feszülten figyelte e tevékenységet, akadályozta is, de a nyolcvanas években már nem tudott hatékony, drasztikus ellenakciót alkalmazni vele szemben. A Klub mindvégig folytatta nemzeti felelősségből eredő feladataként vállalt munkáját, majd a kilencvenes évtized fordulóján

¹¹ Györffy Béla (1928–2002): Agrármérnök, növénynevelő. 1953-ban került a Martonvásári Kutatóintézetbe, amelynek 1984 és 1990 között igazgatója volt.

¹² Az 1981-es *Évadnyitó körlevél* barátait és a nyilvánosságot elveinek és célkitűzéseinek megfogalmazásaként így tájékoztatta: „A mai Klub deklarált igénye a nyilvánosság elvének érvényesülésére, a világos, igaz beszédre, a konkrét tények ismeretére, az eseti megfontolásoktól mentes objektív tájékozódásra széles körben ismert. Barátait és vendégeit nem külső direktívák, hanem a közösségi felelősségérzet foka, a színvonal, az emberség mértékében és az őszinte rokonszenv alapján válogatja meg. Vitáit a kritikai hang jellemzi, amely mellőzi a mondvacsinált tekintélyek tiszteletteljes kerülgetését. Tájékoztatásának célja: hazánk-népünk állapotának jobb megismerése, jelenünk-jövőnk lehetőségeinek kutatása a nemzeti felelősség és a társadalmi haladás eszméi jegyében. Minderre Széchenyi hagyatéka, a Magyar Tudományos Akadémiához való tartozás is kötelez.”

feloldódott az elkövetkezett változásokban. Tagjai úgy gondolják: ha a nemzeti ellenállás e szerény végvára valamiben hozzájárult a rendszerváltás előkészítéséhez, azt Csoóri Sándor szavai fejezték ki a Klub fennállásának 35. évfordulóján: „Kevés ilyen hely volt az országban, mint Martonvásár. A nehéz időkben ide jártunk szabadsággyakorlatra. Sok merész és szükséges gondolatot itt mondtunk ki először nyilvánosan.”¹³

A SZÉCHENYI ISTVÁN KLUB (1970–1976)

A hely közéleti érdeklődésű értelmiségének másik szellemi műhelye, a Széchenyi István Klub ugyancsak a Kutatóintézethez kapcsolódott. Kísérleti gazdaságában¹⁴ jött létre 1970 körül, azzal a szándékkal, hogy a Gazdaság alkalmazottai részére lehetőséget teremtsen a szakma problémáin túlterjedő témák megvitatására.

A Gazdaság miklóspusztai üzemegységében megmaradt az egykor a művészettörténész Lyka Károly családjának tulajdonában volt, parkkal körülvett udvarház, amelyet kényelmes, csak erre a célra használt üzemi „kultúr-ház” alakítottak. Ebben kimondatlanul is szerepet játszottak a régi agrárértelmiség, a helyhez kötött állapot, a külterjes életmód reminiscenciái, a hajdani állami birtokok gazdatiszti kaszinóinak emléke. A hely a gyárak, hivatalok „kultúrtermeinél” – már az épület kúriajellegénél fogva is – színvonalasabb, csaknem fényűző

Mivel a klubot sokszor érte a »magyarkodás« vádja, alkalmasint a nagy kokárdás március tizenötödiké miatt, a klub vezetése elhatározta, hogy a hatalom szigorának enyhítése végett a »dicsőséges Tanácsköztársaság« évfordulója, március 21-e alkalmából is rendez klubestet, amire meghívták Vas Zoltánt, a proletárdiktatúra élő tanúját. A tanú azonban addigra régen kiábrándult ember volt, aki mint Nagy Imre híve, megjárta Snagovot, de múltjára való tekintettel a perből kihagyták, s az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette. Nem túlságosan hatódott meg tőle, mint az emlékirataiból kiderül. Volt elvtársai árgus szemekkel figyelték, mit is ír *Nem a tejes csenget* címmel tervezett memoárjában, s az még csak hagyján, hogy nem engedték kiadni, illetve csak erős cenzúrát követően, de a visszaemlékezések kapcsán, izgatás miatt még eljárást is indítottak ellene. (A könyv végül Vas halála és a rendszerváltozás után jelent meg, *Betiltott könyvem* cím alatt.)

Vas tehát elment a klubestre. Ott egy Nagy-Magyarország térkép fogadta, rajta piros zászlócskák jelezték a Vörös Hadsereg 1945-ös előrenyomulásának stációit. Kiraktak egy kiállításnyi dokumentumfotót 1919-ről. Vas Zoltán gyökeret eresztett, amikor meglátta az összeállítást. Jóízűen elmosolyodott, s megköszönte, hogy újraélheti az ifjúságát. A közönség pedig guvadt szemmel nézte a Nagy-Magyarország térképet, amelyet akkoriban sehol sem lehetett nyilvánosan látni. Az egykori vörös katona, az ún. moszkvai ötös fogat – Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József mellett – volt tagja nagyon dühös volt Aczélékra, és jócskán beolvasott a díszes társaságnak. Így ünnepelték március 21-ét Martonvásáron, demonstrálva, hogy a klub feltalálja magát a kommunista hagyományok ápolásában is. Volt persze fogaknak csikorgatása, de ostobán vette volna ki magát, ha egy ilyen megemlékezésbe belekötnek.” (Szalai Attila: *Terelőút. In: A történelem útján. Ünnepi tanulmányok Bíró Zoltán 75. születésnapjára*. Szerk. Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, 2016, 28–29.)

berendezettséggel szolgálta elsősorban az Igazgatóság gyakori reprezentációját, de az alkalmazottak számára is látogatható volt munkaidőn túli, esti időtöltésre. A vállalati gazdálkodás némileg

szabadabb pénzügyi kereteknek megfelelően, az anyagi ellátottság saját kezelésben, ugyancsak átlagon felüli színvonalon, hasonlóan megoldott volt.

¹³ Idézi: Hornyák Mária: *Martonvásár*. In: *Száz magyar falu könyvesháza*. Szerk. Balsay István – Buza Péter – Kosáry Domokos. Budapest, 2000, 111.

¹⁴ Korabeli hivatalos nevén: Az MTA Mezőgazdasági Kutatóintézetének Gazdasága, Martonvásár. A Kísérleti Gazdaság az Intézetben folyó kutatást kiegészítő szakosított mezőgazdasági üzem volt, azzal a feladattal, hogy a kutatás eredményei, a nemesített növényfajták vizsgálatát végezze a gyakorlat viszonyai között. Ehhez csatlakoztak a mezőgazdasági termelés sajátosságainak, „komplexitásának” megfelelő hagyományos kiegészítő üzemágak, majd az Intézet növényfajtáinak elterjedésével, a nemesített vetőmagtermelés és iparszerű vetőmag-feldolgozás feladatai.

Az idők során az épületet az akkortájt divatba jött kifejezéssel „Klubként” kezdték emlegetni. Egy-egy üzemág munkatársai itt tartották nem hivatalos összejöveteleiket, de az ilyen foglalatosság a munkaidőn kívüli időtöltés igényeit alig haladta meg. Az Igazgatóság a fenntartó jogán úgy kezelte az épületet, mint egyet a gazdálkodás objektumai között: magától értetődőnek tartotta, hogy rendelkezik a mindenkori használat és az ott folyó tevékenység tekintetében. A Szakszervezeti Bizottság, mint a vállalati „kultúrunka” felelőse, különösebb aktivitás nélkül asszisztált az Igazgatóság és a pártszervezet rendelkezéseivel. A megyei és járási párt- és tanácsai szervek vezetői szívesen látogatták a vidéki színvonalat meghaladó elegáns helyet, ugyanígy az Igazgatóság távolabbi befolyásos kapcsolatai is. Ez a szem előtti állapot is hozzájárult, hogy azonnal felfigyeltek, amikor a meglévő, már nyilvántartott intézeti klub mellett a Gazdaságban hasonló szerveződést észleltek.

Az új alakulat létrejöttét nem indokolta az intézeti klubétől eltérő felfogás. Egy termelőüzem – ez esetben a Gazdaság – viszonyai, munkarendje, nem utolsósorban a külterületi fekvés, tagoltság annyira különbözik egy zártabb kutatóhelyétől, hogy munkatársai számára indokoltnak tűnt egy saját körülményeikhez igazodó társaság létrehozása. Mindemellett feltűnést keltett, amikor 1970 körül összegyűlt egy igényesebb csoport, amely eddig is rendszeresen látogatta az Intézetben a Brunsvík Klub összejöveteleit, de most saját elképzelései szerint, a Gazdaság alkalmazottai számára kívánt közéleti témákkal is foglalkozó társaságot létrehozni.

Konstruktív eszmei tájékozódását hangsúlyozandó felvette a Széchenyi István Klub nevet, most már a rendszeres klubszerű működés szándékával. A szervezést, majd később a működéssel kapcsolatos feladatokat néhány munkatársával Dr. Bogdán Emil, a Gazdaság agilis szakállatorvosa végezte.

Természetes volt, hogy a Brunsvík Klubban megismert vendégkör ezután ezt a társaságot is rendszeresen látogatta. Klubestjeik híre hamarosan elterjedt. Összejöveteleiken – hasonlóan a Brunsvík Klubhoz – a nemzeti demokratikus ellenzék rendszeresen tárgyalt témái szerepeltek, azzal a pártszervek ellenszenvét gyorsan kiváltó többlettel, hogy a műsorban a Trianon-probléma és ennek vetületei, az elszakított magyar nemzetrészek jóval nagyobb hangsúlyt kaptak. A Klub elnöke, Bogdán Emil egykor maga is Romániából települt át. Emlékei, újabb élményei hatására kötelességének tartotta a téma állandó napirenden tartását. Ezekben az években is gyakran fordult meg Erdélyben: közreműködésével lehetővé vált, hogy a két klub időről-időre vendégül láthassa az erdélyi magyar értelmiség és művészvilág képviselőit. Megjelenésüket a közönség mindenkor nyílt, kitüntetett szeretettel fogadta. Ez a viszony határozta meg azt a hangot is, ahogyan a határon túli magyarság helyzetét a társaság a mindennapokban is, véleményének takargatása nélkül, szemben a hivatalos politikával tárgyalta. Rendszeres volt az átjárás, sajtó, irodalom és egyebek eljuttatása az erdélyi ismerősöknek. Ez a magatartás – különösen a vidék óvatos, a központi állásfoglalást kritika nélkül elfogadó funkcionáriusai körében – állandó helytelenítést váltott ki.

Az együttműködés a Brunsvík Klubbal kezdettől fogva természetes volt. Az Intézet és a Gazdaság munkatársai rendszeres résztvevői voltak egymás összejöveteleinek. Az eddig csak az intézeti klub estjeit látogató helybeliek, a község értelmisége, a környék érdeklődő elemei lehetőségeikhez képest már két társaság színvonalas rendezvényei közül választhattak. A meghívott előadók elfoglaltsága vagy technikai problémák miatt gyakori volt a közös rendezés, a körülményektől függően a jobban megközelíthető Intézetben vagy a miklóspusztai kúriában. A közbeszédben az utóbbi helyszín szerepelt Széchenyi Klubként, de a megkeresések, hivatkozások sokszor meg sem különböztették vagy összekeverték a két társaságot. Ez a működésben nem okozott zavart, de az összefonódás tovább irritálta az ellenérdekelt erőket.

Az ellenzéki megnyilvánulásokat regisztráló megfigyelés hamarosan megállapíthatta, hogy különös helyzet alakult ki: a közélet központi fórumaitól távol, „vidéki” környezetben, már két olyan társaság is létezik, ahol – figyelmen kívül hagyva a politika szabványosított formuláit és elvárásait – anélkül, hogy ehhez bármilyen engedélyt vagy hozzájárulást kérnének, folyamatos tevékenység keretében, nyilvánosan vállalják a demokratikus törekvések képviselését. Emellett a két klubot látogató közönség a fővárosi baráti kör, az ismert írók-művészek révén, nehezen ellenőrizhető érintkezésben van a társadalom hasonló csoportjaival. A vendégek közvetítették a közélet, az irodalom információit, megmozdulásait, így a társaság is bekapcsolódott a demokratizálódást követelő nemzeti közvélemény élénkülő vérkeringésébe.

A hatósági ellenőrzés megkezdte a Széchenyi Klubban történtek megfigyelését is. A műsorokkal, a vendégek személyével kapcsolatos kezdeti kritikák, majd kifogások állandó kötekedéssé fajultak, az e körökben megszokott módon: nem tárgyszerű érvekkel, az indokoltan helytelepíthető esetleges tények megállapításával, hanem a korabeli pártfrazéológia általánosságokban mozgó, minden megmozdulást azonos sablonokkal megbélyegző vádjaival. Ami a Klubban folyik, nacionalista, sovinszta, destruktív tevékenység – mondták. Az elnök – a gazdaságban elfoglalt kulcsfontosságú szakmai pozíciója, szélesebb önálló mozgástere folytán – eleinte még el tudta hárítani a primitívebb támadásokat, de a radikális kritikai hang és légkör, az ellenzékiként kezelt ismert személyiségek szerepeltetése láttán egyre fokozódott a hatósági nyomás. A klub tevékenységének korlátozása láthatóan „súlyponti feladattá” vált.

A Klub működésében kezdettől fogva gondokat okozott az Igazgatóság – és vele a párt- és szakszervezet – mint az üzem hivatalos gazdája, és a Klub – mint a tagság önkéntes társulása – egymáshoz való viszonya. A Gazdaság vezetése nem rokon-szenvezett a területén működő, de önálló életet élő, ügyeit függetlenül intéző társasággal. Az Igazgatóság teljesen félreértette az üzem irányításával kapcsolatos jogosítványait. Az Igazgatóság azon az alapon, hogy a Klub a Gazdaság épületében működik, és tagjai munkaügyi

szempontból a vállalat alkalmazottai, abban a vélelemben élt, hogy az üzem a Klub felügyeleti szerve, így jogában áll utasításokat adni annak vezetésének. Mivel jogállami értelemben vett egyesületi joga nem volt a Széchenyi Klubnak, ez az állapot akkor kezdett veszélyessé válni számára, amikor a pártszervek a Klub intenzív zaklatásába kezdtek. Az Igazgatóság, hogy valamilyen pseudo-jogalapot teremtsen a beavatkozáshoz, elkészítette a kultúrházban folyó tevékenységet egységesen szabályozó saját „házi rendet”, „működési szabályzatot”, amely a Klub tekintetében ugyanúgy nem szolgáltatott törvényes alapot a hatalmaskodáshoz, mint az eseti utasítások indoklása.

Perrendszerű részletességgel ma már alig reprodukálható, hogy a Klub megszüntetése milyen döntések alapján történt. Bogdán Emil, a Klub elnöke és a likvidálást levezénylő Aczél György,¹⁵ a két koronatanú ma már egyaránt halott, az esemény legtöbb résztvevőjével együtt. Az írásbeliséget az elrendelők és közreműködők, mint általában, ezúttal is kerülték. Az intézkedésnek érdemi dokumentációja nincs. Ami megállapítható, hogy a lebonyolítás megközelítően azonos volt a hasonló esetekben követett gyakorlattal, a párt- és rendőri szervek látható közreműködése nélkül. A szabatos indoklással ellátott, nyilvános hatósági intézkedés helyett a munkáltató útján hajtották végre a felszámolást. (Az eljárási mód ismert volt, azt alkalmazták a Brunszvik Klub esetében is.)¹⁶

A két klub ügye a felderítés útján már jóval korábban eljutott felsőbb szintekre is: ott született meg a döntés, hogy valamilyen módon beavatkoznak. Nyilván mérlegelni kellett a lehetséges megoldásokat. A Magyar Tudományos Akadémia ismert, nagyhírű kutatóintézetében működő klub bezárása feltűnő lett volna; ezt a tudománybarát pózban tetszelgő kirakatpolitika nem engedhette meg magának. Feltételezhatték, hogy egy „kültelki” társaság, a „pusztai” Széchenyi Klub megszüntetése kisebb visszhangot vált ki, de kellő figyelmeztetés lesz az egymással kapcsolatot tartó hasonló társaságok, főként pedig a klubokat mint szövetséges végvárakat látogató fővárosi ellenzék számára. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a járási-megyei szintű megfelelési becsvágy mellett a központi akarat tulajdonképpeni célja a nemzeti demokratikus értelmiség vezető képviselőinek elrettentése volt.

Nincs fellelhető közvetlen nyoma, hogy az ügy hogyan jutott el arra a szintre, ahol Aczél György bekapcsolódott a folyamatba, egyáltalán, hogy az államügyekkel terhelt vezető politikus hogyan figyelt fel a közelet fővárosi centrumaitól távol eső szerény vidéki helyen történetekre. A Brunszvik Klub elnökére vonatkozó, korábban Aczél Györgyhez is felterjesztett feljelentés nem volt kapcsolatban a Széchenyi Klub tevékenységével. A Brunszvik Klubra vonatkozó jelentések nem beszélnek a Széchenyi Klubról. Még a két klubban folyó – a tagság korabeli önironikus kifejezése

¹⁵ Aczél György (1917–1991) a Széchenyi Klub megszüntetésének időszakában az MSZMP KB és PB tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese volt.

¹⁶ A Kutatóintézet vezetése kapott utasítást a rendőrségtől, hogy a Klub elnökét, e sorok íróját térítsék el egy kifogásolt akció, a martonvásári hősi emlékmű megkoszorúzásának tervétől. Az első – és második – világháború hősi halottaira való emlékezés ennek ellenére megtörtént, és azóta is a város évenként megtartott kegyeletese eseménye.

szerint – „országháborítás” sem indokolható ilyen szintű, főként személyes intervenciót (ebben az időben más társaságok is jelentkeztek már hasonló törekvésekkel, legfeljebb nem ilyen intenzitással).

A legfelsőbb szintű érdeklődést, majd beavatkozást általános vélemény szerint az írók, művészek, közéleti szereplők, Csoóri Sándor és társai gyakori martonvásári megjelenése, a rendszerváltás után megismert politikusok akkori látogatásai és a megfigyelésük során szerzett információk indíthatták el. Az a képzet alakult ki, hogy az adott viszonyok között Martonvásár a nemzeti demokratikus ellenzék valamilyen gyülekezőhelye. A Széchenyi Klub felszámolásának látható, nyomon követhető utolsó aktusa Aczél György személyes fellépése volt. A Gazdaság MSZMP titkára meg nem határozott részvételi körben 1976. március 23-án meghívót bocsátott ki „Aczél György elvtárs f. hó 24-én a miklósmajori klubban tartandó előadására”. Ezt az érintettek számára áttekinthetetlen műveleti előkészítés előzte meg, amely arra is ügyelt, hogy a két dátum közötti időhiány lehetetlenné tegye az esetleges ellenakciót, a tekintélyes baráti, szövetségesi kör mozgósítását. Az „előadás” a magas, párttisztiséget betöltő vezető személynek kijáró különleges keretek között zajlott le. Az elhangzottakról a kívülállókat nem tájékoztatták. Fellelhető párt- vagy hivatali dokumentum nincs, de ezt követően a Széchenyi Klub megszűntette működését.

A bizalmas kezelés az egykori államvédelmi akciók technikájára emlékeztetett. A nyilvánosság később sem kapott szabatos tájékoztatást. A történetek híre,

Csoóri Sándor és Szervátiusz Jenő utóbbi martonvásári kiállításmegnyitóján. (Forrás: RETÖRKI Archívum, Somodi István gyűjteménye)

az elejtett részletek és a megfontolt kiszivárogtatás nyomán úgy terjedt el, hogy Aczél György deklarálta: a Széchenyi Klub tevékenysége a „tiltott” kategóriába tartozónak minősül. A Gazdaság vezetése, tudva kötelességét és ismerve a hasonló esetekben követett gyakorlatot, most már a hatalom egyetértésével a háta mögött, „indokoltan” tiltotta meg a Klub működésének folytatását. *De jure* – amennyiben a jogi helyzet rendezetlenségének viszonyai között a jogszerű eljárás hipotézise egyáltalán felmerülhet – csak egyetlen, bár labilis hivatkozás volt lehetséges: minthogy a klubház és a gazdaság a vállalat kezelésére bízott állami tulajdon, az Igazgatóság saját, törvényes hatáskörében vontta meg az épület használatát és tiltotta meg, hogy a Klub a gazdaság területén működést fejtsen ki. Ez ugyan átlátszóan formális magyarázat lett volna, de az intézkedők még ennyit sem tartottak szükségesnek. Az Igazgatóság ezután tett néhány kísérletet, hogy igazolja: a „helytelen nézetektől mentes” kultúrmunkát maga is folytatni kívánja, a tagság azonban elutasította a részvételt. A klubvezetőség is megpróbálta

külső, rokonszenvező helyszíneken folytatni saját programját. A történetek híre – a misztifikált kormány szintű beavatkozás, az elterjedt mendemondák, az észlelhető megfigyeltség – elriasztotta a környékelieket. Nem maradt hatástalan a Gazdasággal munkaviszonyban álló tagok megfélemlítése sem. A klubvezetőség lehetőségei kimerültek, tagjai belefáradtak a helyi erővel folytatott kilátástalan küzdelembe. A Klub tagsága és baráti köre ezután, mint azelőtt és eddig is, az intézeti klub alkalmait látogatta. A Brunsvík Klub közgyűlése a történetek kritikájának kifejezéseként Bogdán Emilt a vezetőség tagjává választotta. Ez a gesztus sem kerülte el a hatóság figyelmét, de a Brunsvík Klub tagsága és barátai úgy ítélték meg, hogy ebben a szakaszban a hatalom már nem teheti meg, hogy ugyanabban a szűk körben – különös tekintettel a Magyar Tudományos Akadémia reprezentatív intézetének megkülönböztetett státusára – újabb drasztikus intézkedéshez folyamodjon. A Kutatóintézet a mezőgazdasági tudományosság területén addigra világszerte ismertté vált, az itt működő, magasan kvalifikált

értelmiségiekből álló társaskör bezárása már kultúrbotrány lett volna. A megfigyelés és a feljelentési tevékenység folytatódott, személyi retorzió is történt.

A KLUBÉLET A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTÖRTÉNETÉBEN

A Klubnak a működéséhez kereteket adó intézet jellegéből fakadóan, de tagjainak érdeklődését is figyelembe véve sokféle igényt kellett kielégítenie. Az Intézetben egyaránt jelen volt a kvalifikált értelmiségi színvonal, a tudományos kutató, a középszintű szakképzettséggel rendelkező technikus és a fizikai munkás. Utóbbi jórészt a községnek a kollektivizálás előtti egykori gazdálkodó rétege, a parasztság helyi maradéka – számukra az intézeti lét a termelőségvetkezettől elől a nyugodt menedéket jelentette. Az alkalmazotti együttes a kezdeti néhány év alatt jól összeszokott munkahelyi közösséggé vált, kialakult a korabeli „törzsgárda”.

A Klubban minden műveltségi szint harmonikusan jelen volt, bár a klubélet „műfajai” tekintetében eltérő kívánságokkal. Maga a kulturális érdeklődés általános volt, így a komoly, a fajsúlyt képviselő alkotások iránt éppúgy, mint a népszerű, szóra-koztató alkalmak iránt is. Sokféle kívánságot kellett kielégíteni, méghozzá igen szegényes anyagi ellátottsággal (minimális tagdíj és munkáltatói támogatás). A kötelező a színvonal parancsa volt: ezt általában sikerült tartani. Egy kisebb, de határozott nézeteket valló csoport a nemzeti irodalom, történelem és közélet folyamataival, társadalmi kérdésekkel, szorosabban az ország, a

magyarság gondjaival való foglalkozást tartotta elsődlegesnek. Ez az a problémakör, amely végül a Forradalom utáni évek nyomott légkörének enyhültével a Klubban vezető helyre került. A társadalmi-közéleti kérdésekkel való foglalkozás, az ország helyzetének, a nemzet jövőjének vizsgálata nyert egyre nagyobb teret, és meghatározó tartalom-má vált a klubélet programjában. A Klub választott vezetői erre koncentrálták figyelmüket, és a gyarapodó baráti kör, irodalmárok, közéleti szereplők ebben az eszmekörben segítették a Klub ismertté vált arculatának kialakulását. Nyilvánvaló nemzeti demokratikus ellenzéki tevékenysége a kor és a hely adott állapotában különféle elbírálásra talált: a legfontosabb a pozitív, egyetértő társadalmi fogadtatás volt, a diktatúra viszonyai között azonban ennek volt a legkisebb gyakorlati súlya. E vonatkozásban elsősorban a munkahely, egyebekben pedig a hatalom intézményei, a pártszervek és a rendőrség véleménye volt befolyással létre.

Az Intézet az Akadémia intézményeként meglehetősen területenkívüliségben élt a vidék primitív párt-és tanácsi irányításának keretei között. Vezetésében egyszerre volt képviseltetve a nagyvonalú önállóság és a kényszerű alkalmazkodás a területi szervek kívánságaihoz. A Kádár-korszak politikai tartalékainak kimerültével gazdasági manőverei egyre jobban távolodtak a korábbi megkötöttségektől, teljesítve a területi vezetés kezdetleges óhajait, és megőrizve a vezetés belső szuverenitását. Az Intézet igazgatója, Dr. Rajki Sándor akadémikus – szovjet tudományos és rokonsági háttérrel,

felfogásának nem titkolt liberális elemeivel – gondtalan semlegességgel vette tudomásul a Klub irányultságát.¹⁷ Tartózkodás nélkül részt vett a Klub rendezésében megtartott, a pártszervek által gyanús, ellenzéki, sőt ellenséges alkalmaknak tekintett összejöveteleken (filmrendezők, írók estjei). Nyilvánvalóan úgy kezelte a Klubot, mint amelynek magas szintű értelmiségi látogatottsága előnyösen járul hozzá az Intézet rangjához. Az erélyesebb korlátozást helyettesei látták el. A mindennapos igazgatási, gazdasági ügyeket az ügyvezető igazgatók vitték. A párttitkárok a tudományos intézmény jellegéhez illően – maguk is kutatók lévén – saját munkájukkal elfoglalva, nem avatkoztak a Klub ügyeibe.

Szemben a Kísérleti Gazdaság igazgatóságával, az Intézet vezetése a Klub vonatkozásában nem kereste a területi pártszervek dicséretét. A hely, előkelő akadémiai státusából eredően, egyébként is sok függetlenséget engedett meg magának. A Klub tevékenysége a külvilág felé az értelmiségi gondolkodás szabadságának impresszióját kelthette. A tagság egy része úgy vélte, hogy ezért a vezetés olykor még elhárítani is segít az agressziót a Klub műveletei felől. Ez a tolerancia természetesen nem akadályozta meg, hogy a hivatásos elhárítás teljes figyelemmel kísérje a társaság és tekintélyes barátai tevékenységét.

A III/III-as osztály mindvégig fontos – kétséget kizáróan *kiemelt* – feladatnak tekintette a Klubbal kapcsolatos munkát. A rendőri tevékenység technikai részleteiről a Klubnak csak nyomokban voltak

¹⁷ Rajki Sándor (1921–2007): Agrármérnök, biológus. 1949 és 1951, valamint 1954 és 1955 között a moszkvai Mezőgazdasági Akadémia aspiránsa volt. 1955 és 1980 között a martonvásári MTA Mezőgazdasági Kutatóintézetének igazgatója.

információi. Talán a „beszervezett” személyekkel való kapcsolattartás helyszíne volt inkább derűt, mint indulatot keltően ismert: a helység templomát az építéskor beékelték a kastély tömbjébe. Így a Brunszvik család misehallgató „kegyúri páholya” az első emeletről nyílt a szentély légtérébe. Ezt elfalazták, és az így kialakított helyiségben tartotta a pártbizottság a vezetőségi üléseket. A tiszteletlen intézeti nyelvben „Szent szoba” volt a neve. Amikor az ismert arcok, „a fehérvári elvtársak” gyakori látogatásaik során beszélni akartak valakivel, ide hívták fel. A primitív ügyetlenség maga dekonspirálta a helyzetet. A Klubbal kapcsolatos rendőri munka méreteire nézve ma már csak becslések lehetségesek. Mindent megfigyeltek, mindent jelentettek, az apró dolgokat is, például hogy számszerűen hány – egyébként nagyon kezdetleges, kézzel írott – plakátot rakott ki a klubvezetőség az intézetben egy összejövetelre.

A Klub reakcióját eleinte némi félelem és a felháborodás, később a megszokás, majd a humorizáló nem-törődés jellemezte. A felesleges konfliktusok lehetséges megelőzése természetesen bizonyos rugalmasságot kívánt. Ebben a Klub az észszerű minimumig engedett. A szocialista ünnepeknek, a mozgalmi évfordulóknak illett szerepelni a műsorokban. Ezeket az előadó és a téma körültekintő megválasztásával lehetett elfogadhatóvá tenni: az 1919-es proletárdiktatúra évfordulóját a Vörös

Hadsereg területvédő harcaival, az április negyedikét a második világháború történetének hazai vonatkozásaival. Látható volt, hogy a rendszer ereje halványodik. Az egész téma lassan elvezítette fenyegető komolyságát.

A tanulmány a rendszerváltás előzményeit egy kutatóintézet munkatársi közegében működő társadalmi szervezet bemutatásával kísérli meg diagnosztizálni. Az alábbiakban néhány szemelvény következik a nagyobb vihart kiváltó programokból.

A meglehetősen „rossz hírű” Brunszvik Klub már annyi gondot okozott a pártszerveknek, hogy azok „flottatüntetés” jellegű demonstráció szervezését határozták el. A Kósa Ferenc *Küldetés* c. filmjét bemutató klubestre¹⁸ kivonultatták a megyei pártiskolát – bár az érdeklődők e nélkül is zsúfolásig megtöltötték a termet. Balczó András a hívó ember gondolataival illusztrálta győzelmeit, Kósa Ferenc pedig a filmrendező objektivitására kötelezett felelősségével beszélt saját munkájáról. A közönség elragadtatott tetszésnyilvánításokat produkált. A pártiskola némileg tanácstalanul várta a jelet, feltehetően az ellentüntetésre. Egy-két helybeli pártember „dogmatikus”, kötelező oldalvágásai fokozták a feszültséget, amely már-már kitörőben volt. Közbe kellett lépni. A Klub képviselője *tabula rasát* határozott el. Felszólalásában deklarálta, hogy az ország közvéleménye a vendégek mellett áll, a kötekedés értelmetlen, maradjunk a film

megvitatásának keretei között. A visszhang meggyőzte a vendégeket a botrány hasznavehetetlenségéről, a végén csendben elvonultak.

Az 1945-öt követő idők után egyetlen ízben, a Forradalom alatt volt alkalom megemlékezni az első és a második világháború elesettjeiről. A Klub megkereste a rendszer számára is ismerős jogcímet, az akkortájt újra méltatott 1918-as polgári forradalom hatvanadik évfordulóját, ami közel esik mindenszentekhez és halottak napjához. Az október végi estében égő kandaláber és gyertyák fénye mellett emlékezve, a falu meghatott népének jelenlétében megkoszorúzták az emlékművet. A szobor talapzatát – évtizedek óta először – elborították a virágok. Az előzetes feljelentés megtörtént, a rendőrség mozgósított, de a közbelépésre nem volt ürügy. Kádár Gyula a hír hallatán elismerően tanúsította, hogy az egykori ünnep óta ez volt az első hasonló eset az országban.¹⁹ Az alkalom közüggé vált. 1978 óta a Klub minden esztendőben megszervezte, és ez máig kegyeletes ünnep. A nyolcvanas években átmenetileg erősödött a nyomás. Az Intézet vezetését hívták fel, hogy akadályozza meg a demonstrációnak tekintett alkalmat. Az Igazgatóság a meghívó sokszorosítását megtiltotta ugyan, de jelezte, hogy a szervezőt annak „nacionalista beállítottsága” miatt a koszorúzás tervétől eltéríteni nem tudja.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának hatvanadik évfordulóján,

¹⁸ Kósa Ferenc (1937–2018) filmrendező Balczó András (1938) olimpiai bajnok öttusázóról szóló filmje 1976-ban készült. 1977-ben rövid ideig játszották a moziban, de hat hét után a rendkívüli siker ellenére – politikai okokból – levették a műsorról. Ezután országszerte zártkörű filmklubokban vetítették, a rendezvényeken általában Balczó András is részt vett.

¹⁹ Kádár Gyula (1898–1982): Katonatiszt. 1919-től a Nemzeti Hadsereg tisztje, 1942-ben a Vezérkari Főnökség (VKF)-6 osztályának, 1943-tól a VKF-2 osztályának vezetője. A német megszállás idején háromszor letartóztatták, majd a szovjet bevonulás után a szovjet katonai bíróság 15 év börtönre ítélte, 1956-ban szabadult.

1979-ben a Klub az akkor már háttérbe szorult Vas Zoltánt hívta meg, ismerve helyzetének 1956-os és egyéb összefüggéseit.²⁰ Emlékezéseinek kiadását éveken keresztül akadályozták,²¹ emiatt sem takarékoskodott az állapotokat illető kritikával. Szívesen jött a szabad légkörű társaságba: jól érezte magát. Emlékezett '19-es ifjúságára és az akkor elhangzott megjegyzések szerint alaposan „leszedte a keresztvizet” az Aczél irányította kultúrpolitikáról.

Vas Zoltán 1979-es előadása. (Forrás: RETÖRKI Archivum, Somodi István gyűjteménye)

Március 15-e manipulált kezelése, az ifjúság budapesti megmozdulásainak akadályozása, a brutális rendőri akciók híre egyre nagyobb felháborodást keltett, és megerősítette az óhaját, hogy az addig is megtartott megemlékezéseket legalább helyben tovább kell fejleszteni, emlékezetes szép ünnepé tenni. Az ünnepélyes klubestnek megvoltak a szokásai, írói-színészi részvétellel. További önálló elemként a Klub rendszeressé tette a temetői ünnepséget az itt eltemetett Ferenczy Sándor '48-as honvédhadnagy sírjánál,²² majd a Klub kezdeményezésére a pákozdi csata ugyancsak itt nyugvó hősi halottainak emléktáblájánál. A község szívesen csatlakozott, a tanulóserg is együtt vonult ki. A község határában egy katonai alakulatot helyeztek el. A Klub megkeresésére a parancsnok vállalta a kockázatot: a sír mellé díszőrséget hozott magával a koszorúzásra.

A temetői ünnepség a március 15-i megemlékezések része lett; a Klub barátai, Fekete Gyula, a Hungaricus-könyvéért bebörtönzött Fekete Sándor és a történész Für Lajos voltak az ünnepi estek meghívott vendégei.

Csoóri Sándor, Sára Sándor, Sánta Ferenc, Kósa Ferenc és Bacsó Péter alkotásainak bemutatása olykor szintén zavart okozott. A Klub a szerzők segítségével megszerezte a kópiákat. Közreműködésével a „dobozba zárt” filmek is megtekinthetők voltak a helyi moziban, de mindez nemegyszer következményekkel járt. Mikor a vetítésről a hatóság tudomást szerzett, állásvesztéssel fenyegették meg a moziüzem vezetőt, egy kifizetésű másodállásos intézeti alkalmazottat. Az utánajárás során

kiderült, hogy egy-egy film nincs is hivatalos „tiltólistán”, csak a szerzőkkel szembeni „ellenszenv” akadályozza kiadását.

A Brunszvik-unokahúg Teleki Blanka születésének 175. évfordulója,²³ az 1981-es év az oktatásügyet felügyelő hatóságok részéről méltó megemlékezés nélkül múlt volna el, ha a Klub össze nem fog a budapesti Kossuth Klubbal. A Klub történész-könyvtáros titkára szép kiállítási anyagot írt, illetve állított össze; a Klub szakmunkás tagjai elkészítették a kiállítási installációt. Az esten részt vettek a Teleki Blanka nevét viselő középiskolák küldöttségei is. A „teltházás” írói, színészi és diák közreműködéssel bemutatott ünnepi műsor után az anyag elkerült az iskolákba is.

²⁰ Vas Zoltán (1903–1983): Kommunista politikus. 1919-ben lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába (KMP), és harcolt a Vörös Hadseregben. A Horthy-korszakban 15 évet töltött börtönben, 1940-ben Rákosi Mátyással együtt szabadult és került a Szovjetunióba. 1944 és 1957 között országgyűlési képviselő, 1945 és 1949 között a kulcsfontosságú Gazdasági Főtanács főtájtára, 1949 és 1953 között az Országos Tervhivatal vezetője. 1953 után Nagy Imre köréhez állt közel, 1956 októberében Budapest közellátási kormánybiztosa volt. Nagy Imrével együtt a jugoszláv nagykövetségre menekült, majd Snagovba vitték, de a Nagy Imre-perbe nem vonták be.

²¹ Vas Zoltán 1973-ban írt visszaemlékezései csak jóval halála után, 1990-ben jelenhettek meg teljességében: *Betiltott könyvem*. Budapest, Szabad Tér, 1990.

²² Ferenczy Sándor (1828–1886): Ügyvéd, újságíró. 1848–49-ben honvédhadnagy volt.

²³ Teleki Blanka (1806–1862): Brunszvik Teréz unokahúga. Az első, szakszerű képzést nyújtó magyar leánynevelő intézet létrehozója (1846). Szabadságharcosok rejtegetése miatt 1851-ben letartóztatták, 1857-ig raboskodott.

A klubestek légkörének érzékeltetésére egy példa: Kunszabó Ferenc írói estje a mezőgazdasági népesség mai szociográfiai állapotáról 1982-ben a szokásos rendben folyt,²⁴ de egy apró mozzanata emlékezetes maradt és dokumentálta a Klub tevékenységének társadalmi elfogadottságát. Az író felfogása, 1956-os múltja ismert volt, tehát érzékenysége is a hasonló alkalmakon tapasztalható gyanús jelenségekkel szemben. A teli terem figyelmes csendben hallgatta az előadást, amikor furcsa, az elektronikus eszközök hangjára emlékeztető nesz hallatszott. Az előadó megállt, és érezhető nyomatékkal kérdezte: „Mi az, itt lehallgatnak bennünket?” A terem reakciója figyelemre méltóan egységes és jó kedélyű volt: „Nem baj! Hadd hallgassanak, legalább ragad rájuk valami!” A pillanat megmutatta a hely, a közönség állásfoglalását és az idők változását és mint vidám formula, szinte szólásmondássá válva végigkísérte a társaság későbbi incidenseit is – még akkor is, ha kiderült, hogy egy ébresztővel ellátott karóra adta a hangot.

A magyar–lengyel kapcsolatok különlegessége és a háború alatti magyar kormányok később figyelmen kívül hagyott pozitív magatartása a Klubban örök téma volt. 1971-ben még élt id. Antall József,²⁵ akit a Klub elnöke az 1945 utáni koalíciós időkből ismert, és a vezetőség határozata alapján látogatásra hívta. A válasz megdöbbenő volt: megtiltották neki, hogy a történekről

Ifj. Antall József és Ránki György az 1979-es, lengyel–magyar kapcsolatokról szóló esten. (Forrás: RETÖRKI Archívum, Somodi István gyűjteménye)

beszéljen. Megalázó „jogfosztott állapota”, amelyben előző éveit töltötte, végétért, de úgy vélte, ha megszegi a tilalmat, az a fia jövőjébe kerül. 1971-ben végül arra felhatalmazta a Klub elnökét, hogy az általa megmutatott dokumentáció tartalmát a Klub elnöke ismertesse a társasággal. A világháború kitörésének negyvenedik évfordulóján, 1979-ben újra megélénkült az érdeklődés Lengyelország lerochanása és a magyar segítség története iránt. Olyan konstrukcióban jött létre az alkalom, hogy a nem támadható történész-akadémikus tartotta meg az emlékező előadást, és ifj. Antall József vendégként, mint magánszemély beszélt az édesapjától hallottakról.²⁶

A Népfront Pozsgay Imre irányította, láthatóan új politikája különböző hatásokat keltett a vezető körökben és a társadalomban. A Klub rokonszenve a politikus iránt sürgette a személyes találkozást, amit ő is vállalt. A hír kiváltotta a pártbeli

változások ellenzőinek tiltakozását. Az egyetlen intézeti sokszorosítógép használata szigorúan ellenőrzött volt, felügyeletét az ügyvezető igazgató látta el. A meghívó tervezete gyors konzultációt eredményezett az ellenérdekelt felsőbb pártszervekkel. Elkészítésének akadályozása, igazgatói „lebeszélési” kísérlet következett, a Klub végül mégis fogadta a vendéget. A mélyen sértő megtorlást a megyei pártlap végezte el: minthogy az országos rangú vezető megyei látogatását nem lehetett elhallgatni, pár sor kíséretében, egy nagyobb postabélyeg-méretű képet közöltek róla, miközben a lappéldányt megtöltötték sokadrangú anyaggal és érdektelen nagyméretű képekkel. Így adták tudtára az olvasónak, hogyan kell a politikust értékelni.

A második világháború és vele az ország sorsában elkövetkezett változások állandóan foglalkoztatták a társaságot. Amikor Kádár Gyula *ALudovikától Sopronkőhidáig*

²⁴ Kunszabó Ferenc (1932–2008): Író. 1956-ban a Somogyi Forradalmi Nemzeti Tanács tagja, tevékenységéért 1957 és 1962 között börtönben volt. 1967 és 1972 között az Agrárgazdasági Kutató Intézet szociológusa, 1976-tól az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa, 1989 és 1992 között a *Hunnia Füzetek* főszerkesztője.

²⁵ Id. Antall József (1896–1974): Politikus. 1939-től menekültügyi kormánybiztosként a menekült lengyelek és zsidók védelmének fő felelőse. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta. 1945 után újjáépítési kormánybiztos, majd miniszter, 1945 és 1953 között országgyűlési képviselő.

²⁶ Ifj. Antall József (1932–1993) ebben az időszakban a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum megbízott főigazgatója volt.

című emlékirata megjelent,²⁷ mindenki találkozni akart vele. A hír a megye távolabbi helységeiből is elhozta az egykori frontkatonákat és az elesettek hozzátartozóit. Előzetes felhatalmazása alapján a találkozón megkapta és megválaszolta azokat a kérdéseket, amelyekre a társadalom alig kapott egyenes választ. Betegsége miatt aktív kapcsolatot már nem tudott tartani a társasággal, de mindvégig a Klub barátja maradt.

Végül, még megemlítené esemény Illyés Gyula temetése.²⁸ A társaság úgy határozott, hogy a sírra a magyar parasztság és a mezőgazdaság hagyományainak megfelelő koszorút helyez. Az elhatározást megható érdeklődés követte. Mindenki valami nagyon szép, népművészeti értékű alkotást akart, megszedték a legszebb kalászsokat (az egykori uradalom béresei közül éltek még, akik értettek a kötéshez-fonáshoz). A rendőrség már az előkészületeket is figyelte. A Farkasréti temetőben elhelyezett láthatatlan polgári ruhás alakulat szabályos biztosítás mellett mindent megfigyelt, jelentett, még a koszorú szalagjának feliratát is, amely egy Illyés-idézet volt: „Ha lesz jövő: hadat talál helyünkön”.²⁹

„Volt a magyar életnek egy keserves szakasza, amikor hatvan évvel ezelőtt minden összeomlott és egész országrészek maradtak magukra. Emlékezzetek rá, a többi között az erdélyi irodalom és társadalmi szervezetek létrejöttének kora volt ez. Akkor mindenki, akinek értékelhető mondanivalója volt a másik magyar számára, az addig nem irodalmár is, tollat fogott, írni kezdett, hogy a nagy repedés túlsó oldalán legyen továbbra is pallérozott magyar nyelv, hallassa véleményét továbbra is a magyar népelem, ne szakadjon meg a magyar kultúra folyamatossága. [...]

Ma is ezt kell tennünk irodalomban, közéletben, itthon és mindenütt, ahol a 15 millió magyar él. A nem nagyszámú Látó, Őrző, Számadó mellé nekünk és a nálunk fiatalabbaknak, az ország eddig tartalékban lévő gondolkodó részének kell felsozakozni. Nem odaülni a nézőtérre vagy a díszelnökségbe, hanem beállni a sorba. Mozgalmi behívó, riadó ez a temetés, még ha ismert pátoszok hangját idézi is a szó. Fogjon, aki tud, tollat, próbában vagy versben, írjon tudományos esszét vagy szépirodalmi művet, mindenki, akinek igaz mondanivalója van a haza ügyében.

Azután teremtsen, aki tud, fórumot, ha a legkisebbet is, sorsproblémáink megvitatására. Beszélgessen klubokban, tartson előadást az Isten háta megett is, és abban felrázó őszinteséggel rajzolja meg hallgatóinak a magyar élet éppen szóban forgó darabját, rámutatva azokra a torzításokra, amelyeket ilyen vagy olyan érdek diktál. [...]

Eleve elutasítok minden olyan gyanúsítást, amely mindezt valamilyen ellenséges vagy eretnek cselekedetnek minősíti. Szándékunk nem irányul meglévő hasznos intézmények, alakulatok, szervezetek ellen, és nem indítványoz semmiféle felforgatást. Védelmi jellege van, mert tapasztalnunk kellett, hogy az erre hívatott intézmények pozitív tevékenysége ellenére is sok nemzeti érdekünk marad hatékony képviselő és oltalom nélkül. Az igazságot fejezte ki egyszer Fekete Gyula, amikor azt mondta: van törvényünk az idegen népek elleni gyűlölet elfojtására, de aki a magyar nép ellen követ el bűnöket, nemegyszer élvez büntetlenséget.” (Somodi István: A hátramaradók feladata. Felszólalás Illyés Gyula halotti torán, 1983. április 22-én. *Új Látóhatár*, 1989/1 (március), 86–87.)

²⁷ A kötet 1978-ban jelent meg, a Magvető kiadásában.

²⁸ Illyés Gyula (1902–1983) költő, író temetésére 1983. április 22-én került sor, a Farkasréti temetőben.

²⁹ Részlet Illyés Gyula *Ozorai példa* című verséből.

Petrik Béla

„Kötelezettségvállalás közérdekű célra”

A Bethlen Gábor Alapítvány első évei

(Az írás rövidebb változata lapunkkal egy időben megjelenik a *Hitel* 2020. októberi számában.)

A népi-nemzeti¹ mozgalom rendszerváltás előtti egyedülálló kezdeményezése volt a Bethlen Gábor Alapítvány. Ez a megállapítás igaz a második világháborút megelőző népi mozgalom történetére is. A népiek ugyanis soha nem hoztak létre olyan szervezetet, amely képes lett volna egy mozgalom vagy esetlegesen egy párt hátszágát, elsősorban szervezeti bázisát biztosítani. A népiek vagy egy folyóirat köré szerveződtek laza szellemi közösségeként – *Tanú, Válasz, Magyar Csillag*, majd újra a *Válasz* és végül a *Hitel* –, vagy pártot alapítottak,

amikor a polgári demokratikus berendezkedés ezt az érdekképviseleti formát lehetővé és szükségessé tette – mint a Nemzeti Parasztpárt, a Petőfi Párt és végül egy ideig a Magyar Demokrata Fórum. Nem volt ugyanakkor a társadalom szöveteiben megbújó, a szellemi mozgalom és a párt között átvezető közösség, szervezet, amely állandóságával túlnőtt volna a szellemi társaságok alkalmi együttlétén, és amely ugyanakkor nem rögzült a pártstruktúrák kötöttségeibe. Az Alapítvány által létrehozott és működtetett fórumok, ahogyan Kiss

Gy. Csaba fogalmazott: „Hajszálcsövekké váltak a diktatúra szerkezetében, más értékrendszert, gondolkodás- és magatartásmódot közvetítő hajszálcsövekké, jelentőségüket azonban nem méltatta kellőképpen az eddigi szakirodalom.” Az 1956-os forradalmat követő évtizedek magyar társadalmának legnagyobb hiánya, Csurka István szavaival, egy „szuverén szerveződés” hiánya: „Egy saját erőből megvívott, győztes forradalom, egy önerőből felépített polgári demokrácia” hiánya szülte az alapítványi szerveződés igényét.²

¹ Ezt a meghatározást jobb híján használom. A fogalom a szakirodalomban teret nyert, elfogadott és használt jelző, hogy csak Pintér M. Lajos monográfiáját említsem, de hivatkozhatnék szerzők sokaságára, Ács Margittól, Bíró Zoltántól Papp István népi-nemzeti fogalomhasználatáig. Kétségtől – osztva Kiss Gy. Csaba aggodalmait – e fogalom megszületését a pártállam, az MSZMP párthatározataiban kereshetjük, vagy éppen az átmeneti korszak demokratikus ellenzék önmeghatározásában. Igen, talán mások szorították ebbe a kategóriába ezt az eszmei-szellemi-kulturális mozgalmat, irányzatot, amit magunk is könnyű szívvel fogadtunk el: részint vállalva a népi mozgalom hagyományát és eszmevilágát, mindazt, amit ez a sajátosan magyar, harmadikutas mozgalom a két világháború között megtestesített, s amit a koalíciós időkben, majd az 1956-os forradalom idején képviselt a Nemzeti Parasztpárt, majd a Petőfi Párt keretei között is; részint vállalva a nemzet iránt érzett felelősséget, azt, hogy a fókusz minden esetben a nemzetben – ide érve a határokon kívülre szorult és a száműzött magyarság – való gondolkodás. Ugyanakkor magam is érzem e kategória kényszeredett voltát, szükségességét, valamivel szembeni meghatározottságát, mindazt az eszmei és szellemi összetettségre, tágasságra és nyitottságra utalás hiányát. Mert kiket is sorolunk e fogalom alá? Azokat, akiknek politikai ideáiban a kétezres éves görög-római filozófia és gazdasági-jogi rendszer, a másfél ezer éves keresztény fejlődés ötvöződött a francia forradalom hagyományaival, annak demokratikus „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavával, annak eredeti értelmével, nem beléjük értelmezve – ahogy Bibó fogalmazott – azokat a torzulásokat, amelyeket azóta különböző ideológiák ehhez kapcsoltak. (Azaz: a szabadság jelszavához nem kapcsolták hozzá a nagy vagyon korlátlan hatalmát, mint szabadságot, az egyenlőség fogalmához nem kapcsolták hozzá a centralizált államhatalmat, mint amelyik majd hivatott lesz ezt az egyenlőséget biztosítani.) Azokat, akik igent mondtak a modern alkotmányos berendezkedés, parlamentarizmus igényére, magukévá téve annak teljes követelményrendszerét, többpártrendszerrel és független bírósággal, a sajtó-, gyülekezési és gondolat szabadsággal együtt. S akik egyúttal figyelembe vették a nemzeti hagyományok és sajátosságok organikus fejlődését és lehetőségét is, a magyarság közép-európaiságát, a „tejttestvériség” gondolatát a környező nemzetekkel. Németh László megfogalmazásában: ezek a mozgalmak a négyszáz éves magyar radikalizmus legjobb hagyományait, a katolicizmus és protestantizmus nemesebb magyar formáit hozták, s olyan Magyarországot szerettek volna, amely igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb. (Lásd: Németh László: „Magyarok, kibékülni!”. In: Uő: *Kisebbségben IV*. Budapest, Magyar Élet, 1942, 206–207.) Belátom, hogy mindennek talán szűk a népi-nemzeti megfogalmazás, de még keressük a jobbat...

² Csurka István: A magyar társadalom erkölcsi állapota. In: Uő: *Az elfogadhatatlan realitás*. Püski, New York, 1986, [17–28.] 19.

Az Alapítvány Bakos István gondolatát felkarolva, még 1979 karácsonján, Illyés Gyula támogatásával, 65 író, tudós, művész, a szellemi élet kiemelkedő alakja kezdeményezése nyomán született meg, a térség első autonóm szellemi és kulturális magánkezdeményezéseként. Az Alapítványt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről nevezték el, hiszen az Alapítvány bethleni munkára vállalkozott: a szellemileg – és tegyük hozzá, fizikailag is – megszállyt, gyarmatosított magyarság, továbbá a ténylegesen is kisebbségben élők nemzeti értékeinek felszínre hozására szövetkezett, azok felmutatására, s a régió népei közötti együttműködés megteremtésére. Az alapítói kör szimbolikus: alaptőkéjét Illyés Gyula, Németh Lászlóné, Kodály Zoltánné és Csoóri Sándor adták össze. Maguk az alapítók is szimbolikus jelentőségűnek ítélték a kezdeményezést, ezért mozgattak meg minden követ annak hivatalos elismertetéséért, az akkori jogszabályok szerinti minisztériumi engedélyeztetéséért, amelynek eredményeképpen öt-évnyi küzdelem után, 1985-ben – idén éppen 35 éve – az alapító okiratra hivatali pecsét is került.

Az engedélyeztetés irracionális, végeláthatatlan processzusa, egy új politikai kultúra meghonosítása miatti elengedhetetlen akarása mögött ott állt a nyolcvanas évek elejének erőt adó és mozgósító lengyel példája is, a Szolidaritás mozgalma, amely az Alapítványhoz hasonló társadalmi és jogi filozófiával, a diktatúra fennálló jogrendjének kihasználásával, legális keretek között szervezte tevékenységét. Sokan tették fel akkor is a kérdést – és tehetjük fel ma is –, miért ragasz-

Bakos István művelődéskutató, a Bethlen Gábor Alapítvány ötletgazdája és kurátora 2011-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Nagy Károly- emlékü-lésén. (Forrás: Wikimedia Commons / MTA BTK ITI.)

kodtak az alapítók a hivatalos elismertetéshez, miért nem kezdték meg engedély hiányában az illegális működést. Hiszen a demokratikus ellenzék illegális keretek között tevékenykedett, folyóiratai szamizdatként jelentek meg. A népi-nemzeti demokrata ellenzék ugyanakkor nem kívánta a földalatti politizálás kényszerét elfogadni. „Nem akartunk szervezkedést, konspirációt, szamizdatot, hanem legális jóváha-

gyást, hogy a hatalom fogadja el, abban a kicsi körben nem lehet teljhatalma. Ők is tudták, miről van szó. A zsarnokság irtózva fél a világ általa nem 100%-ban ellenőrzött kis szögletétől” – fogalmazott Kiss Gy. Csaba.³ Ez a kör tudta, hogy egy egész nemzetet nem lehet illegálisba szorítani hazájában, milliókat nem lehet konspirációra kényszeríteni, s ha ki akar törni egy belterjes politizálás keretei közül, ki kell

³ Kiss Gy. Csaba: A Bethlen Gábor Alapítvány és a demokratikus ellenállás lehetőségei a Kádár-rendszer válsága idején. In: *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005*. Szerk. Bakos István. Budapest, BGA – Püski, 2005, 73–76.

küzdenie a féllegális létet, azaz a jogszabályok keretein belül, de a pártállam hatalmi sáncain kívül kell maradni, az életnek ezt az akkor parlagon heverő mezsgyéjét kell élhetővé tenni. Ezért vallották, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány nyilvános, a jogszabályok adta kereteken belüli törvényes megszervezése, a szervezők sokszor a tehetetlenség látszatáig nyúló kitartása az egyetlen járható, hosszú távú út. A népi-nemzeti ellenzék lényegét, jellegadó sajátosságát jelentette ez a stratégia. A kádári rendszernek is nagy iskolája volt az Alapítvány ügye, hiszen alig akadt példa arra, hogy az államgépezet pragmatikus jogászsága által kidolgozott keretekkel valakik mertek volna élni, hiszen mindenkinek tudnia, értenie kellett, hogy hol húzódik a tényleges határ a jog adta lehetőségek és a cselekvés szabadsága között. A rendszer számára így szinte megoldhatatlan feladatot jelentett az írott jog szerint törvényes, de a diktatúra számára elfogadhatatlan és vállalhatatlan szerveződés kezelése.

A kommunista államhatalom a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezésében helyesen ismerte fel annak veszélyét, hogy az megteremtheti az államhatalommal szembeni, a teljes magyarság érdekeit figyelembe vevő, a határainkon túl élő magyarokkal egy egészen más minőségű kapcsolatot kiépíteni szándékozó és ápoló törekvés intézményi keretét, amely természetes módon szakított volna a keleti blokk végtelenségig érzéketlen és a nemzetállamok elsorvasztását szolgáló internacionalista szövetségi politikájával. S ez a szellemi kör, már intézményesült formában

teret engedhet és koncentrálna a magyarság belső társadalmi problémáira és a határon túli magyarság jogfosztottságára, a sajátos nemzeti érdekek képviselésére és a hagyományok ápolására. Ahogy Für Lajos fogalmazott: „A Hurál megszűlésében a növekvő hazai gondok és a kisebbségeink sorsa iránt érzett felelősség, egyszerűen az egyetemes magyarság ügye játszott döntő szerepet.”⁴

A kezdeményezés azon szerepére is fel kell hívjuk a figyelmet, amely a rendszerváltás és az első szabad választáson a népi-nemzeti oldal győzelmének előfeltétele volt. Eszerint a népi-nemzeti mozgalom és annak nyolcvanas évekbeli tevékenysége, így az Alapítvány létrehozása – s aztán az Antológia est, az Írószövetség visszafoglalása, a második monori találkozó meghíúsítása – megtörte az ellenzéki monopóliumát, létrehozva egy újonnan értelmezett korszerű harmadik utas elgondolást, később nagyon is tudatosan megkérdőjelezve a marxizmus és a globális nyugati kormányzás váltógazdálkodásának egyedüli lehetséges forgatókönyvét.

A fentiek tükrében talán nem tekinthető véletlennek, hogy a nyolcvanas évek elejétől egyre szaporodó hatalmi demonstrációk a párthatározat szellemében miért éppen a népi-nemzeti ellenzék – Kiss Ferenc, Nagy Gáspár, Csurka István, Csoóri Sándor vagy éppen Lezsák Sándor – és a számukra nyilvánosságot biztosító fórumok – így a *Mozgó Világ*, az *Új Forrás* és a *Tiszatáj* folyóiratok és szerkesztőségek – ellen irányultak, s miért helyeztek oly

nagy hangsúlyt ennek az alakuló közösségnek és gondolati körnek a szétverésére.

Ebbe a sorba illeszkedtek az e szellemi mozgalom által létrehozni kívánt intézmények, elsősorban az Alapítvány és a későbbi *Hitel*, a kétheti folyóirat alapításának ellehetetlenítése, az engedélyek sorozatos és következetes megtagadása. A demokratikus ellenzék illegalitása rendszertanilag sokkal közelebb állt a kommunista rendszer kiválasztottságon alapuló, az illegalitásban és konspirációban megszervezett élcsapatideájához, ha tetszik, házon belül könnyebben kezelhetőnek tűnhetett, mint a népi-nemzeti mozgalom földalatti ellenzéki séget meghaladni tudó fellépése, egy demokrácia nélküli társadalomban tömegeket mozdító demokrata viselkedése. A párton kívül szerveződő legális ellenzék, legális fórumokkal,⁵ így például az Írószövetség „elfoglalásával”, ugyanis már csak egyetlen lépésre volt a többpárti berendezkedéstől. „Mi, nemzeti demokraták, földalatti politizálás helyett, a *föld felett* vállaltuk – írta Csoóri Sándor. – Azt vallottuk, hogy a magyar irodalom ne vonuljon a föld alá, joga van ahhoz, hogy olyan folyóiratokat adjon ki nyilvánosan, mint amilyenek a Horthy-rendszerben is megjelenhettek. [...] Ezzel [...] azt szerettem volna megerősíteni, hogy ha mi nem voltunk is olyan *legendások*, mint Konrádék, Kis Jánosék, Radnóti Sándorék, Haraszti Miklósek és még sokan mások, *föld feletti* politizálásunkkal legalább annyit elértünk, mint ők. Mi szemtől-szembe politizáltunk a hatalmon levőkkel, ami semmivel sem volt könnyebb,

⁴ Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, Püski, 2007, 126.

⁵ Lásd erről Kádár János 1986. november 4-i beszédét. Idézi: Pintér M. Lajos: *Ellenzékben, 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007, 157.

mint a *Beszélő*ben üzenni nekik.”⁶ Hogy ezt a hatalom oldaláról is hitelesítsük, amikor Kádár János 1986-ban az előző évek tapasztalatait összefoglalva párhuzamot vont az '56-os eseményekkel,⁷ megállapította, hogy a jelen lévő ellenséges csoportosulások közül, ahogyan 1956 után, úgy 1986-ban is egyértelműen a népi-nemzeti radikális mozgalom, ahogyan ő fogalmazott, a „nacionalisták” a legveszélyesebbek, hiszen ők számíthattak a legszélesebb társadalmi bázisra és támogatottságra.

Az Alapítvány engedélyeztetésért 1980. április 14-én – Illyés Gyula, Csoóri Sándor és Kiss Ferenc által jegyzett, személyesen benyújtott kérelemmel – egy fél évtizedig tartó eljárás vette kezdetét. Nemhogy harminc napon belül, de hónapokig, évekig nem kaptak választ kezdeményezésükre az alapítók. Ez annak ellenére is így történt, hogy az akkori művelődési miniszter, Pozsgay Imre – akihez a kezdeményezés jóváhagyása hivatalból tartozott – Aczél Györgynek írott *Feljegyzés*ében lényegében támogatta azt. Egyfelől a jogszabályok minderre lehetőséget adtak, másfelől a kezdeményezők szándékait és céljaikat „tisztességesnek” tartotta, harmadsorban az alapítvány gondolatát olyannak minősítette, amelyet akár „maguk” is

kezdeményezhettek volna. Pozsgayt illetően ez feltehetően igaz is volt, de súlyos tévedés volt az Aczél-féle kultúrpolitika szándékait illetően. A személyes közbenjárások és megbeszélések, és mint látjuk, miniszteri támogatás ellenére is eredménytelen maradt a kezdeményezés. Az alapítók így egy évvel később, 1981 júliusában megismételték kérélmüket Pozsgay Imre művelődési miniszter felé.⁸

Az Írószövetség 1981. decemberben tartotta a soron következő közgyűlését. Erre figyelemmel a kultúrpolitika mozgósította erőit, hogy kifogja a szelet az egyre elégedetlenebbül mozgolódó írórtársadalom vitorlájából. November 19-re az Alapítvány ügyében sebtebben megbeszélést hívtak össze, melyre a 65 alapítóból 22-en kaptak meghívást. A megbeszélésen, ahogy az várható volt, mindkét fél megerősítette céljait és elhárításait, de érdemi intézkedésre nem került sor. Az események annyiban mégis kimozdultak a holtpontról, hogy Pozsgay virágnyelven megfogalmazott javaslat alapján kidolgozásra és 1981 karácsonyán megküldésre került egy, az Írószövetség mintájára Kiss Ferenc⁹ által összeállított alapszabály-tervezet, amelyet, miután annak szerzőjével a hatalom szóba sem állt, Kósa Ferenc filmrendező nyújtott be.

A pártállam félelme az Írószövetség Közgyűlésével kapcsolatosan nem volt alaptalan. Bár az események nem értek fel arra a szintre, ahová 1986-ban, az Alapítvány létrehozásában is aktív szerepet játszó népi-nemzeti ellenzék tagjai – elsősorban Csoóri Sándor, de Kiss Gy. Csaba és mások is – nyilvánosan szakítottak az Aczél György által meghonosított, a fehér asztalok mellett folytatott megosztó, különalkus politizálás gyakorlatával. A népi-nemzeti ellenzék a hatalomra történő nyomásgyakorlás egy új formáját kívánta meghonosítani, létrehozva – ahogyan Kiss Gy. Csaba fogalmazott – egy „civiltársadalmi műhelyt”. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a kulturális-irodalmi életben fellépő új nemzedék felrúgta a terrorban fogant, az egzisztenciális és fizikai megsemmisítésen alapuló hallgatólagos „megegyezést”, már amennyiben a börtönőr és a rabok együttélését megegyezésnek lehet tekinteni. A hetvenes évek elejére csúcsosodott ki ugyanis az a szellemi és ideológiai irányzat, amelyet Aczél György neve fémjelzett, s amelynek átmeneti megtorpanását az 1974-es, egy másfajta elképzeléssel bíró ortodox kommunista visszarendeződés okozta.¹⁰ Aczél György – a Szabolcsi Miklós–Király István–Pándi Pál hármas szövetsége, valamint Nagy Péter, Rényi Péter,

⁶ Csoóri Sándor: Fölébredhet-e az író? *Hitel*, 2006. szeptember, [4–22.] 10–11.

⁷ Kádár János 1986. július 1-i beszédét közli: Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék. Dokumentumok*. Budapest, T-TWINS, 1995, 292–295.

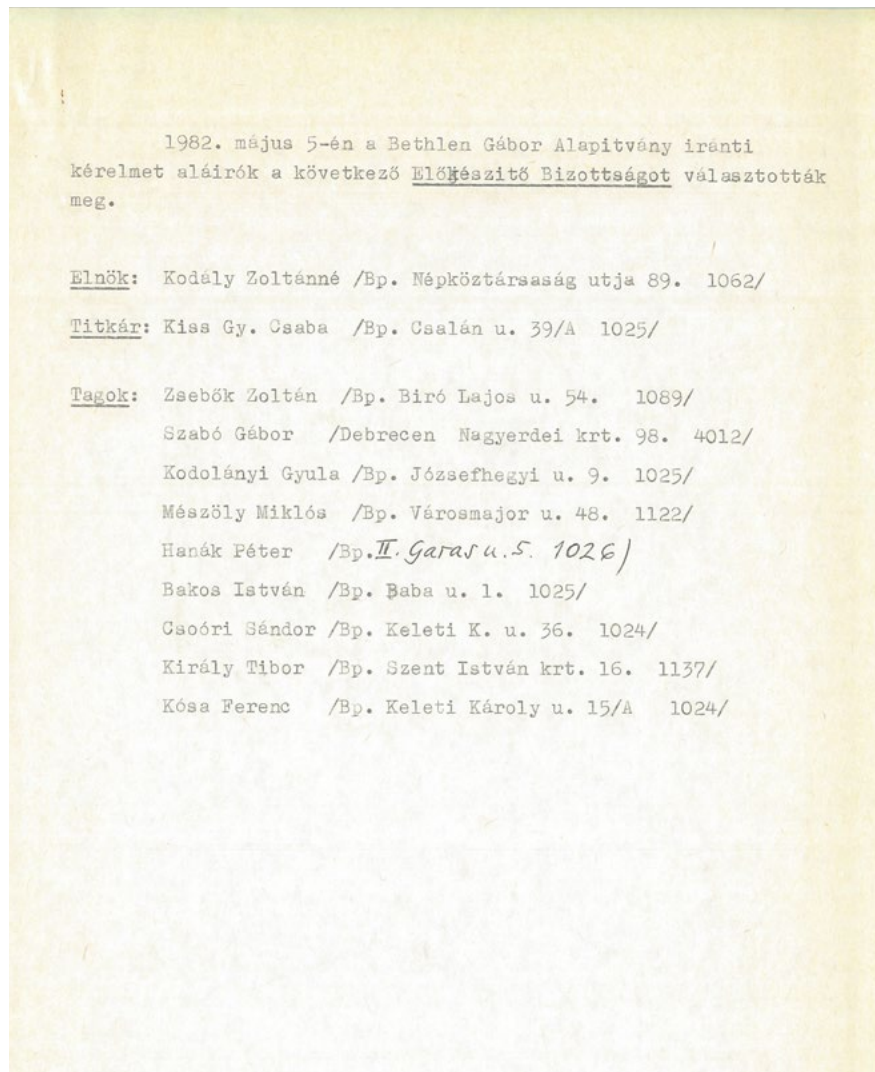
⁸ A bekezdésben említett dokumentumok megtalálhatóak a RETÖRKI Archivum anyagai között: Bethlen Gábor Alapítvány iratai, 1. doboz.

⁹ Kiss Ferenc az Alapítvány körüli teendőkben, mint ahogy a népi-nemzeti értelmiséget összefogó „hurálban” is központi szerepet játszott. Egyfelől egyetemi tanárként-kutatóként képes volt tudósi szinten képviselni a népi gondolat szellemiségét, s összhangot teremteni, kapcsolatot, barátságot ápolni a magas irodalmi élet alkotóival, Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval, másfelől bele tudott állni a mindennapok politikai harcaiba, képes volt politikai akciókat szervezni, vezetni, mindennapi csatákat vívni a kádári rendszer – ahogy ő nevezte őket – „keretlegényeivel”.

¹⁰ Egy ügynöki jelentés így tudósított erről Kiss Ferenc környezetéből: „Kiss Ferenc irodalomtörténész, az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, kritikus szerint bizonyos írói csoportok szorongó várakozással tekintenek a politikai változások elé, [...] de az is szemmel látható, hogy Pándi Pál, Rényi és E. Fehér nagyon aggódnak amiatt, hogy megkopik hatalmuk. Ha Pándiéknak megrémülésének reális alapja van, az öröndetes lenne – de most is fenyeget az a veszély, hogy ezt a változást is átvészelik. De hogy

E. Fehér Pál támogatásával – a hatvanas évektől kezdve a kommunista ideológiai hegemonia biztosítása érdekében minden jelentős pozíciót elfoglalt a kulturális-szellemi életben. A hetvenes évektől kezdve, ezekből a pozíciókból kértek helyet – az Alapítvány is ezt a célt szolgálta volna – a népi-nemzeti mozgalomhoz kötődő írók, művészek, történészek, előbb az egymás mellett élés, az élni hagyás reményében, majd ennek sikertelenségét látva, a kívülállás és függetlenedés óhajával. Biztosan tünetértékű, hogy ezekben az években vált egyre inkább példává a népi mozgalomhoz tartozó, elfeledett Bibó István is, aki „megértést és demokráciát propagált, s üzletet azért nem kötött élete megfigyóival, mert sem közvetve, sem közvetlenül nem kívánt részesedni egy ilyesfajta kötés hasznából, az ezt követő, kikerülhetetlen és megalázó parolázástól pedig ízlése tartotta vissza. Ő volt az úgyszólván egyetlen az élvemradottak közül [mármint az '56-os elítéltek közül – P.B.], aki nem tett egyetlen olyan gesztust sem, amit bocsánatkérésnek lehetett volna értelmezni.”¹¹

A kezdeményezés szokatlan újszerűségére utalt Fekete Gyula a New York-i *Magyar Életnek* adott interjúja is: „Gyakorlatilag volna egy megoldás, hogyan segíthetne a külföldi magyarság a hazai végzetes népesedési helyzeten: a múlt év őszén, 70 hazai szellemi vezető javaslatára megalakult a »Bethlen Gábor Alapítvány«, amelynek célja anyagilag és erkölcsileg támogatni a nagycsaládból származó, tehetsé-

Az 1982. május 5-én létrehozott Előkészítő Bizottság tagjai. (Forrás: RETÖRKI Archívum, Bethlen Gábor Alapítvány iratai, 1. doboz)

ges fiatalokat és kiadványokkal, röplapokkal felvilágosítani a hazai magyar közvéleményt a népszaporulat válságáról. Az Alapítvány célkitűzései közé tartozik az is, hogy a kisebbségi sorban élő magyar diákoknak ösztöndíjakkal biztosítsa a továbbtanulás lehetőségét. Az Alapítvány teljesen független az állami hatóságoktól és a 12 tagú igazgatóság dönt a segélyekről.”¹²

A benyújtott alapszabály-tervezet¹³ már a működés gyakorlati hogyanját és kérdéseit is vázolta,

és az alapítványi célok megvalósításának lehetséges útjait-módjait írta körül. Az abban foglaltak tisztázására az alapítók között szükségesnek látszott egy újabb széleskörű megbeszélés, amelyet az állambiztonság szigorú felügyelete mellett a 65 alapító 1982. május 5-én tartott meg a Kárpátia étteremben. A 43 megjelent kezdeményező részvételével folytatott megbeszélésen az alapszabály-tervezet további pontosítása érdekében felmerült az igény jogászok bevonására. Az operatív teendők intézése ér-

tulajdonképpen mit is követel majd a Szovjetunió a magyar pártvezetéstől, csak a kongresszus után fog kiderülni.” Jelentés. (1974. 08. 02.). Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) M-41884/2, „Sziklai Barna”, 209.

¹¹ Csurka István: Bibó-felejtés. In: *Uő: Az elfogadhatatlan realitás*. New York, Püski, 1986, [9–16] 10.

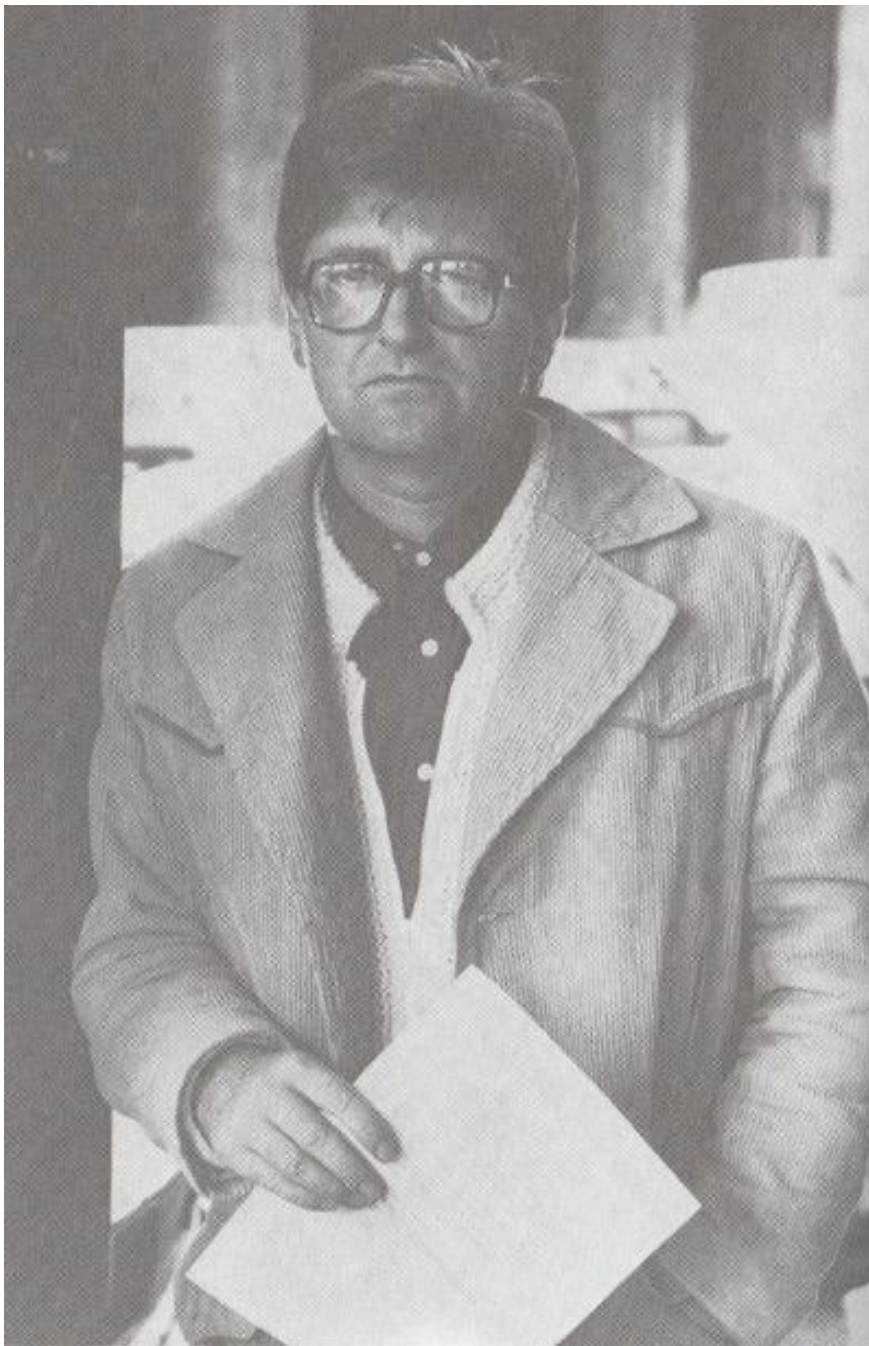
¹² Zsigmond András: Fekete Gyula Torontóban. *Magyar Élet* (New York), 1982. 05. 15. 4.

¹³ Az említett dokumentum megtalálható a RETÖRKI Archívum anyagai között: Bethlen Gábor Alapítvány iratai, 1. doboz.

dekében létrehoztak egy Intéző Bizottságot, amelynek elnöke Kodály Zoltánné, titkára Kiss Gy. Csaba, tagjai pedig Zsebők Zoltán, Szabó Gábor orvosprofesszor, Kodolányi Gyula, Mészöly Miklós, Hanák Péter, az ötletgazda Bakos István, Csoóri Sándor, Király Tibor jogászprofesszor és Kósa Ferenc voltak. A Bizottság erősen „népfrontos” jellege feltehetően szimbolikus jelentőségű volt, ám az ebben az összetételben soha nem működött.

A jogászok, elsősorban Király Tibor bekapcsolódásával – akinek segítséget nyújtott Petrik Ferenc, az igazságügyi minisztérium akkori miniszter-helyettese – megtalálták a szükséges jogi formát, a „közérdekű kötelezettségvállalást”. Az inkább alapítványi jellegű, sem mint egyesületi-mozgalmi alapszabály-tervezetet 1982 karácsonyán, Illyés Gyula, Kodály Zoltánné, Németh Lászlóné és Csoóri Sándor aláírásával ismét megküldték a művelődési miniszter részére, aki ekkor már nem az idő közben leváltott Pozsgay Imre, hanem Köpeczi Béla volt. A négy alapító a közel 100.000 Ft értékű alapítványi induló vagyont,¹⁴ szándékuk visszavonhatatlanságának demonstrálása érdekében letétbe helyezték, és felkérték Márton Jánost a kuratórium elnöki tisztiségének betöltésére.

Az Alapítvány ügye természetesen ekkor is megakadt, a pártközpont ekkor sem engedett a kezdeményezésnek. 1983 tavaszán aztán az Alapítvány gondolatának egyik legfontosabb támogatója, erkölcsi hitele és szellemi biztosítója, Illyés Gyula is elhunyt, anélkül, hogy megélhetette volna az Alapítvány jóvá-

Nagy Gáspár, a Bethlen Gábor Alapítvány titkára (1985–2007), 1988-ban. (Forrás: Csigó László képe. In: Szép versek, 1988. Szerk. Alföldy Jenő – Deák László. Budapest, Magvető, 1989. 44-es számú kép.)

hagyását, amelyet az utolsó napjaiban is különösen fontosnak tartott. Naplójából és felesége visszaemlékezéséből, levelekből tudjuk, hogy a világ dolgaiból már csak ez, a későbbi *Hitel* folyóirat, s a határon túli magyarok sorsa érdekelt.

1983 tavaszán a tapasztalt, egykori parasztpárti politikus, Márton János újabb alapszabály-ter-

vezetet nyújtott be, amely a korábbinál lényegesen radikálisabb elképzelésekkel állt elő. A tervezet kapcsán egy, Köpeczi Béla miniszternek Rátki András főosztályvezető által jegyzett, az Alapítvány szabályzatának elutasítását javasló feljegyzésben olvashatjuk ezeket a sorokat: „Ez a vélemény elsősorban jogi indoklással utasítja el a beadványt. Ezt csak annyival egészíteném ki,

¹⁴ Az alaptökébe a négy alapító mellett, nyilván szerényebb mértékben, de Kiss Ferenc, Für Lajos, Bakos István, Bíró Zoltán és Kodolányi Gyula is „beszállt”.

Felhívás

a Bethlen Gábor Alapítvány támogatására

1979 karácsonyán Illyés Gyula kezdeményezésére egy Bethlen Gáborról elnevezett alapítvány létrehozását határoztuk el írók, tudósok, művészek — szám szerint hatvanötén. A fejedelem születésének négyszázadik évfordulója érlelte meg a felismerést: égető teendők természetesen bethleni munkát kíván. Olyan tehetséget, hűséget, szívósságot, bölcsességet, amellyel ő — nagy veszedelmek között — Erdélyt oltalmazó várra, a benne élő nemzetiségek és felekezetek otthonává építette. Alapítványunkkal az ilyen képességek és szándékok feltételeit szeretnénk jobbitani. Azokat a vállalkozásokat óhajtjuk ösztönözni és támogatni, határainkon belül és azokon túl, melyek a magyarság történelme során felhalmozott értékeit tudatosítják, hitelesen értelmezik, őrzik és gyarapítják, s amelyek e térség népeinek megbékélését elősegíthetik.

E szándék megvalósítását a Művelődési Minisztérium 1288/1985. I. számú intézkedésével jóváhagyta. A Bethlen Gábor Alapítvány: „kötelezettségvállalás közérdekű célra”, tehát sajátos lehetőségekkel rendelkező magánalapítvány, melynek alapösszegét, mint alapítók Csóóri Sándor, Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Németh Lászlóné ajánlották fel. Ennek gyarapítása révén kell összegyűlnie annak az összegnek, melynek kamataiból a Bethlen Gábor Alapítvány az alapító okiratban rögzített célok elérését ösztönözheti, tehát — állampolgárságra való tekintet nélkül — díjakat, ösztöndíjakat és megbízási díjakat adhat.

Az alapítvány ügyeinek intézésére az alapítók és a Művelődési Minisztérium, (mint felügyeleti szerv) közös akarattal kuratóriumot létesítettek. Ennek nevében fordulunk most mindazokhoz, — hazai és külföldi személyekhez, közösségekhez és intézményekhez — akik az alapítvány törekvéseit vállalják, járuljanak hozzá az alapösszeghez. Hozzájárulásukat kizárólag az 566—22977 számú csekkszámlára, az OTP 02 körzeti fiók (Bp. Frankel L. u. 21—23.) MNB 217 98302 címére küldhetik el. Ezenkívül minden célirányos adományt szívesen fogadunk. A beérkező pénzeszegeket és egyéb adományokat igazolva nyugtázzuk.

Postacímünk: Bethlen Gábor Alapítvány, Budapest 114. Postafiók 247. 1536.

Budapest, 1985. szeptember 20.

a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma: Márton János (agrárközgazdász) elnök, Juhász Gyula (történész), Király Tibor (jogász), Kiss Ferenc (tanár-irodalomtörténész), Kósa Ferenc (filmrendező), Szabó Gábor (orvos), Vekerdí László (tudománytörténész)

A Felhívás szövege a *Honismeret* c. lap 1985. november-decemberi számában. (Forrás: Arcanum Adatbázis).

hogy az Alapítványnak nevezett, de társadalmi szervezeti kereteket igénylő törekvés egyetlen, bevallott célja, hogy a Magyar Népköztársaság külpolitikáját kontrakarírozza [sic!], sőt ehhez félhivatalos státuszt is igényel. Ha ezt elfogadnánk, olyan helyzetbe kerülhetnénk, mint a második világháború előtti magyar állam, amely a legalitás látszatának védelme mellett titkos irreden-

ta szervezeteket pénzelt. Ezt a tervezetet egyszerűen csak provokációnak lehet tekinteni.”¹⁵ A feljegyzésekből jól látható, hogy a kezdeményezés mely pontjait látták problematikusnak az engedélyezők: a szövegből arra következtettek — nem alaptalanul —, hogy az Alapítvány „szervezetten” kívánja céljait megvalósítani; az egyesületekhez hasonlóan tagsággal, tisztségviselőkkel vé-

gezné feladatait; végül „önálló publikációs eszközöket” is létrehozhatna.¹⁶ A minisztériumi feljegyzésekben foglaltakkal biztosra vált, hogy az Alapítvány ügye újból hosszú időre megfeneklik: a felek között oly nagy volt a távolság, amelynek áthidalására nem volt lehetőség, s a kezdeményezők ilyen szintű engedményeket nem tehettek.

Közel egy év szünet után a következő jelentős esemény az Alapítvány engedélyeztetésének történetében az 1984. július 27-i keltezésű, Kiss Ferenc, Bíró Zoltán és Für Lajos által előkészített, Kádár Jánosnak írt, ún. *tizenkilencek* leveléhez kapcsolható, amelyben a népi-nemzeti ellenzékiek beadványban fogalmazták meg igényeiket. A levélírók a magyarság sorskérdéseit állították előtérbe, elsődlegesen is a határokon túl élő magyarság helyzetének tudományos igényű felmérését, a rádió és televízió adásainak határokon túli vételi lehetőségének megteremtését, a Bethlen Gábor Alapítvány, a *Hitel* folyóirat engedélyeztetését és a Hungarológiai Intézet felállítását szorgalmazták. A beadványt tárgyaló PB ülésen — ahol a további tárgyalásokról és a javaslatokról döntöttek — többen is feltételként fogalmazták meg, hogy a megbeszélésen Nagy Gáspár ne vehessen részt, ahogyan Maróthy László fogalmazott: „Nagy Gáspártól én kategorikusan elhatárolnám magam [...] végül is az '56 utáni rendünket támadja, és ezt publikálja is. Vele nem volna szabad most párbeszédbe keveredni.”¹⁷ Nagy Gáspár személye szimbolikus jelentőséggel bírt az Alapítvány történetében, hi-

¹⁵ Rátoki András: *Feljegyzés Köpeczi Béla miniszterhez*. (1983. 07. 14.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) 288.f. /1985/ 19. ő. e. 31.

¹⁶ Dr. Für Sándor: *Feljegyzés*. Uo. 47–48.

¹⁷ *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1984. december 11-én megtartott üléséről*. MNL OL 288.f. 5/929. ő. e. 9–10. Idézi: Szécsi Árpád: A Bethlen

szen ő akkor a hatalomtól történnő különállást testesítette meg, az autonómiára való törekvést hangsúlyozta. Körülötte éppen ezekben a hónapokban dúlt veszedelmes vihar, hiszen az 1984. októberi *Új Forrás* számban látott napvilágot Nagy Imre kivégzésére emlékező és a bűnösöket számon kérő verse.¹⁸

Az Alapítvány tehát jókora pofont adott a hatalomnak akkor, amikor az 1956-os forradalom eszményei melletti kiállása, a szabadság értékének nyílt vállalása miatt az Írószövetség titkári posztjáról 1985-ben lemondott Nagy Gáspárt az Alapítvány titkárának választották meg, amely tisztséget aztán korai haláláig betöltötte. Természetesen a pofon gesztusán túl személye és filozófiája is pontosan jelezte a hatalomnak, hogy az alapítók és az Alapítvány egy egészen más világnézettel és az „együttműködésnek” egy egészen más fogalmával képzelel el tevékenységet: „...»a velünk élő történelem« emlékezetvesztései, kihagyásai miatt íródott, feltehetően azért, mert Nagy Imrét másképpen ítélem meg, mint azok, akik szabályos egyenlőségjelet tesznek az ő személye és Rákosi Mátyás közé. Így, ezzel az emlékezetvesztéssel éljünk együtt? Azt hiszem, ez írók számára különösen embertelen aszkézis: lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről” – mondta a szerző az Írószövetség

titkári posztjáról való lemondásakor elhangzott beszédében.¹⁹

A foghíjasan²⁰ megtartott megbeszélésre augusztus 22-én került sor, Aczél György vezetésével. A levélben foglalt javaslatokat Kiss Ferenc, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Csurka István, Bíró Zoltán, Für Lajos körvonalazta, de felszólalt Sinkovits Imre, Madaras József színészek, valamint Sára Sándor, Kodolányi Gyula, Gombos Katalin, Vekerdi László, Kovács István és Bakos István is. A tizenkilencek által felvetett javaslatokat végigtekintve az Alapítvány ügyéről is szó esett, melyről Aczél összefoglalóan csak annyit volt hajlandó megjegyezni, hogy a „Bethlen Gábor Alapítvány ügyében a tárgyalások – beadványuktól függetlenül – előrehaladtak az Alapítványként való létrehozásáról”.²¹ Arra később Csoóri és Csurka is megpróbált visszakérdezni, hogy mit is jelenthet ez a homályos megfogalmazás, de felvetéseikre választ már nem kaptak.

Az Alapítvány létrehozását a megbeszélés annyiban elősegítette, hogy Köpeczi egy héttel később egyeztetést tartott az Alapítvány képviselőivel, azaz közölte azokat a feltételeket, amelyek esetén elképzelhetőnek tartotta a pártállam az Alapítvány engedélyezését. A pontosítások inkább jogászai „kötözködések” voltak, talán egy kivételével: a kuratórium tagjai-

nak és az elnöki tisztnak a betöltéséről a kuratórium „az állami felügyelő szerv egyetértésében gondoskodik”.²² Ez a megfogalmazás – miután ebben a formájában az Alapítvány számára semmiféle kötelezettséget nem jelentett – így került be az alapító okiratba is. A minisztérium később észlelte, hogy ez a megfogalmazás a felügyeleti szervnek semmilyen többlet jogosítványt nem biztosít, ezért az alapító okirat engedélyezését záradékkal látta el, amelyben az alapító okirat 7. pontjában szereplő kitételt egyoldalúan kiegészítette azzal, hogy az egyetértés „előzetesen kialakított egyetértést jelent”.²³ Tétje ekkor már nem volt az egyoldalú kikötésnek, hiszen az Alapítvány megkapta működési engedélyét, a kuratórium tagjait pedig már korábban megválasztották.

Miután az alapítók ennek alapján elkészítették és ismét benyújtották az alapszabály-tervezetet, 1985 nyarára elhárult az utolsó akadály az engedélyezés elől. 1985. május 27-én Knopp András értesítette a minisztert, hogy a pártközpontnak nincs ellenvetése az engedély kiadása felől.²⁴ Köpeczi Béla művelődési miniszter 1985. június 11-én ennek birtokában engedélyezte a közérdekű kötelezettségvállalást. A jóváhagyásról szóló MTI rövid hír napvilágot látott a vezető országos napilapokban, így a *Népszabadságban*, a *Magyar Nemzetben*, a

Gábor Alapítvány első évtizede. In: *Alapítvány... i. m.* 2005, [79–150.] 111.

¹⁸ „Az *Új Forrás* c. Komárom megyei folyóirat ez év októberi számában megjelent Nagy Gáspár ismert költő *Öröknýár: elmúltam 9 éves* című verse, mely egyértelműen Nagy Imrének, az 1956-os ellenforradalom idején volt miniszterelnöknek állít emléket.” *Napi operatív információk jelentés.* (1984. 10. 22.) ÁBTL NOIJ 2.7.1.–Komárom-42-207/10.

¹⁹ Nagy Gáspár: Tisztelt Választmány! Kedves Barátaim! In: Uő: *Közelebb az életemhez.* Szeged, Tiszatáj, 2005, 109–110.

²⁰ Az *Emlékeztető* szerint (melyet Bíró Zoltán és Knopp András készített el) Halász Péter és Zelnik József nem vett részt rajta, Nagy Gáspár azonban jelen volt. In: *Emlékeztető* (1984. 08. 27.). MNL OL 288. f. 11/4423. ő. e. 101.

²¹ Uo.

²² Dr. Für Sándor: *Feljegyzés Köpeczi Béla miniszternek* (1985. 01. 31.) (Másolat a szerző birtokában.)

²³ Lásd az 1987. december 9. napján kelt alapító okirat záradékát. (Másolat a szerző birtokában.)

²⁴ Knopp András: *Levél Köpeczi Béla művelődési miniszternek* (1985. 05. 27.). MNL OL 288. f. 36./19. ő. e. 57. Idézi: Szécsi i. m. 2005, 112.

*Magyar Hírlapban*²⁵ és az *Új Tükör* képes hetilapban is.²⁶

Ennek azért volt különös jelentősége, mert nem sokkal ezután, a már működő Alapítvány által összeállított és kiadni szándékozott *Felhívás* szövege – amely a működés tényleges megkezdését jelentette volna be, az adományok eljuttatásának konkrét megjelölésével – már a legtöbb helyen nem jelenhetett meg, hiába küldte meg azt az Alapítvány titkársága az összes folyóirat és hetilap főszerkesztőjének címezve. Magyarországon csupán három helyen, a *Honismeret*, az *Olvasó Nép* és a *Somogy* decemberi számában, a nyugati magyarság köreiből pedig az *Új Látóhatár*-ban látott napvilágot, annak ellenére, hogy a *Felhívás* közlése Magyarországon központi „tiltás” miatt (ami egy körtelefon volt) maradt el.²⁷ Márton János, a kuratórium elnöke írásban fordult a minisztériumhoz, magyarázatot kérve – választ természetesen nem kapott. A *Felhívás* szövegét az 1985. szeptember 20-án tartott kuratóriumi ülésen fogadták el, amely lényegében nyilvános toborzás lett volna, s mindannak az ismeretnek az összefoglalása, amit az Alapítványról tudni lehetett. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a *Felhívás* szövegében a szocializmusra, a szocialista eszmékre egyetlen utalás sem történt, amelyet a minisztérium természetesen kifogás tárgyává is tett. Ebben kívánták bemutatni az Alapítvány elérhetőségeit, alapításának körülményeit és jóváhagyását, az alapítók személyét és a 65 alapító, a később csatlakozók nevét, a Kuratórium és a Titkárság összetételét, az

Alapítvány mai napig használt, sajátos és jellegzetes, puritán, de kifejező, a magyar történelem hagyományait tükröző pecsétlenyomatát, s nem utolsósorban számlaszámát.

A Kuratórium lényegében ezen az ülésén kooptálta az idő közben munkaképtelenné vált Kiss Ferenc helyére Für Lajost. Az Alapítvány vagyona szeptemberben 370.000 Ft volt, amelyet éppen a *Felhívás* közzétételével kívántak volna tovább gyarapítani. Ezt az összeget jobbra az Alapítvány szellemi köréhez közelálló, támogató, vagy éppen tisztséget vállaló és a célokkal egyetértő, a magyar szellemi és kulturális élet pártállami hatalomtól jellemzően független értelmisége adta össze. Jelentős vagyonnal járult hozzá Fekete Gyula író és Tamási Áronné (húsz-hússzezer forint). Ezer és ötezer forint közötti összeget ajánlott fel Sára Sándor filmrendező, Rába György és Fodor András költők, Domokos Mátyás és Ács Margit, Hernádi Gyula, Zsebők Zoltán, Páskándi Géza, Csurka István, Szakonyi Károly, Tornai József, Sinkovits Imre, Czine Mihály, Ágh István, Keviczky Lóránd, Tóbiás Áron, Krasznai Zoltán és Novák Gizella, Pölöskei Ferenc, Szabó István, Balogh Ferenc, Eöry Erika és Herczog József, valamint Marton Katalin. Ezen az ülésen határozták el a Titkárság felállítását is, amelyben végül Nagy Gáspár vezetésével, Bakos István, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor és Krasznai Zoltán vettek részt, később a munkába informálisan Bíró Zoltán és Kodolányi Gyula is bekapcsolódott. A Kuratórium és a Titkárság személyi összetétele kapcsán meg

kell jegyezzük, hogy már ekkor hiánytalanul együtt állt a későbbi lakiteleki alapítók és a Magyar Demokrata Fórum első vezetése. A Kuratórium legközelebb 1986. január 6-án ülésezett.

A szeptemberi kuratóriumi ülést megelőzően a Bethlen Gábor Alapítvány pre-díjakat adott át. Első alkalommal még a jóváhagyást megelőzően, Csoóri Sándornak és Czákó Gábornak, „az egyetemes magyar irodalomért és a közügyekért végzett szolgálataikért”, melyet 1984. február 6-án Illyés Gyuláné adott át a díjazottnak. Az Alapítvány engedélyezését követően Nagy Gáspárnak, a munkássága iránt érzett megbecsülés jeleként, szintén Illyés Gyuláné adta át a kitüntetést, 1985. augusztus 26-án.

Az egypártrendszerben az Alapítvány gondolata és léte azért keltett riadalmat és tanácsatlanságot, mivel eladdig – s ezt a hatalom megnyugvással konstataulta – a nemzeti radikális csoport nem építette ki szervezeti kereteit, nem jelentkezett kiadványokkal, alig szervezett akciókat, nem dolgozott ki politikai programot. A hatalom félt attól, hogy ez a helyzet az Alapítvány létrejöttével alapvetően megváltozik, és félelmek testet öltenek. E szervezeti formának amúgy sem igazán voltak előzményei, hiszen még a kommunista diktatúra berendezkedésének kezdetén, Révai József vezényletével felszámolták a kulturális, vagy bármely más közösségi célt szolgáló alapítványokat és társaságokat. Egy új alapítvány létesítését tehát olyan független szellemi központ életre hívásának tekintette a

²⁵ Bethlen Gábor-alapítvány. *Népszabadság*, 1985. 06. 14. 7.; *Magyar Hírlap*, 1985. 06. 14. 9.; *Magyar Nemzet*, 1958. 06. 14. 7.

²⁶ Közlemény a Bethlen Gábor Alapítványról. *Új Tükör*, 1985. 06. 23. 45.

²⁷ Nagy Gáspár: *Levél Király Tibornak*. (1985. 12. 11.) (A másolat a szerző birtokában.) A *Felhívás*t több esetben – például a *Tiszatáj*nál – már a kész lapszám korrektúrájából vették ki.

kommunista pártvezetés, amely alternatívát jelenthetett az államhatalom egyeduralkodó és illetékes szerveivel szemben.²⁸

Az Alapítvány kezdeti korszakában, amely az engedélyezését követő működésének első öt-hat évére tehető, ezt a küldetését valószínűsítően is beteljesítette, szellemi-kulturális autonómia központ jellegét megvalósította. Egyszerre volt magyarságkutató központ, segélyszervezet, ösztöndíjánács, díjkiosztó bizottság, a határokon túl élők érdekképviselői szerve, nagykövetség és külkapcsolatok osztálya. Az évenkénti díjátadás a világ magyarsága körében kiemelkedő jelentőségű, kiemelt politikai és közéleti jelentőséggel bíró esemény lett, hiszen a díjazások nemcsak a kiválasztott személyre, de szűkebb közösségére is ráirányították a figyelmet, megismertették őket a szélesebb közvéleménnyel. Díjazottai – fennállása óta kétszáznál több kitüntetéssel adományozott, amelyek zöme a határokon kívülre került – a hivatalos kommunista hatalom által soha el nem ismert, ugyanakkor a teljes magyarság szempontjából olyan kiemelkedő személyiségek voltak, akik egyfelől nemzeti és egyetemes értékeket egyaránt képviseltek, másfelől akiknek munkássága, értékrendje nem volt összeegyeztethető a szocializmus marxista-baloldali, internacionalista eszméivel; akikről a szocialista államhatalom valamilyen rosszul felfogott és tévesen értelmezett jószomszédság jegyében tudomást sem kívánt venni, akik a szellemi-kulturális-politikai életben nyíltan vállalták a magyarság közösségi jogaiért folytatott harcot, akik a nemzeti kisebbségek jogaiért, a

„Itt volnánk a mában, kissé hosszan és részletezve vázoltam az »előtörténetet«. Egy jó kezdeményezés csöndes kálváriáját, amely újszerűségével (akkor egyáltalán nem léteztek még alapítványok, hosszú ideje alapítványi törvény sem volt a Polgári Törvénykönyvben, a jogi rendezésre csak 1987 szeptemberében került sor, amikor az Országgyűlés törvényt hozott erről), szellemiségével, s tán a kérelmezők egy részének nézeteivel váltotta ki a felsőbbbség konok ellenszenvét. Ám ne magyarázzuk, ne keressük a fölmentést az engedélyezők gyanakvására és tiltására. Mert ez a törvényes engedélyezés után is kísérte, kíséri az alapítványt. Ha azt mondanám, hogy szerencsére, tán még cinikusnak is tetszhetnék. De nem vagyok cinikus. Az akadályok leküzdése pontosíthatja és finomíthatja a mi taktikánkat, és fonák módon, még hasznunkra is lehet. De itt persze nem a mi hasznunkról van szó, hanem az ügyről; a legfőbb kárvallotról. Most látjuk csak igazán, hogy a kényszerű várakoztatásban eltelt hat esztendő, amely idegőrlő tárgyalásokkal és megalázó szituációk sokaságával volt ékesítve, csupán a kezdeményezők által idejében fölismert veszélyeket tette egyre valószínűsőbbá. És azt is tudjuk, hogy az engedélyezést követő három esztendőben, napjainkig, mennyit romlott a helyzet. A magyar kisebbségek sorsa – különös tekintettel az erdélyi és felvidéki magyarságra (romániai és szlovákiai) – mára már mindenki számára sűrű felkiáltójelekkel mutatja, követeli, hogy itt valóban bethleni munkára van – vagy lenne szükség. Hogy sok tekintetben a 24. óra utolsó perceire fordult az örült mutató. S ebben bizony – ne szépítsük a dolgot – országunk pártja és kormánya rendesen besegített!” (Részlet Nagy Gáspár az 1988-as Itt-Ott Találkozón elhangzott ismertetéséből. *Itt-Ott*, 1988/3, 15–18.)

magyarság kényszerű asszimilációjának megakadályozásáért harcoltak. Így az Alapítvány díjával egyszerre pótolta e hiányszórágot, s adott egyúttal biztatást, erkölcsi elégtételt e kiválóságok magyarságmegtartó munkájához. Az Alapítvány a szomszéd népek azon kiemelkedő képviselőit is díjazta a Németh László-i tejetestvériség gondolatának jegyében, akik sokat tettek a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, amelyet Közép-Európának hívhatunk.

A Titkárság is még 1985-ben megtartotta alakuló ülését, októ-

ber 14-én, Bakos István lakásán. A titkárság tagjain kívül gyakran volt jelen a kéthavonta tartott összejöveteleken Bíró Zoltán, Für Lajos, Kósa Ferenc, vagy az alapítók képviselőiben Csoóri Sándor. Az ügyrend összeállításában Bihari Mihály működött közre, s a titkárság munkájába Illyés Gyula veje, Kodolányi Gyula is bekapcsolódott. Az alakulást követő, 1986-os év már a szervezett és szervezetszerű működést valószínűsítette meg, sor került az első hivatalos Bethlen Gábor-díj átadására, amelyet Domokos Pál Péter, a moldvai csángók életét kutató idős néprajztudós kapta.

²⁸ Lásd erről Kiss Ferenc 1980. december 23-i naplóbejegyzését. In: *Emlékkönyv dr. Kiss Ferenc irodalomtörténész, író, kritikus, tanár 85. születésnapja alkalmából*. Szerk. Ifj. Kiss Ferenc – Bakos István. Budapest, Kairosz, 2013, 160–162.

Miután az Alapítvány hivatalos elismertetése elől fél évtizedes állóháborút követően elhárult az akadály, az elsőrendű feladat annak az anyagi bázisnak a megteremtése lett, amely a célkitűzések megvalósítását lehetővé tette. Most derülhetett ki, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezése, szemlélete vajon megkapja-e azt a társadalmi támogatást, amelyet az alapítók reméltek: a széles tömegek szolidárisak lesznek-e az Alapítvánnyal és annak céljaival? Vajon az Alapítvány, mint civil kezdeményezés, talál-e a társadalomban annyi civil támogatást, kurázsit, amely valóban létrehozhatja a demokrácia kis köreit, a szabad és független kezdeményezések azon hálóját, amelybe kapaszkodva túl lehet lendülni a pártállam falain kívülre, meg lehet hódítani és élhetővé lehet tenni a hatalom sáncain kívül, de a jogszabályok keretein belüli határmezsgyét? Az anyagi hozzájárulásokban megnyilvánuló szolidaritás ezekre a kérdésekre adhatott választ, a csatlakozások valódi tétje ez volt.

1985 szeptemberétől – bár a *Felhívás* nem jelenhetett meg, de – az alapítványi számla OTP-nél történő megnyitását követően érkeztek a csekkbefizetések, elsők között Vas István írótól, Dr. Juhász István és Benda Kálmán történésztől 10-10.000 forint, Gombár Csabától, Vargyas Lajostól, Jancsó Adriennről, Király Tibor, Szabó Gábor kurátoroktól jellemzően 1000 és 8000 forint közötti összegek. A támogatói kör összetételéből jól látható, hogy az Alapítvány elsősorban a népi-nemzeti szellemiséghez kötődő írókat, művészeket szólította meg, illetőleg azon értelmiségieket, akik ugyan nem kötődtek ehhez az irányzathoz, de a rendszerrel szembenálló kez-

deményezéssel egyetértettek. Az Alapítvány sorsa azonban nem ezen a közel félszáz adományozón múlott, a jövőt csak az jelenthette, ha szándékuk szerint meg tudják szólítani, maguk mellé tudják állítani a tömegeket, azokat a „kisembereket”, akik hosszú távon életben tudják tartani a kezdeményezést és azt a civil hátteret jelenthetik, amely az Alapítvány működésének egyetlen hitelesítése.

A tiltás miatt ez elég lehetetlen vállalkozásnak tűnt, hiszen éppen a nyilvánosság előtti kapcsolatfelvételt nem engedélyezte az államhatalom, amely az összeköttetést jelenthette volna az Alapítvány és a társadalom között. A sajtónyilvánosság hiányában ugyanakkor elindult a személyes kapcsolatokon keresztüli mozgósítás, amelynek az eredménye ekkor még kérdéses volt. Nem sok reménnyel biztatott például az, hogy az 1983-ban indított, a Nemzeti Színház újjáépítését támogató adománygyűjtés – amely teljes politikai támogatással és kormányzati intézkedésekkel indult a nagy nyilvánosság előtt – a célhoz mérten csekély eredményeket hozott. Vagy intő jel lehetett volna az 1984-ben létrehozott településfejlesztési hozzájárulás intézményének mérsékelt sikere, amely a közösségi célok megvalósítása érdekében a lakosság önkéntes hozzájárulására is építeni kívánt.

Fennmaradt az Alapítvány titkáranak, Nagy Gáspárnak a kézírással vezetett, a befizetőket feljegyző kézirata, amelyből képet kaphatunk a kezdeti adományozói körrel. Az ötoldalas dokumentum 1986. január közepén zárult, azaz lényegében az első szűk félév, 1985. szeptember és december közötti időszak eredményeiről számolhat be nekünk.

A lista 190 nevet tartalmaz. Az adományozók között továbbiakban is szerepelnek „nagy nevek”, s most már megjelennek más irányzatokhoz, adott esetben a demokratikus ellenzékhez kötődő személyek is. Így csatlakozott Sánta Ferenc és Nemes Nagy Ágnes, Vekerdi László, Nagy Gáspár, Horgas Béla és Levendel Júlia, dr. Levendel László, Illés Endre, Vészi Endre, Lakatos István, Erdész Ádám, Szervátiusz Tibor, Lengyel Péter, Rónay László, Orbán Ottó, Cseres Tibor, Mándy Iván, Takács Zsuzsa, Mezey Katalin és Oláh János, Végh Antal, Berkes Erzsébet, Bertók László, Sarusi Mihály, Bakonyi István, Réz Pál, Rab Zsuzsa, Mécs Imre, Gyurácz Ferenc, az *Életünk* szerkesztője, Bor Ambros, valamint Keserű Katalin művészettörténész. A befizetések között jelentősnek számítottak a 3-4-5.000 forint feletti összegek, például Vekerdi Lászlóé (10.000), de számos kisbefizetés érkezett, 100-200-500 forint összegekben. Az adományok két szélső értéke – felülről a 100.000 Ft (ez Balog István budapesti lakostól származott), alulról pedig 20 forintos befizetés (Molnár László Kőbányáról) – egyaránt nagyon fontos volt a kezdeményezők számára.

A befizetők között nemcsak magánszemélyek, de intézmények is szerepeltek. Egyfelől szinte azonnal megjelentek az egyházak és szervezeteik, képviselőik, így például a Dunamelléki Református Egyházkerület (10.000 forint), az Adventista Egyház (2.000 forint), az Evangélikus Egyház, a boldogi Római Katolikus Plébánia, a magyar állam által a két évtizedig kinevezésében akadályozott dr. Belon Gellért püspök, valamint a kecskeméti Piarista Gimnázium. Iskolák, intézetek széles köre is csatlakozott támogatásával az Alapítványhoz, így például az Eger és Vidéke ÁFÉSZ (3.000), a

Békés Megyei Levéltár (5.000), a pestlőrinci Bajcsy-Zsilinszky Általános Iskola (640 forinttal!), a Rajk László Kollégium (Németh Zsolt képviselte, 10.000 forinttal). Az ország minden területéről érkezett befizetés, a zöme Budapestről, ám hogy az Alapítvány az egész országban támogatókat tudhatott maga mögött, azt jól igazolja, hogy Zalaegerszegtől Békéscsabáig és Gyuláig, Debrecentől Szolnokon, Kecskeméten, Szegeden át Miskolcig, Mezőkövesdig és Jánoshalmáig, a Balatonig és Mosonmagyaróvárig terjedt a befizetők köre. A Dél-Dunántúl ugyanakkor érintetlen maradt, ide ekkor nem értek el a személyes kapcsolatok. A fennmaradt iratok tanúsága szerint azonban nemcsak országhatáron belül, hanem az elszakított magyarság köreiben is toborozták a csatlakozókat. Egy Rozsnyó környékéről fennmaradt gyűjtőívből tudhatjuk, hogy a helybéli tanítók és nyugdíjasok körében is folyt az adományok gyűjtése, 20-30-50-100 korona összegben. Az első hullám, a tiltás ellenére 600.000 forintot meghaladó adományt hozott. A következő szűk félévben pedig, 1986. május végére, Márton János, a kuratórium elnökének beszámolója szerint az Alapítvány vagyona a tízmillió forintot közelítő mértékűre nőtt!²⁹ Az adományok nemcsak határon belülről és az elszakított magyarság köréből, de külföldről, elsősorban a nyugati emigrációba kényszerült magyarok részéről, Nyugat-Európából és Amerikából is érkeztek. Nemcsak pénzadomány gyűlt, hanem ingatlant is felajánlottak az Alapítványnak.

Ez a nagyarányú adakozás volt a biztosítéka annak, hogy az Alapítvány az engedélyezését követően

küldetését teljesíthesse. Azt a tényt, hogy az Alapítvány a teljes elhallgatás állapotában szűk egy év alatt, 1985 és 1986 fordulóján ilyen nagyságrendű vagyont tudott felhalmozni magánszemélyektől és civil szervezetektől, véleményem szerint nyugodtan nevezhetjük gátszakadásszerű szimpátiatüntetésnek. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy már itt gyülekezett – de akár a lakiteleki Antológia-est közel ötszáz fős közönségében is – a néhány évvel későbbi első szabad választás győztesének, a Magyar Demokrata Fórumnak a többséget biztosító szavazótábora. Ezek az emberek a pénzüket és nevüket adták a pártállami hatalom idején ahhoz, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány, mint egy független civil szerveződés, egy mozgalom, egy eszmei irányzat szervezeteként céljait megvalósíthassa.

²⁹ Lásd erről: Zelei Miklós: Bethlen Gábor Alapítvány: pénzkérdés. Interjú Márton Jánossal. *HVG*, 1986. 05. 31. 51.

Juhász-Pintér Pál

Paraszti múlt – paraszti jövő?

Egy társadalmi szerveződés útja a nyolcvanas években a népi írók nyomdokain

A magyarországi rendszerváltás történetében kiemelkedő jelentőséggel bírtak a különböző civil szerveződések, társadalmi szervezetek. Sok esetben ezekből, illetve ezek átalakulásával jöttek létre – amikor a jogszabályi környezet ezt már lehetővé tette – a rendszerváltó pártok. Az Országgyűlés ugyanis 1989. január 11-én fogadta el az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvényt, amely deklarálta, hogy az egyesülési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog. Ennek alapján ettől fogva magánszemélyek, jogi személyek, valamint ezek jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetei társadalmi szervezetet, így politikai pártot is hozhattak létre és működtethettek.¹ Általában elmondható, hogy a pártok hivatalos megalakulását megelőzően is beszélhetünk már egyfajta *de facto* működésről, legalábbis sok esetben a párttá való szerveződésnek már voltak előzményei, egyfajta mozgalmi, illetve társadalmi szervezeti keretek között vagy éppen a Kádár-korszakban létezett ellenzéki csoportosulásokban. Ezt az utat járta be a maga sajátosságaival a nyolcvanas években a népi írók szellemiségében formálódó kör, amely először a Veres Péter Baráti Körben, majd a Veres

Péter Társaságban, végül pedig a Magyar Néppárt keretein belül igyekezett céljait elérni, ezáltal is részesévé válva a magyarországi rendszerváltásnak. A Veres Péter Baráti Kör, ahogy a következőkből látható, tulajdonképpen egy informális szerveződés volt, amelyet szervezeti fejlődésben a Veres Péter Társaság mint hivatalosan is elismert és bejegyzett társadalmi szervezet követett, azonosulva mindazzal a szellemi örökséggel, amelyet a két világháború közötti népi írói mozgalom, illetve politikai téren a Nemzeti Parasztpárt képviselt. Ez a fajta működés egyfajta keretbe is zárta a nyolcvanas évek végén a Társaságot, hiszen direkt politikai tevékenység folytatására, elveik megvalósítására való konkrét törekvésre ekkor még nem volt lehetőség. Mindez 1989-ben vált lehetővé, amikor a szervezet párttá alakult, és önmagát közvetlenül a Nemzeti Parasztpárt örökösének, jogutódjának mondta ki. Ennek a szervezeti metamorfózisnak a Nemzeti Parasztpárthoz való szellemi kötődése mellett jelentős eleme volt egyfajta személyi kontinuitás is. Mint látni fogjuk, mind a baráti körnek, mind a társaságnak, majd pedig a rendszerváltás hajnalán újra létrejött pártnak soraiban

találunk olyan személyeket, akik korábban tagjai voltak a Nemzeti Parasztpártnak, illetve az ennek jogutódjaként az 1956-os forradalom idején létrejött Petőfi Pártnak.

Jelen tanulmány be kívánja mutatni, hogy a Nemzeti Parasztpárthoz kötődő eszméket milyen formában és célokkal igyekeztek tovább vinni egyrészt azok személyek, akik az egykori Parasztpárthoz személyes kapcsolatokkal is kötődtek, illetve ennek hiányában azok a résztvevők, akik a parasztpárti ideológiában vonzerőt, illetve megvalósítandó célokat láttak. Mindez segít bepillantást nyerni azokba a folyamatokba is, amelyek azt mutatják be, hogy a nyolcvanas években a hatalomhoz képest másként gondolkodók hogyan, milyen keretek és feltételek mellett tudták megszervezni magukat, illetve milyen módokon nyílt lehetőség arra, hogy szűkebb és tágabb körben is kifejezésre juttassák elképzeléseiket.

KITEKINTŐ – CIVIL SZERVEZŐDÉSEK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

Az először informális keretek között szerveződő alternatívák

¹ Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény. *Magyar Közlöny*, 1989. 01. 24.

számára egyáltalán nem voltak kedvezőek a körülmények. A szocializmus évtizedeiben ugyanis, ahogy a polgári értékrendet és ennek kereteit igyekeztek felszámolni, a különböző civil szervezeteket is betiltották, vagy legalábbis perifériára szorították, hogy helyükbe a szocialista értékrendben preferált közösségeket, államilag kezdeményezett és ellenőrzött szervezeteket hozzanak létre. Az alapítványokat felszámolták, az egyesületek többségét feloszlatták. Magánalapítványt 1949-től 1987-ig csak kivételes esetben hozhattak létre, ez az intézmény gyakorlatilag évtizedekre eltűnt tehát a magyar jogrendszerből. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának az alapítványokra vonatkozó kérdések szabályozásáról szóló 1949. évi 2. törvényerejű rendeletének értelmében, ennek hatályba lépését követően „alapítványt létesíteni csak az alapítvány célja szerint érdekelt miniszter jóváhagyásával lehet”.² 1949. augusztus 20-án hirdették ki Magyarország új alkotmányát, amely lefektette az egyesülési alapelvet is. Eszerint – a kor sajátos terminológiájával élve – kifejezetten a dolgozók számára biztosította társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységük fejlesztése érdekében az egyesülési jogot.³ Mindezzel egyidejűleg

a belügyminiszter a Magyar Köztársaság kormányának 7.330/1946 M.E. számú rendeletével ráruházott hatáskörével⁴ (vissza)élve tömegesen oszlatta fel a szervezeteket az évtized végén.⁵

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1970. évi 35. számú törvényerejű rendelete értelmében már magát az egyesületek létrehozására irányuló szervezőmunka megkezdését is be kellett jelenteni a felügyelő szervnek, amely országos szervezet esetében valamely illetékes miniszter, helyi egyesület esetében a megyei tanács végrehajtó bizottsága volt.⁶ Eszerint, majd az ezt módosító 1981. évi 29. számú törvényerejű rendeletre hivatkozva, a felügyelő szerv a szervezőt a szervezés megszüntetésére hívhatta fel, sőt a szervezést is megtilthatta, ha úgy ítélte meg, „hogy az egyesület célja ellentétes a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjével”.⁷ Tehát már a szervezési munka is csak a hatóság előzetes írásbeli engedélye alapján vehette kezdetét, a tényleges egyesületi munka csak az alapszabály hatóság általi jóváhagyását, illetve a tényleges bejegyzést követően indulhatott meg. Jogorvoslati lehetőség hiányában

a rendszer adminisztratív módon megakadályozhatta az egyesületek létrejöttét.⁸

Látható tehát, hogy a szocialista rend a késő negyvenes, kora ötvenes években rendszeresen és radikálisan fölszámolta a társadalom hagyományos tagolódását, hálózatait, a civil társadalom gazdag artikulációit, és a későbbiekben is igyekezett szoros kontroll alatt tartani a társadalmi kezdeményezéseket. Mindezek ellenére a hatvanas-hetvenes években megindult a civil társadalom egyfajta lassú regenerálódása. Újabb és újabb kísérletek történtek klubok, egyesületek alakítására, társadalmi mozgalmak indítására a helyi és a központi bürokrácia erőteljes ellenállása mellett is. A társadalom önszerveződése, ha igen lassan is, tovább folyt, majd a nyolcvanas évek derekán felgyorsult.⁹

VISSZA A GYÖKEREKHEZ

A Nemzeti Parasztpárt 1939. június 29-én jött létre a népi írók vezetésével a magyar szegény-paraztság érdekképviselőre. Programjának középpontjában a radikális földreform sürgetése, a nemzeti függetlenség megvédése, a jövedelemelosztás különbségeinek csökkentése,

² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának az alapítványokra vonatkozó kérdések szabályozásáról szóló 1949. évi 2. törvényerejű rendelete. *Magyar Közlöny*, 1949. 08. 30. 2.

³ A Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi 20. törvény. *Magyar Közlöny*, 1949. 08. 20. 1360.

⁴ A Magyar Köztársaság kormányának 7.330/1946 M.E. számú rendelete az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938: XVTL te. egyes rendelkezéseinek módosítása és kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946. 06. 28. 1.

⁵ A *Magyar Közlöny* 1949. évi 182. számában például 28 egyesület feloszlátásáról rendelkezett az akkori belügyminiszter, Kádár János.

⁶ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1970. évi 35. számú törvényerejű rendelete az egyesületekről. *Magyar Közlöny*, 1970. 11. 04. 935.

⁷ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1981. évi 29. számú törvényerejű rendelete az egyesületekről szóló 1970. évi 35. számú törvényerejű rendelet módosításáról és egységes szövegéről. *Magyar Közlöny*, 1981. 12. 29. 1358.

⁸ Rixer Ádám: A civilség általános és jogi jelentése Magyarországon, különös tekintettel az államszocializmus időszakára. In: *Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben. Ünnepi kötet Verebélyi Imre 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Patyi András – Lapsánszky András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014, 457–466. <http://real.mtak.hu/16318/3/A%20civils%C3%A9g....pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 08. 17.)

⁹ Hankiss Elemér: *Egy ország arcai. Válogatott szociológiai írások, 1977–2012*. Budapest, L'Harmattan, 2012, 147.

„Közép” és „jobb”. Veres Péter (balra), a Nemzeti Parasztpárt elnöke és Kovács Imre, a párt főtitkára 1946-ban. (Forrás: Fortepan / Németh László Társaság, 115392-es kép)

az ország társadalmi és politikai berendezkedésének demokratikus átalakítása állt.¹⁰ Pártszerű tevékenységet tulajdonképpen a világháború lezárásáig nem folytatott, ezt követően kerülhetett sor szervezeti kiépülésére.

Tagságát és társadalmi bázisát a kis- és szegényparasztság, az újonnan földhöz jutottak, az agrárproletárok és a népi

származású diákifjúság alkotta. A párt 1945 után jelentős szerepet játszott a földreform előkészítésében és végrehajtásában. Az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke Veres Péter¹¹ lett. A Magyar Kommunista Párttal szoros kapcsolatot tartó balszárny élén Darvas József¹² és Erdei Ferenc¹³ állt, a Független Kisgazdapárthoz közeledő, a nemzeti kérdésekre nagyobb hangsúlyt helyező jobboldalt

Kovács Imre¹⁴ reprezentálta, míg középen Veres Péter hívei helyezkedtek el. Ez az állapot 1947. február 25-ig állott fenn, amikor Kovács Imre – Kovács Bélának,¹⁵ az FKGP főtitkárának koholt vádak alapján történő letartóztatása és elhurcolása miatt – néhány társával kilépett a pártból. Ezt követően héttagú Végrehajtó Bizottságot hoztak létre, amelyben a parasztpárti baloldal került többségbe. 1950 elejére a Nemzeti Parasztpárt esetében is befejeződött a pártapparátus és a helyi szervezeti hálózat teljes leépítése az államhatalom szándékainak megfelelően.

A párt központi apparátus tagjainak jelentős része kapott munkalehetőséget az újonnan alakuló más szervezetekben, a helyi szervezetek vezetői nagyrészt beolvadtak a Magyar Dolgozók Pártjának apparátusába, illetve a helyi államigazgatási egységek agrárpolitikai részlegeibe.¹⁶ 1956 októberében ismét lehetőség nyílt az autonóm működésre, amellyel a Nemzeti Parasztpárt egykori

¹⁰ Vida István: A koalíciós korszak és a magyarországi szocializmus politikai rendszere (1944–1989). In: *Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010*. Szerk. Vida István. Budapest, Gondolat, 2011, [266–331.] 320.

¹¹ Veres Péter (1897–1970): Író, politikus. 1937-ben a Márciusi Front egyik vezetője, 1943-ban a népi írók által rendezett balatonszárszói konferencia egyik szónoka. 1945–49 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke. 1945-ben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke, tevékeny irányító szerepet játszott a földreform végrehajtásában. Tagja lett az első nemzetgyűlésnek, majd haláláig országgyűlési képviselő volt. 1947–48-ban honvédelmi miniszter, majd 1954 és 1956 között az Írószövetség elnöke.

¹² Darvas József (1912–1973): Író, politikus. A harmincas évek második felétől kötődött népi írók mozgalmához. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, ettől az évtől haláláig országgyűlési képviselő. 1947 és 1956 között több miniszteri posztot is betöltött.

¹³ Erdei Ferenc (1910–1971): Agrárközgazdász, politikus, szociográfus. 1930-tól részt vett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának falukutató munkájában, ezen keresztül kapcsolatba került a csehszlovákiai Sarlóval, az Erdélyi Fiatalokkal és a munkásmozgalommal is. 1939-ben egyike volt a Nemzeti Parasztpárt alapítóinak. Kiemelkedő szerepe volt az 1945-ös földreformtörvény és a földművesek földhöz juttatásáról szóló rendelet kidolgozásában. 1956-ig több miniszteri posztot is betöltött. 1957-től főként tudományos munkája került előtérbe, az MTA Agrárgazdasági Kutató Intézetének igazgatói tisztét is betöltötte.

¹⁴ Kovács Imre (1913–1980): Író, politikus. A harmincas évek során csatlakozott a népi írók köréhez, tanulmányokat jelentetve meg a falusi élet nyomorúságáról. Leghíresebb falukutató munkája, a *Néma forradalom* miatt izgatás vádjával három hónapos börtönbüntetésre ítélték. 1939-ben részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalapításában. Kovács Béla 1947-es Szovjetunióba való elhurcolása után kilépett a Parasztpártból, Nagy Ferenc zsarolása és lemondása után pedig külföldre távozott. Emigránsként Svájcban, majd az Egyesült Államokban élt.

¹⁵ Kovács Béla (1908–1959): Kisgazda politikus. 1945 és 1947 között az FKGP főtitkára. A kommunistákkal való szembenállása miatt 1947-ben letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták. 1956-ban szabadult, a forradalom idején Nagy Imre több kormányának tagja volt.

¹⁶ Szeredi Pál: *A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története, 1939–1960*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2014, 361.

tagjai éltek is, jogutódként megalapítva a Petőfi Pártot. A vezetők visszatértek a Parasztpárt 1945 és 1948 közötti harmadik utas koncepciójához. Ennek közép-pontjában az egyéni tulajdonon és gazdálkodáson alapuló paraszti életforma megőrzése, a gazdasági szövetkezés szabadsága mellett az egyéni vállalkozás szabadságának biztosítása – a tulajdonszerzés korlátozásával kiegészítve – állt. A Petőfi Párt egyértelműen ellene volt a nagybirtok és nagytóke bármiféle restaurálásának. Támogatták a munkástanácsok létrehozását, számukra minél nagyobb szabadságot és függetlenséget akartak biztosítani. Bár a Kádár-kormány 1957. január elejéig még nem vetette el a koalíció gondolatát, a párt a politikai perspektíva hiánya s a kibontakozó represszió miatt működését fokozatosan a minimumra csökkentette. A párt formailag még három évig létezett, 1960 januárjában *de jure* is megszüntették.¹⁷

Az mindenképp érzékelhető, hogy más „betiltott” pártokhoz képest a Nemzeti Parasztpárt esetében volt a legkisebb a hallgatás, az elhallgatás mértéke a későbbiekben. Tulajdonképpen a népi mozgalom

a maga eredetét, törekvéseit és meghatározó eszméit tekintve a baloldalon foglalt helyet, még ha voltak ennek ellentmondó jelenségek is, azonban hangsúlyozni kell, hogy nem kapcsolódott hozzá forradalmi magatartás és politika. „A népiek többségükben azon a véleményen voltak, hogy a földreform, a művelődés egyetemessé tétele, a társadalom peremén elhelyezkedő rétegek polgárosodása és beemelése a nemzetbe, az egyenlő jogokon és egyenlő kötelezettségeken alapuló demokratikus rend megteremtése békés úton, nagyobb társadalmi megrázkódtatások nélkül is megvalósítható” – összegez Borbándi Gyula.¹⁸

Az is elmondható, hogy az 1960-as évektől a párt egykori tagjainak egy része karriert tudott építeni, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok élén, különböző hivatali szervezetekben vagy épp a Hazafias Népfront vezetésében.¹⁹ Míg a párt kommunistákkal ellenszegülő tagjai saját bőrükön tapasztalhatták meg azok kirekesztő módszereit, addig az együttműködők számára saját példájuk azzal a tanulsággal szolgált, hogy a kis dolgokban való előrelépés érdekében érdemes vállalni a „társutasság” ódiáját.

A parasztpárti eszmékkel szimpatizálók fontos intézményi bázisa volt az Erdei Ferenc által alapított Agrárgazdasági Kutató Intézet, amelyet Márton János²⁰ vezetett. Pozsgay Imre²¹ tágabb köréhez tartozott egy középkorú értelmiségi réteg, amely az idős parasztpártiakkal közösen a Veres Péter Társaság (később a Magyar Néppárt) tagságát, illetve vezetőrétegét alkotta a nyolcvanas évek végén. Többnyire Budapesten született első generációs értelmiségiek voltak. Népművelőként, szociológusként, újságíróként elsősorban a helyi társadalmak elemzésével és szervezésével foglalkoztak, és e tevékenységek révén inkább a helyi társadalmi viszonyokat, mintsem a politikai rendszer egészét vették kritika alá.

BARÁTI KÖRÖLBŐL TÁRSADALMI SZERVEZET

1979. június 29-én, a Nemzeti Parasztpárt megalakulásának negyvenedik évfordulója alkalmából sor került egy „baráti” találkozóra a Hazafias Népfront székházában, amelyen részt vettek az országos nagyválasztmány egykori tagjai, valamint Németh Károly,²² az MSZMP

¹⁷ Vida i. m. 2011. 321.

¹⁸ Borbándi Gyula: A népi írói mozgalom történetének néhány kérdése In: *A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Szerk. Sipos Levente – Tóth Péter, Budapest, Napvilág, 1997, [13–22.] 18.

¹⁹ Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2019, 273.

²⁰ Márton János (1922–2009): Agrárközgazdász. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt Csongrád vármegyei titkáráként vett részt a földreformban. 1971-től az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének igazgatója, 1979 és 1986 között főigazgatója. 1972-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, majd alelnöke. 1986-tól a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriumának első elnöke. 1988 és 1990 között országgyűlési képviselő. 1989 és 1990 között a Magyar Néppárt ügyvezető elnöke.

²¹ Pozsgay Imre (1933–2016): Politikus. 1950-től tagja a Magyar Dolgozók Pártjának, majd a Magyar Szocialista Munkáspártnak. 1976-tól több miniszteri tiszte is betöltött (kulturális miniszter, művelődési miniszter, államminiszter). 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára. 1980 és 1989 között az MSZMP Központi Bizottságának (KB), 1988–89-ben az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) tagja.

²² Németh Károly (1922–2008): Politikus. A Magyar Dolgozók Pártjában, majd a Magyar Szocialista Munkáspártban számos Csongrád megyei, illetve országos tisztséget töltött be. 1974 és 1987 között az MSZMP KB titkára.

„Egy modern európai államban nem lehet olyan néppárt, amely az ország minden egyes társadalmi »osztályának«, rétegének, csoportjának, polgárának az érdekeit és értékeit politikailag képviseli. A Magyar Néppárt a magyarság távlati s aktuális, gondjainak, bajainak megoldását kívánja radikális társadalmi reform szorgalmazásával segíteni. Attól néppárt, hogy az egésze figyel, s lehetőleg minél több egyént s közösséget támogat, különös tekintettel a meghatározó rétegek, csoportok szándékaira, szükségleteire.

A Magyar Néppárt természetes utódja a politikailag és jogilag nem megszűnt Nemzeti Parasztpártnak és az 1956-os Petőfi Pártnak, ezért változatlanul szolgálja a meglévő, bár osztályjellegét elvesztő parasztságot s az egykori parasztságból munkássá, alkalmazottá vagy értelmiséggé lett rétegeket.

A Magyar Néppárt a népi, nemzeti gondolat harcosaként vállalja egykori vezetői: Bibó István, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Németh László, Veres Péter és más, rangos elődök szellemi örökségét és küzd gondolataik társadalmi valóra váltásáért.

Várja azok jelentkezését, akik továbbra is elfogadják és támogatják a népi gondolatot, függetlenül attól, hogy mi a foglalkozásuk, és faluban vagy városban élnek. Hívja mindazokat, akik keresik az új magyar utat, azt a reális jövőt, amelynek alapja a szuverén nemzeti és helyi önkormányzás. Így mindenekelőtt soraiba hívja a saját helyzetükön és az ország állapotán javítani akarókat: a mai parasztság mellett az ipari munkásságot, az értelmiség minden rétegét, a gazdasági és egyéb vállalkozókat, a fiatalokat és nyugdíjasokat, a velünk együtt élő nemzetiségieket és népcsoportokat, hogy valóban a nép pártja legyen. Mivel a régi örökséghez hűen a néppárt vállalja – a földet művelőket, és azokat, akiket munkájuk és érdekeik a mezőgazdasághoz kapcsolnak, elemi feladatának tartja az agrárérdekek következetes képviseletét. Állandóan fellép az egyének és közösségek jogainak és szabadságának teljes körű érvényesítéséért, falusi és városi települések és egyéb közösségek szuverenitásáért. Az új településhálózat kialakulása nélkül a községek népe gyámkodás és beavatkozás nélkül nem boldogulhat és nem dönthet önállóan saját ügyeiben.” (Részlet a Magyar Néppárt programtervezetéből, 2–3. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 9B doboz, 143. ő. e.)

Központi Bizottságának titkára és Sarlós István,²³ a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagjai. Itt megemlékeztek Darvas Józsefről, Veres Péterről, Erdei Ferencről és Szabó

Pálról²⁴ is, mint egykori „harcostársakról”, illetve méltatták a Nemzeti Parasztpárt tevékenységét.²⁵ Ennek a szellemi körnek következő releváns, nagyobb szabású összejövetele 1985-ben, a földosztás negyvenedik évfordulóján került sor,

ahol mintegy 350 fő gyűlt össze. Ezen szerveződött meg a Veres Péter Baráti Kör azzal, hogy találkozókat sűrűbben tartsák a közeljövőben. Az alapítók jórészt olyan személyek, akik a Parasztpártban korábban tagsággal vagy valamilyen tisztséggel bírtak, úgymint

²³ Sarlós István (1921–2006): Politikus. 1974 és 1982 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára. Pályája során volt a *Népszabadság* főszerkesztője (1970–1974) és az Országgyűlés elnöke (1984–1988) is.

²⁴ Szabó Pál (1893–1970): Író, politikus. 1938-tól 1944-ig a *Szabad Szó* c. lap szerkesztője. A Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, majd elnöke lett 1939-től. 1945 őszétől a *Parasztújság*ot szerkesztette. Részt vett a politikai és társadalmi életben, mint országgyűlési képviselő és a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke.

²⁵ Baráti találkozó a parasztpárt megalakulásának 40. évfordulóján. *Magyar Nemzet*, 1979. 06. 30. 3.

Veres István (Veres Péter fia),²⁶ Hegyesi János,²⁷ S. Hegedűs László,²⁸ Kónya László,²⁹ Kovács Alajos, Gém Ferenc,³⁰ Pál József. Ezek az összejövetelék jórészt a népi baloldal hagyományainak ápolása jegyében teltek. 1987. március 27-én például a Márciusi Front megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Klubtermében (Budapest, Belgrád rkp. 24.) tartott rendezvény megszervezésében működtek közre, ahol az előadók jórészt az egyes írók és a Márciusi Front viszonyát vizsgálták. A rendezvény egyik moderátora, Kónya László a Baráti Kör egyik vezetője volt.³¹

Egy idő után a Kör tagjai tágítani kívánták a tagság összetételét. Ennek szellemében – a Hazafias Népfront keretében – alakult meg a Veres Péter Társaság a

Parasztpárt szellemi hagyományainak ápolására. Erre 1986. november 28-án került sor. Ügyvezető elnöke S. Hegedűs László, titkára Kónya László volt, és a vezetőségben alelnökként fontos szerepet játszott Márton János, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának egyik alelnöke. Elkészítették a szervezet alapszabályát, amelyet a jogszabályoknak megfelelően benyújtottak engedélyeztetésre, amely folyamat 1988 augusztusára pozitívan zárult. Törvényességi felügyeletüket a Minisztertanács 1065/1988 (VIII.5.) MT határozata értelmében a Hazafias Népfront Országos Tanácsa látta el.³² Bár a tagok leginkább társadalmi szervezetben gondolkodtak és erőfeszítéseik ennek létrehozására és működtetésére irányultak, azt is meg kell említeni, hogy már ezekben a hónapokban – bár a jogszabályi

környezet még nem volt adott – is felmerült az a gondolat, hogy tovább kell lépni, és pártszerű keretek között is fel kell éleszteni a Nemzeti Parasztpártot. 1988 májusában például Berta Árpád³³ részéről hangzott el a felvetés egy összejövetelen, miszerint az újjáalakuló párt célja kell, legyen a magyar falu elnéptelenedésének megakadályozása és a magángazdaságok támogatása. Végül határozatot ebben a kérdésben nem hoztak.³⁴

A Veres Péter Társaság első közgyűlésére 1988. január 9-én került sor a Hazafias Népfront Országos Tanácsának székházában, ahol tiszteletbeli elnökséget is választottak, melynek tagjai Boldizsár Iván,³⁵ Bencsik István,³⁶ Gém Ferenc, Hegyesi János, Keresztury Dezső³⁷ és Püski Sándor³⁸ lettek. Az addigi elnökséget – Hegedűs László, Márton

²⁶ Veres István (1924) 1945-től a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezetében, a Népi Ifjúsági Szövetségben tevékenykedett.

²⁷ Hegyesi János (1899–1992): Költő, politikus. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt pártigazgatója, 1949-ig országgyűlési képviselő. 1956-ban a fűzesgyarmati forradalmi tanácsot vezette.

²⁸ S. Hegedűs László az 1986-ban megalakult Veres Péter Társaság elnöke. Egyik kezdeményezője a Magyar Néppárt megalakításának.

²⁹ Kónya László részt vett a Magyar Néppárt megalakításában. A párt küldötteként jelen volt az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyalásokon is.

³⁰ Gém Ferenc (1912–1992) A Nemzeti Parasztpárt tiszántúli kerületének titkára, majd a párt főtitkárhelyettese lett, feladata a párt szervezése volt. 1959-ben belépett az MSZMP-be, 1989-ben pedig a Magyar Szocialista Párt alapító tagja volt. Tagja volt a nemzetgyűlésnek, majd később az országgyűlésnek is

³¹ Somlyai Magda: *Elszámolás nyolcban évemmel. Villanások életemből – lírából, történelemből, politikából levezetve*. Budapest, Napvilág, 2010, 275.

³² A Minisztertanács 1065/1988 (VIII.5.) MT határozata a Veres Péter Társaság törvényességi felügyeletéről. *Magyar Közlöny*, 1988. 08. 05. 956.

³³ Berta Árpád költő munkásságában jelentős hangsúlyt kap a paraszti sors.

³⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2.7.1. – Somogy-12/1/1998.05.03.

³⁵ Boldizsár Iván (1912–1988): Író, újságíró. 1945 és 1948 között a Nemzeti Parasztpárt országgyűlési képviselője. A pártban a kommunistákkal való együttműködés hívei közé tartozott. 1951 és 1955 között a *Magyar Nemzet* szerkesztője.

³⁶ Bencsik István (1910–1998): Tanár, politikus. 1944-ben lépett be a Nemzeti Parasztpártba, amelynek megyei titkára lett, majd az országos vezetésben is szerepet kapott. 1948-tól 1975-ig több ízben volt parlamenti képviselő. 1948-ban belépett az MDP-be, majd az MSZMP-be.

³⁷ Keresztury Dezső (1904–1996): Író, irodalomtörténész. 1945 és 1947 között a Nemzeti Parasztpárt által jelölt vallás- és közoktatási miniszter, 1948-ig az Eötvös Collegium igazgatója. 1982-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1988-tól a Veres Péter Társaság tiszteletbeli elnökségi tagja.

³⁸ Püski Sándor (1911–2009): Könyvkiadó. 1939-ben alapította meg a Magyar Élet Könyvkiadót, amelynek fő célja a népi íróknak teremendő fórum létrehozása volt. 1943-ban a második szárszói találkozó fő szervezője. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megalapításában. 1962-ben „szervezkedés” miatt elítélték, a következő évben szabadult. 1970-ben elhagyta az országot, 1975-ben New Yorkban megalapította a Püski Kiadót. 1989-ben tért haza Budapestre, és folytatta több évtizedes könyvkiadói pályáját.

János, Kanyar József,³⁹ Pál József, Kurtán Sándor, Hajdú Lajos⁴⁰ és Veres István – kiegészítette, s az egyesület vezetésébe ezzel bekapcsolódott Balogh István,⁴¹ Fekete Gyula,⁴² Görömbei András,⁴³ Molnár Zoltán és Sánta Ferenc.⁴⁴ Kónya László mellett titkárrá választották Dobos Lászlót,⁴⁵ Medvigy Endrét,⁴⁶ Sági Józsefet⁴⁷ és Tiszavölgyi Istvánt⁴⁸ is.⁴⁹ A közgyűlésen – ahol egyébként felolvasták Pozsgay Imrének, a Hazafias Népfront elnökének üdvözlétét – több százan jöttek össze. A szervezők értelmezésében mindez azt is jelentette, hogy sikeres volt az a törekvés, hogy az egykori idősebb parasztpárti tagok mellett a fiatalabb generációkat is bevonják a munkába. Abba a munkába, amely – a résztvevők hitvallása szerint – a „népben, nemzetben, emberségben” való gondolkodás jegyében zajlott. A szervezői munka mellett számos más terv is napirendre került

1988. január 9-én. Elhangzott, hogy az 1988-as év folyamán emlékülést terveznek két népi író emlékére – Szabó Pál születésének 95. évfordulójára és Kovács Imre születésének 75. évfordulójára. Emellett két vitaülés szervezését tűzték ki Veres Péter ismert műveinek alapján, az egyiket *Mit ér az ember, ha magyar?*, a másikat *Paraszti jövő* címmel.

A Veres Péter Társaság tagjai fontosnak tartották – és ez a közgyűlésen is megfogalmazódott –, hogy élésszék újra az egykor a népi írók folyóirataként megindult *Választ*, illetve az év folyamán két *Válasz-évkönyv* kiadásáról határoztak, melyekben a nemzeti sorskérdések tanulmányozását határozták el. A javaslatok között elérendő célként szerepelt, hogy a magyar társadalomban határozottabban éljen Veres Péternek, a szépírónak, politikai közírónak és politikusnak

hármás arculata, amelynek érdekében szükségesnek látták teljes életművének kiadását.⁵⁰ Ez ügyben elhangzott, hogy a társaság kiadványainak gondozását, a kiadványok finanszírozását és külföldi terjesztését a Püski Sándor javaslatára létrejött Isis kiadói és könyvterjesztői kisszövetkezet vállalja.⁵¹ A szervezés kérdésében pedig útjára indult a kezdeményezés az országban helyi csoportok létrehozására, valamint történész, közgazdász, ifjúsági, műszaki és szervezési szakcsoport megalakítására. Ennek a szervezőmunkának az eredményeként 1988 szeptemberében már mintegy két és félezer tagot számláltak, pedig csak ekkor kezdték meg a vidéki szervezetek létrehozását. A fent jelzett évkönyv megjelenítésére a Püski Kiadó Kft. és a Veres Péter Társaság közös kiadásában 1989-ben került sor, 531 oldal terjedelemben.⁵² A negyvenéves kényszerszünet után

³⁹ Kanyar József (1916–2005): Történész, levéltáros. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt dél-dunántúli kerületi titkára, 1945 és 1947 között nemzetgyűlési képviselője volt. Tagja volt a Hazafias Népfront Országos Tanácsának és elnökségének. 1988-tól a Veres Péter Társaság elnökségi tagja, a Szárszói Baráti Kör elnöke.

⁴⁰ Hajdú Lajos (1926–1992): Jogász, jogtörténész. 1946-ban a Nemzeti Parasztpárt szekszárdi, majd Tolna megyei titkára. 1949 és 1957 között a Magyar Néphadsereg hivatalos tisztjeként szolgált. 1958 és 1961 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Titkárságának főelőadója.

⁴¹ Balogh István (1912–2007): Történész, levéltáros. 1944-ben lépett be a Nemzeti Parasztpártba, amelynek Ideiglenes Intézőbizottságának tagja, debreceni titkára volt. 1945 és 1948 között Szabolcs-Ugocsa-Bereg, majd Hajdú vármegye és Debrecen főispánja. A forradalom után eljárást indítanak ellene „fegyverrejtegetés” miatt, de az eljárást megszüntették.

⁴² Fekete Gyula (1922–2010): Író, szociográfus. 1945-ben Borsod megyében földosztási biztos. 1956-ban a Magyar Írók Szövetségének prózai szakosztályának titkára, ezért rövid börtönbüntetést szenvedett el. A Magyar Demokrata Fórum alapítója, 1988 és 1990 között elnökségi tagja. 1990–91-ben a Magyar Néppárt elnöke.

⁴³ Görömbei András (1945–2013): Irodalomtörténész, a népi írók egyik meghatározó kutatója.

⁴⁴ Sánta Ferenc (1927–2008): Író. 1956-ban a Petőfi Kör vezetőségi tagja. 1988-ban a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja.

⁴⁵ Dobos László (1930–2014): Író, politikus. 1968 és 1971 között a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége (CSEMADOK) elnöke, 1969 és 1970 között a szlovák tagköztársaság tárca nélküli minisztere volt. 1990 és 1994 között a csehszlovák, majd a szlovák nemzetgyűlés képviselője.

⁴⁶ Medvigy Endre (1948): Irodalomtörténész. 1981 és 1991 között a Forrás Kör vezetője, 1988–89-ben a Veres Péter Társaság titkára. Többek között Sinka István és Nyirő József munkásságát kutatja.

⁴⁷ Sági József tanár, a Magyar Néppárt egyik alapítója.

⁴⁸ Tiszavölgyi István tanár, az óbudai Veres Péter Gimnázium igazgatója.

⁴⁹ Fiatalok is ápolják a népi írók szellemi örökségét. *Magyar Nemzet*, 1988. 01. 11. 3.

⁵⁰ A Veres Péter Társaság első közgyűlése. *Vasárnap Hírek*, 1988. 01. 10. 3.

⁵¹ ÁBTL 2.7.1. – Hajdu-1/1998.01.19.

⁵² *Válasz Évkönyv, 1989/I-II.* Szerk. Annus József – Czine Mihály. Budapest, Püski – VPT, 1989.

évkönyv formájában újrainduló *Válaszban* a jelentősebb népi írók értelemszerűen márcsak „hagyatéki írásaikkal” voltak jelen, de számos kortárs gondolkodó, író megjelent a kötetben.⁵³

A társaság tagjai művelődési házakban, könyvtárakban tartott rendezvényein igyekeztek ápolni a népi írók hagyományait, emellett sokat foglalkoztak a mezőgazdaság és a parasztság aktuális problémáival.⁵⁴ Nagyobb szabású összejövetelekre is sor került részükről. 1988 tavaszán megtartották az első közgyűlésen beharangozott Kovács Imre-emlékülést, majd nyáron a *Mit ér az ember, ha magyar?* című Veres Péter-estet.

1988. november 9-én vitaülést tartottak az MSZMP Politikai Főiskoláján a parasztság és a mezőgazdaság jövőjéről *A paraszti jövő, a magyar mezőgazdaság jövője* címmel, ahol Veres Péternek *A paraszti jövőben*⁵⁵ kifejtett elképzeléseit, gondolatait és a magyar mezőgazdaság történetét tekintették át. A vitaülés egyik célja az volt, hogy a Társaság november 11-én, a Kertészeti Egyetemen tartandó nagygyűléséhez adjon hasznos gondolatokat. A rendezvényen felszólalt többek között Romány Pál,⁵⁶ S. Hegedűs László és Márton János. Utóbbi kifejtette, hogy

a parasztság hiányos érdekvédelme volt az oka annak, hogy „az agrárpolitika legutóbbi tíz esztendejében a termelés elnyomta a termelőt, az ágazat a dolgozót, az üzem a gazdálkodót”. Éppen ezért Márton János felvetette, hogy szükséges a parasztság önálló politikai képviseletének határozott megjelenése, akár pártként is.⁵⁷ November 11-én tehát újabb rendezvényre került sor a magyar mezőgazdaság közelmúltjának és lehetséges jövőjének kérdéseiről a Kertészeti Egyetemen. A gyűlésen felszólalt többek között Bíró Zoltán,⁵⁸ Márton János és Cselőtei László akadémikus, az Országgyűlés mezőgazdasági bizottságának elnöke.⁵⁹ Az akkori agrárhelyzetre utalva az összejövetelen elhangzott, hogy „a főképp hátrányokat halmozó falusi jövőből kitörni csak új ötletekkel lehet, és nem több munkával, mert nincs már munkatartalék, friss erő a falvakban”. Már itt felvetődött a résztvevők részéről egy olyan program kidolgozásának a szükségessége, amely a vidéki Magyarország és a mezőgazdaságban dolgozók érdekeit célozza erőteljesebben hangsúlyozni és képviselni.⁶⁰

A PÁRTTÁ VÁLÁS ÚTJÁN

A Társaság következő közgyűlését 1989. február 11-én, a budapesti

Ráday Kollégiumban tartották. Itt napirendre került a Társaság agrárkonceptiója, amelynek főbb elemeit Márton János ismertette. Az alapvetés az agrár- és a falupolitikát egymástól elválaszthatatlan egésznek tekinti. Kritikaként az alelnök elmondta, hogy a jelenlegi agrárpolitika egyre inkább primitív szabályozó rendszerré silányul, hiszen elveti azt az alapelvet, hogy az agrárpolitika központi alapja a termelő, a faluban élő ember. A Társaság koncepciója alapvetően nem a létező üzemi formák szétverésére irányult, ugyanakkor leszögezte, hogy a termelészövetkezetek tagjainak, akik bevitték oda földjüket és jogot formálnak rá, hogy azt újra használják, azoknak ezt – megfelelő törvényes és jogi formák között, amennyiben a termelészövetkezetek közössége egyhangú vagy többségi határozatot hoz erre – lehetővé kell tenni.

A közgyűlésen S. Hegedűs László elnök tett javaslatot arra, hogy Magyar Néppárt ideiglenes elnevezéssel szervezzék újjá a Nemzeti Parasztpártot, illetve az 1956-ban ennek jogutódjaként létrejött Petőfi Pártot, mivel álláspontjuk szerint a válság megállítása és a kibontakozás már nem képzelhető el az egypártrendszer keretein belül.⁶¹ A tagok ennek fényében egyhangúlag

⁵³ A teljesség igénye nélkül: Medvigy Endre, Pomogáts Béla, Salamon Konrád, Fekete Gyula, Vári Fábián László, Grezsa Ferenc, Vigh Károly, Szeredi Pál, Bilecz Endre, Görömbei András, Püski Sándor, Csoóri Sándor, Csurka István, Czákó Gábor, Furmann Imre, Lezsák Sándor, Nagy Gáspár, Kiss Benedek, Kiss Dénes, Joó Rudolf.

⁵⁴ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág, 2006, 232.

⁵⁵ Veres Péter: *A paraszti jövő*. Budapest, Sarló, 1948.

⁵⁶ Romány Pál (1929–2019): Agrármérnök, politikus. 1988–89-ben az MSZMP Politikai Főiskolájának utolsó rektora.

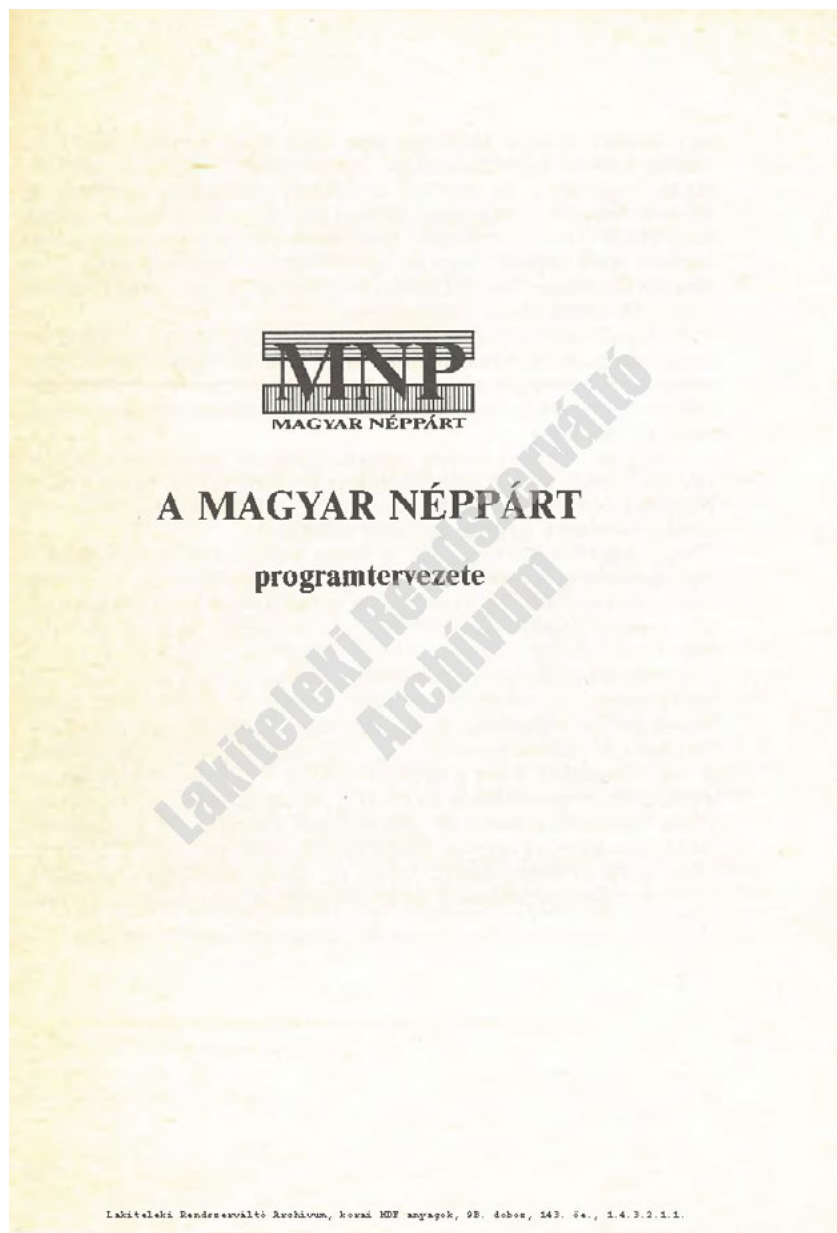
⁵⁷ A megújuló agrárpolitika teendői. A Veres Péter Társaság és a Politikai Főiskola együttes vitaülése. *Népszabadság*, 1988. 11. 10. 5.

⁵⁸ Bíró Zoltán (1941): Irodalomtörténész, politikus. Az MDF alapítója, 1989-ben első, ügyvezető elnöke. Kandidátusi értekezését a népi írói mozgalom és a *Válasz* folyóirat gondolat köréből írta.

⁵⁹ Cselőtei László (1925–2012): Kertész-mérnök, politikus. A negyvenes évek elejétől a Nemzeti Parasztpárt tagja. 1970-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1976-tól rendes tagja. 1970 és 1990 között országgyűlési képviselő.

⁶⁰ A paraszti jövőről a Veres Péter Társaság nagygyűlésén. *Magyar Nemzet*, 1988. 11. 12. 3.

⁶¹ Magyar Néppárt alakul. Döntött a Veres Péter Társaság közgyűlése. *Népszabadság*, 1989. 02. 13. 4.

A Magyar Néppárt programtervezetének címlapja. (Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 9B doboz, 143. ó. e.)

döntöttek arról, hogy pártot alakítanak a mezőgazdasági dolgozók, a falvak lakosai és az agrárérdekek képviselőit, s az előkészítéssel megbíztak egy

bizottságot S. Hegedűs László, Varga Csaba,⁶² Márton János és mások közreműködésével.⁶³ Ezzel egy több hónapos aktív szervezőmunka vette kezdetét.

Ennek eredményeként 1989. június 10-11-ére tudományos emlékülést, illetve újjáalakuló országos gyűlést szerveztek a Társaság tagjai a Nemzeti Parasztpárt megalakulásának ötvenedik évfordulójára a Magyar Tudományos Akadémia budai várbeli kongresszusi termébe (Budapest, I. kerület, Országház u. 28.). Az első, emlékülésnek szánt napon felszólalt többek között Salamon Konrád,⁶⁴ Für Lajos,⁶⁵ Varga Csaba, Medvigy Endre. 1989. június 11-én pedig az újjáalakuló közgyűlésen létrejött a Magyar Néppárt.⁶⁶ A százhetven küldött elfogadta a programtervezetet és az ideiglenes működési szabályzatot, és 19 tagú elnökséget választott.⁶⁷ Magát a programtervezetet már 1989 februárjában elkészítették, amelyben kijelölték azt a szellemi örökséget, amelyet folytatni kívánnak, Bibó István, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Németh László, Veres Péter szellemi nyomdokain. Az agráriumra vonatkozóan is alapvető téziseit e tervezet is kifejtette, miszerint „a személytelen állami magántulajdont váltsa fel az érdekeltséget érvényesítő, egyenlő működési feltételekkel rendelkező társadalmi, közösségi, vállalati, szövetkezeti és magántulajdon”.⁶⁸ Azaz: érdekeltségi alapú, változatos tulajdonformákra épülő gazdasági rendszer bevezetése mellett tett hitet. Az új agrárpolitikának

⁶² Varga Csaba (1946): Író, filozófus, szociológus. Részt vett a Magyar Néppárt megalakításában, az Ellenzéki Kerekasztal-tárgyalásokon a szervezet delegációjának egyik vezetője.

⁶³ Pártot alakít a Veres Péter Társaság. *Napló*, 1989. 02. 13. 3.

⁶⁴ Salamon Konrád (1941): Történész. Munkásságának kiemelt területe a Márciusi Front, a szárszói tanácskozás és a népi mozgalom jellegének bemutatása. A rendszerváltás idején az MDF és a Magyar Néppárt tagja. 1991 és 1993 között az MDF országos választmányának ügyvivője.

⁶⁵ Für Lajos (1930–2013): Történész, politikus. 1956-ban a Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottság titkára, tudományos munkát csak 1964 után végezhetett újra. Az MDF alapítója, 1994 és 1996 között a párt elnöke. 1990 és 1994 között honvédelmi miniszter.

⁶⁶ Hegedűs László: *Tájékoztató levél a Magyar Néppárttól* (1989. 05. 05.). Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 9/B. doboz, 143. ó. e.

⁶⁷ Újjáalakult a Magyar Néppárt. *Népszabadság*, 1989. 06. 12. 5.

⁶⁸ *A Magyar Néppárt programtervezete*. Budapest, 1989. február, 5.

pedig olyan feltételrendszert kell kialakítania, amely alkalmas arra, hogy megszüntesse az új „padlássöprést”. Az átalakításban a programtervezet a fokozatosság elvén állt, azaz az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek átalakítása történjék meg, de fokozatosan, az önkéntesség figyelembevételével.⁶⁹

A Magyar Néppárt, ahogyan elődszervezete, a Veres Péter Társaság, tulajdonképpen a magyar közgondolkodás egy sajátos irányát, a harmadik utas gondolatot kívánta tovább vinni és megjeleníteni a politikai életben. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon jelen volt, de sem itt, sem később nem tudott meghatározó erővé válni. A szóba jöhető okok között érdemes megemlíteni, hogy a harmadik utas koncepció mindvégig egy viszonylag szűk értelmiségi csoport sajátja volt: a 20. századi magyar történelemnek kevés olyan pillanata volt, amikor az ezt képviselő párt jelentős befolyást tudott gyakorolni. Ilyennek tekinthető az 1945-ös földreform, amely végeredményben a parasztpárti koncepciót tükrözte. Mindenesetre a Veres Péter Baráti Kör, illetve a Veres Péter Társaság is bizonyítéka annak, hogy a népi írói mozgalom milyen erős hagyományokkal bírt a magyar közgondolkodásban. Nem hagyhatjuk említés nélkül azonban azt, hogy ezért a politikai örökségért mások is „versenybe szálltak”. Több olyan kulturális, tudományos, szervezet is megalakult a vizsgált időszakban, amelyek a népi írói gondolatvilághoz kapcsolódtak. A teljesség

igénye nélkül így formálódott az Erdei Ferenc Társaság, a Németh László Társaság vagy épp a Kovács Imre Társaság.⁷⁰ Ezekről is elmondható, hogy tömegbázis híján igazán átfogó társadalmi hatást nem tudtak gyakorolni.

A Magyar Néppárt esetében is egyértelmű, hogy politikai értelemben küldetésük zsákut-cába ért. Az 1990-es országgyűlési választásokon mindössze a szavazatok 0,75%-át érte el,⁷¹ amely – a saját maguk támasztotta elvárásokhoz képest – hatalmas kudarcot jelentett. Bár az őszi helyhatósági választásokon néhány helyen sikerült polgármesteri és képviselői mandátumokat szerezniük, az 1994. évi országgyűlési választásokon már el sem indultak. Felmerül a kérdés, hogy ez a kudarc egyúttal a népi írók szellemiségének, a népi gondolatnak a politikai palettáról való lekerülését is jelentette-e. Ennek a kérdésnek az elemzése már nem a jelen tanulmány feladata. Azt mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a Magyar Demokrata Fórum alapító szervezői szintén a népi mozgalom általuk élőnek tekintett hagyományaiból kívántak meríteni. A személyi összefonódásra kitűnő példa, hogy Márton János ügyvezető elnököt 1990. január 20-án az a Fekete Gyula követte a Magyar Néppárt elnöki székében, aki alapítója, majd elnökségi tagja volt a Magyar Demokrata Fórumnak. Az MDF-fel ugyanakkor a népi táboron belül senki nem versenyezhetett, még a magát közvetlen történelmi örökösnek számító Magyar Néppárt sem.

Mindezzel együtt a Veres Péter Baráti Kör és a Veres Péter Társaság egyaránt szerves részét képezte mindannak a társadalmi mozgolódásnak, amely egyik oldalról a magyarországi rendszerváltás motorja volt. Kulturális, művelődési szempontból sem elhanyagolható a működésük, amellyel a népi írók munkásságának, gondolatiságának a közbeszédbe történő visszahelyezésére törekedtek.

⁶⁹ A Magyar Néppárt agrárreform-tervezete. Budapest, 1989. február, 1.

⁷⁰ A Németh László Társaság 1987-ben, Hódmezővásárhelyen, az Erdei Ferenc Társaság 1988-ban, Makón jött létre. A felsoroltak közül a Kovács Imre Társaság alakult meg legkésőbb, 1990. szeptember 27-én.

⁷¹ Wiener György: Választás és rendszerváltás. In: *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. Szerk. Földes György – Hubai László. Budapest, Napvilág, 2010, 328.

Marschal Adrienn

„Jelentkezzetek!”¹

A POFOSZ megalakulása, dokumentumai és lapja²

A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, vagyis a POFOSZ először 1956. november 1-jén alakult meg az Uránia Filmszínházban,³ azonban tényleges működésére a forradalom leverése miatt Magyarországon már nem

megfigyelés és a hallgatás jutott osztályrészül, csak azok tudtak szabadon létrehozni érdekvédelmi szervezeteket, akik 1956-ban elhagyták az országot.

A forradalom által kiszabadított elítéltek egy részét november

letöltsék maradék büntetésüket, míg mások 1956-os tetteikért kerültek ugyanide. Többségük az 1963-as amnesztia idején szabadult, bár voltak, akiknek az egykori eseményekben való részvételét köztörvényes cselekménynek minősítették, és emiatt még a hetvenes években is börtönben voltak. Szabadulásuk után néhányan elzárkoztak volt börtöntársaiktól, míg mások az állambiztonsági megfigyelés ellenére is összejártak, találkoztak, beszélgettek, ezzel feladatot is adva a szerveknek. Fónay Jenő,⁴ a POFOSZ későbbi elnöke is rendszeresen találkozott elítélttársaival, akikkel együtt töltötték büntetésüket Vácon. A találkozásokról egyszer így nyilatkozott: „Én azok közül, akikkel börtönben voltam, legalább másfélszázzal tartom a kapcsolatot.”⁵

A rendszeres beszélgetések során, a politikai helyzet enyhülésével párhuzamosan fogalmazódott meg bennük az igény egy érdekvédelmi szervezet létrehozására. A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége végül 1989. február

Az 1956. november 2-ai Népszava tudósítása a Volt Politikai Foglyok Országos Szövetsége megalakításáról. (Forrás: Arcanum Adatbázis)

került sor. A rendszerváltás előtt az egykori elítélteknek a negyedikét követően visszavitték a börtönökbe, hogy

¹ Krassó György: Új szövetségek alakulása. MTI, SZER, 1989. 02. 22.

² Az itt közölt írás részlet egy készülő, hosszabb tanulmányból.

³ A volt politikai foglyok nagygyűlése. Népszava, 1956. 11. 02. 5.

⁴ Fónay Jenő (1926–2017): Mérnök. Az 1956-os forradalom alatt a Széna téri szabadságharcosok alparancsnoka. 1958-ban, a megtorlás során első- és másodfokon is halálra ítélték, végül kegyelmet kapott. 1963-ban szabadult, a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) és a POFOSZ alapító tagja, 1989-től 2002-ig a POFOSZ elnöke.

⁵ Franka Tibor: Igazságért, nem bosszúért! Megalakult a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Magyar Hírlap, 1989. 02. 24. 5.

19-én Fónay Jenő budapesti, Frankel Leó utcai lakásán alakult meg. A szövetség alapító tagjai: Fónay Jenő, Forgács Ferenc,⁶ Győri Tibor,⁷ Hősz Dezső,⁸ Kovács Tibor,⁹ Kissné Kósa Magdolna,¹⁰ Ormándy József,¹¹ Ostorházi László,¹² Vanek Béla¹³ és Virág János¹⁴ voltak. A szervezet elnöke Fónay Jenő, elnökhelyettese Forgács Ferenc lett. A hétagú vezetőség tagjává Fónay Jenőt, Forgács Ferencet, Győri Tibort, Hősz Dezsőt, Kovács Tibort, Kissné Kósa Magdolnát, Vanek Bélát és Virág Jánost választották meg. Fónay Jenő eredeti célja az volt, hogy tíz halálraítélt legyen a szervezet alapítója, ez azonban nem volt megvalósítható.¹⁵ Az ünnepélyes megalakuláson jelen volt Csurka István¹⁶ és Nagy László¹⁷ ügyvéd, utóbbi a jogi segítséget adta az alakuláshoz.¹⁸

Fónay Jenő és Krassó György a Tilos az Á szórakozóhely pincéjében, Forgács Rezső Ezra Pound-estjén, 1990. december 9-én. (Forrás: Fortepan / Szigetváry Zsolt, 152478-as kép)

A POFOSZ alapszabályának preambulumban két fontos szándékot fogalmaztak meg. Az egyik, hogy igazságtételt és nem bosszúállást szeretnének, a másik, hogy hosszú távon megbékélésben, nemzeti egységben

gondolkoznak. Az érdekképviselő megalakulása mellett célul tűzték ki az egykori érintettek nyilvántartásba vételét, az elhunytak emlékének megőrzését, cím- és névtár elkészítését, tudományos ülések szervezését

-
- ⁶ Forgács Ferenc (1924): Mérnök. Az 1956-os forradalomban a Corvin közti szabadságharcosokhoz csatlakozott, ezért 1958-ban első fokon halálra, majd egy év múlva másodfokon életfogytiglani börtönre ítélték. A POFOSZ alapító tagja.
- ⁷ Győri Tibor János (1927–2006): Hegesztő, író. Az 1956-os forradalomban az újpesti szabadságharcosok csoportjának tagja, ezért 1959-ben első fokon 15, másodfokon 4 évi börtönre ítélték. A POFOSZ alapító tagja.
- ⁸ Hősz Dezső (1924–1997): Radiológus. Az 1956-os forradalom alatt a Korányi kórház, a VII. kerületi, majd a Budapesti Központi Munkástanács tagja lett, ezért 15 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének ideje alatt a váci börtön orvosa volt. 1963-ban szabadult. A TIB és a POFOSZ alapító tagja.
- ⁹ Kovács Tibor (1922–2011): Közgazdász. Részt vett a Keresztény Front megalapításában, mely az 1956-os forradalom alatt nyíltan működhetett. A megtorlás során 12 év börtönbüntetésre ítélték. A POFOSZ alapító tagja.
- ¹⁰ Kissné Kósa Magdolna (1932): A POFOSZ alapító tagja. Bátyja, Kósa Pál (1921–1959) asztalos, újpesti forradalmár volt, akit a megtorlás során halálra ítélték, majd 1959-ben kivégeztek.
- ¹¹ Ormándy József (1921–2003): 1946 után jegyzőként, 1950-től építőipari segéd munkásként dolgozott. Az 1956-os forradalomban a nagymarosi Nemzeti Bizottság elnökévé, valamint a Járási Bizottság elnökhelyettesévé választották. A megtorlás során 10 év börtönre ítélték, 1963-ban szabadult. A POFOSZ alapító tagja.
- ¹² Ostorházi László (1930): Kácsol vett részt az 1956-os forradalomban. 1957-ben gyilkossági kísérletért, felfegyverkezve elkövetett, hatóság tagja elleni erőszakért és izgatásért életfogytiglani börtönre ítélték. A POFOSZ alapító tagja.
- ¹³ Vanek Béla (1932–2016): Gépésztechnikus. Az 1956-os forradalom idején a Budapesti Műszaki Egyetemen vett részt a forradalmi bizottmány munkájában, amiért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, melyből 13 évet töltött le. A POFOSZ alapító tagja, később a TIB Etikai Bizottságának elnöke.
- ¹⁴ Virág János (1925–1994): Lakatos, tanár, pszichológus. Részt vett az 1956-os forradalomban, röpcédulákat nyomtatott, majd elküldték, hogy tárgyaljon a Corvin-közi forradalmárokkal, de Pongráz Gergely letartóztatta. 1958-ban 5 évi börtönre ítélték, 1959-ben szabadult, majd hazafias alapon besorozták. A POFOSZ alapító tagja.
- ¹⁵ A tíz alapító között végül csak két halálraítélt volt: Fónay Jenő és Forgács Ferenc.
- ¹⁶ Csurka István (1934–2012): Író, dramaturg, politikus. 1956-ban a Színház és Filmművészeti Főiskola nemzetőrségének vezetője, amiért internálták. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum (MDF), 1993-ban a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) alapító tagja, utóbbinak haláláig elnöke.
- ¹⁷ Nagy László (1937): Ügyvéd. 1987 és 1989 között a Bethlen Gábor Alapítvány jogi képviselője, az 1988-as, romániai falurombolás elleni tüntetés egyik szervezője.
- ¹⁸ Fejér Dénes: *A POFOSZ két évtizede, 1989–2009*. Szeged, POFOSZ, 2015, 6–7.

és a kutatások támogatását. Hosszú távú célként a nemzeti közmegegyezést és a más szervezetekkel folytatandó konstruktív párbeszédet nevezték meg.

Az elfogadott dokumentum értelmében politikai fogolynak az 1945. április 4.¹⁹ után elítéltek és az 1956-os „népfelkelésben” való részvétel miatt szabadságvesztésre vagy halálra ítéltet, a Rákosi-korszak internáltjait és a kulák perekben elítélteket tekintették és őket várták rendes tagjaik soraiba. A külföldön élő volt sorstársak és a hozzátartozók tiszteletbeli rendes tagok, míg a szövetség céljaival egyetértők, és azt anyagilag, illetve erkölcsileg támogatók pártoló tagok lehettek.

Az alapszabályszerint szövetséget a három évre választott, hétfős végrehajtó testület irányítja, az elnököt a tagok évente, maguk közül választják. A POFOSZ másik szerve a parlament, mely évente egyszer, novemberben ülészik. Itt fogadják el az alapszabályt, a költségvetést, a végrehajtó testület beszámolóját, továbbá választják meg és hívhatják vissza annak tagjait. A parlament jogában áll a más szervezettel való egyesülés és a feloszlás kimondása is. A rendes tagok választók és választhatók, a tagdíj évi 240 Ft volt.

Az alapszabály tanulmányozása során meglepő, hogy 1956-ot ők sem nevezték forradalomnak és szabadságharcnak, hanem az akkor hivatalosan elfogadott népfelkelés elnevezést használták.²⁰ Ennek oka az volt, hogy az alapszabály megfogalmazására egy hónappal Pozsgay Imre 1989. január 28-ai nyilatkozata után került sor, melyben népfelkelésnek nevezte 1956-ot. A szöveg – bár a POFOSZ alapítói forradalomnak tartották 1956-ot, mégis – mint ekkor elfogadott konszenzust, ezt a kifejezést használta és őrizte meg egyfajta korlenyomatként.

A független, demokratikus társadalmi szervezetet 1989. február 23-án a Fővárosi Bíróság a 25. sorszám alatt jegyezte be. Fónay Jenő ezután kezdte elpostázni az alapszabályt az ismert sorstársainak, hogy minél több emberhez eljusson a szervezet megalakulásának híre. Ennek érdekében közzétették megalakulásukról szóló nyilatkozatukat is.

„A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége felhívással fordult a volt üldözöttekhez. Ennek szövege így hangzik: Kedves Barátaink! Budapesten február 19-ikén megalakult a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Címünk: 1027, Budapest, Frankel Leó utca 7. földszint 1.

Támogatásodat és aktív részvételét várjuk. Kérjük, hogy az általunk nem ismert címeiken található elítélteket és a hátrányosan megkülönböztetetteket értesítsd, és közöld velük címünket. Erősítsük egymást mindnyájunk jogvédelme és nemzetünk demokratikus kibontakozása érdekében. Jelentkezzetek! A szövetség nevében: Fónay Jenő és Forgács Ferenc.”²¹

A POFOSZ MEGSZERVEZÉSE

Az 1989. február 19-ei országos megalakulást követve, az egyre gyarapodó tagság létrehozta a megyei szervezeteket. Az első vidéki szervezet Békés megyében alakult meg Lévai István²² tevékenysége nyomán, ezt a Fejér megyei szervezet követte, amit Rajna Tibor²³ szervezett meg.²⁴ 1989. augusztus 8-án már négy,²⁵ szeptemberben pedig hat vidéki szervezet működött. Ekkor már Békés, Somogy, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Csongrád és Fejér megyéből is várhatták az információkat A *Hon* címmel megindított lapjuk számára.²⁶ Hetedikként a Hajdú-Bihar megyei szervezet alakult meg, 1990. január 13-án, Debrecenben.²⁷

A megyei szervezetek létrehozásának feladatát és kötelességét

¹⁹ 1945. április 4. a Kádár-korszakban a „felszabadulás” ünnepe volt, hivatalosan ezen a napon fejeződött be a németek kiűzése. Bár harcok még később is folytak, hivatalosan ezen a napon vette kezdetét hazánk több mint negyven éven át tartó szovjet megszállása is.

²⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) 2.7.1 POFOSZ NOII 1989. 03. 08. ÁBTTL 2.7.1 BRFK 42/2/1989.

²¹ Krassó i. m. 1989.

²² Lévai István (1936–2019): MÁV kocsirendező. 1956-ban a békéscsabai forradalmi bizottság és a Nemzetőrség tagja, november 4-e után röpcédulázással és a helyi hírközlés megbénításával vett részt az ellenállásban. 1957-ben letartóztatták, húsz év börtönbüntetésre ítélték. A POFOSZ Békés megyei alapítója, a megyei és országos Etikai Bizottság elnöke.

²³ Rajna Tibor (1940–2020): Gépkocsivezető. Az 1956-os forradalom során a Tűzoltó utcai forradalmárokhöz csatlakozott, 1958-ban a megtorlás során először 8, majd másodfokon 12 év börtönrre ítélték. A POFOSZ Fejér megyei szervezetének alapítója.

²⁴ Fejér i. m. 2015, 140.

²⁵ ÁBTTL 2.7.1. POFOSZ NOII 1989. 08. 14. ÁBTTL 2.7.1. POFOSZ NOII BRFK 140/2/1989.

²⁶ ÁBTTL 2.7.1. POFOSZ NOII 1989. 09. 04. ÁBTTL 2.7.1. POFOSZ NOII BRFK 1555/1/1989.

²⁷ [Párthírek]. *Hajdú-Bihari Napló*, 1990. 01. 11. 8.

az alapszabály is rögzítette, mely szerint 800 fős tagság felett megyei és városi szervezeteket kell létrehozni.²⁸ A legtöbb vidéki szervezet egy-egy jelentősebb esemény kapcsán jött létre: Baranya megye esetében ez az első szabad október 23-a megünneplése volt. A veszprémi POFOSZ szervezet az 1989. június 7-én tartott Brusznai konferenciát²⁹ tekintette megalakulása dátumának, míg a zalai az 1989. június 17-ei Jurta Színházban tartott tagkönyvtadó ünnepséget. A megalakulás ténye nem mindig esett egybe annak hivatalos deklarálásával, vagyis az azt rögzítő jegyzőkönyv dátumával. Az is előfordult, hogy egy-egy megyeszékhelyen vagy településen hamarabb alakult

meg a helyi szervezet, mint a megyei. Így történt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol 1989 végén alakult meg a miskolci szervezet, míg a megyei csak 1990 februárjában, valamint Komárom-Esztergom megyében is, ahol a kesztölci szervezet már 1989-ben létrejött, míg a megyei megalakulására 1991-ig kellett várni. A legkésőbb, 1992-ben a Jász-Nagykun-Szolnok megyei szervezet alakult meg.

A POFOSZ DOKUMENTUMAI

A POFOSZ megalakulását követően 1989. április 26-án tette közzé első nyilatkozatát, melyben állást foglalt a Nemzeti Megbékélési és Elszámoltatási Bizottság³⁰ programja³¹ mellett.³²

A szervezetet azért hozták létre, mert az 1990-es országgyűlési választásokig az MSZMP/MSZP kezében volt az igazságtétel folyamata. Az MSZMP alakította meg 1989. április 14-én a koncepciók pereket felülvizsgáló Zinner Tibor³³ és Földvári József³⁴ vezette Jogász-történész bizottságot.

A második,³⁵ júliusi nyilatkozatuk közzétételét az a szándék tette szükségessé, hogy szerették volna megőrizni a szervezet függetlenségét. 1989 áprilisában megalakult a Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége nevű szervezet Magyarországon³⁶ – a hasonló elnevezés miatt szükségesnek érezték az elhatároló-dást. A nyilatkozat kiadását az is

²⁸ ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOIJ 1989.03.08. ÁBTL 2.7.1. BRFK 42/2/1989.

²⁹ Brusznai Árpád (1924–1958): Tanár. Az 1956-os forradalomban a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács tagja, majd elnöke, 1957-ben letartóztatták, először életfogytiglani börtönre, majd másodfokon halálra ítélték, és 1958-ban kivégezték.

³⁰ A Magyar Függetlenségi Párt a *Magyar Nemzet* április 19-ei számában felhívást tett közzé Nemzeti Megbékélési és Elszámoltatási Bizottság megalakítására, melyben megfogalmazták a tervezett célkitűzéseket is. Az eseményre 1989. április 29-én, a Jurta Színházban került sor, melyen részt vett a Magyar Függetlenségi Párton kívül a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiala Demokraták Szövetsége (Fidesz), a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, valamint megfigyelőként a Független Kisgazda Párt és a Kereszténydemokrata Párt. A bizottság alakuló ülésére összesen 16 pártot, szervezetet hívtak meg, többek között az MSZMP-t és a SZOT képviselőit is. Nemzeti Megbékélési és Elszámoltatási Bizottság alakult, 1989. április 29. MTI

³¹ „1. A politikai és egyéb koncepciók büntetőügyek 1945-től kezdődően történő és egy éven belüli felülvizsgálata, az ezen ügyekben megfelelő elégtételt kimondó határozat meghozatala, 2. az 1956-os forradalom és szabadságharc valóságnak megfelelő, történelmi értékelése (ennek körében október 23-a, nemzeti ünnepé nyilvánítása), 3. az Új köztemető 301-es parcellájának Nemzeti Pantheonná nyilvánítása, a parcellában a magyar szabadságért 1956-ban elesett bősök nevének feltüntetésével méltó emlékmű emelése a költségvetésből, 4. az 1956-ot követő időszakban történelmileg, politikailag és gazdasági téren országrontó tevékenységet folytatott vezetők személyi elszámoltatása az általuk a nép terhére szerzett mindennemű előnyökkel, kiváltságaik és erkölcsi alap nélküli anyagi juttatásaik azonnali megvonása (beleértve az alaptalanul magas nyugdíjak megszüntetését), 5. a hatalmat kisajátított, korábbi monolitikus politikai szervezetek tulajdonában vagy kezelésében lévő ingatlanok és egyéb létesítmények feletti rendelkezési jog három hónapon belüli felülvizsgálata, s ezek nemzeti célú hasznosításra való átadása (a helyenként ezekkel megindult »ügyeskedő« átrendezés megakadályozásával).” Az MFP felhívása Nemzeti Megbékélési és Elszámoltatási Bizottság létrehozására. *Magyar Nemzet*, 1989. 04. 19. 2.

³² Késik az elszámoltatás. *Reform*, 1989. 08. 04. 5.

³³ Zinner Tibor (1948): Történész. 1973-1981-ig Budapest Főváros Levéltárának levéltárosa, majd a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ) osztályvezetője. A rendszerváltás után a Legfelsőbb Bíróság munkatársa, kabinetfőnöke, igazságügyi tanácsadója.

³⁴ Földvári József (1926–2009): Büntetőjogász. A Pécsi Tudományegyetem Büntetőjogi Tanszékének vezetője, majd az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, 1975-1984-ig a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora.

³⁵ A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége 2. sz. nyilatkozata. *Világ*, 1989. 07. 20. 46.

³⁶ A szervezet megalakulásáról Volt Politikai Elítéltek Érdekvédelmi Szövetsége néven először Berényi László Gábor a Szabad Európa Rádió részére juttatott el egy felhívást, amit a rádió március 18-ai adásában be is olvastak. Válasz a hallgatóknak, MTI, SZER, 1989. március 19. Ezután Pankovits Gyula a *Deutschlandfunk* című rádióhoz is felhívást juttatott ki. A szervezet „várja mindazon volt foglyok és üldözöttek jelentkezését, akiket a kommunista hatalom 1945 után különböző koholt vagy elferdített vádak alapján elítélt internált vagy deportált”. A szervezet szervezője volt még Gortva László is. ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOIJ 1989.05.19. ÁBTL 2.7.1. III/III1103/5/1989. 1989. április 10-ei keltezésű programtervezetükön magukat már Volt Politikai Foglyok Érdekszövetsége Nyugati László Társasága néven nevezik. ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOIJ 1989.05.24. ÁBTL 2.7.1. NOIJ BRFK 86/3,6/1989. A szervezet hivatalosan 1989. április 9-én alakult meg.

P o l g á r t á r s a i n k !

369/89

Valljuk, hogy nagyjelentőségű kérdésekben csak az egész társadalom dönthet, tehát azt is csak a magyar nép döntheti el, hogy

O K T Ó B E R 23

nemzeti ünnep legyen.

Egyedül népünk mondhat igent, vagy nemet ezügyben.

Felkérjük a cimzetteket, mint a – sajnálatos módon nagyon megosztott – társadalom képviselőit, csatlakozzunk felhívásunkhoz, s ebben a fontos kérdésben próbáljunk meg azonos, egységes nézetet kialakítani, megegyezésre jutni.

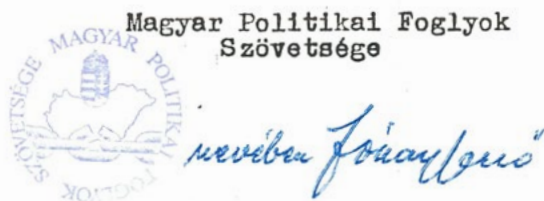
Előzetes megbeszélésre, azonos nézet és program kialakítására kérjük megfellebbező 3 fős küldöttségüket,

1989.aug.23.-án, szerdán, d.u.17 órára a Jurta színházba.

Megjelenésüket kezdő lépés megtételének, a gondolathoz való csatlakozásnak tekintjük és megköszönjük.

Mi együtt akarunk ezen a napon ünnepelni !

Magyar Politikai Foglyok
Szövetsége

A POFOSZ meghívója a Jurta Színházba, az október 23-a méltó megünneplését előkészítő megbeszélésekre. (Forrás: RETÖRKI Archivum, Lakiteleki Rendszerváltó Archivum, MDF korai időszakának iratai, 58. doboz, 55. ő. e.)

indokolta, hogy Hóka Ernő³⁷, az 1956-os emigrációs szervezet, a Volt Magyar Politikai Foglyok Világszövetségének vezetőségi tagja levelet küldött Fónay Jenőnek, amelyben jelezte: szeretne részt venni a szövetség munkájában.³⁸ A dokumentum az 1956 után külföldön alakult POFOSZ-tól is elhatárolódott. „Felhívjuk minden érdeklődő, tevékenységünket bíráló,

vagy azzal szimpatizáló honfitársunk szíves figyelmét, hogy 1989. 02. 19-én alakult Szövetségünk nem azonos az 1956-ban létrejött hasonló nevű csoportosulással, de nem azonos az ugyancsak a közel-múltban alakult, volt Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége néven szereplő csoportosulással sem. Szervezeti szabályzatunk értelmében: A Magyar

Politikai Foglyok Szövetsége tagjai sorába felvesz és regisztrál minden itthon és külföldön élő magyar állampolgárt 1945 utáni üldözöttet, internáltat, kitelepítettet, kulák-perek áldozatait vagy börtönbüntetésre ítéltet, napjainkig. Tagjainkért kiállunk, erkölcsileg, jogilag és gyakorlatilag lehetőségeink szerint támogatjuk őket, minden tekintetben védelmet biztosítunk számukra, szerzett jogaink alapján. Megkülönböztetést nyilvántartott és a kiállító után kézbe adott arcképes tagsági igazolványunk alapján tudunk biztosítani. Kérünk mindenkit, aki velünk kapcsolatot keres és tart, hogy csakis igazolványunkkal ellátott tagjaink szervezői, eljárási és ügyvivői munkáját fogadják el hitelesnek és valódinak. Ezek után minden fentiekől és tőlünk idegen személy magatartásától, nyilatkozatától és tevékenységétől, esetlegesen nevünkben intézkedésétől elhatároljuk magunkat. Elnökség, 1989. július 5.”³⁹

Harmadik nyilatkozatukat 1989 júniusában tették közzé, *Felhívás a magyarokhoz és az egész magyar társadalomhoz* címmel. Ebben örömmel üdvözölték az MSZMP október 23-át ünneppé nyilvánításával kapcsolatos nyilatkozatát, valamint mindenkit a közös ünneplésre hívtak fel. „A magyar társadalom újjáéledő akaratai – benne szövetségünk tagságának erőfeszítései a magyar múlt tisztázására és jövőnk érdekében – megvalósulni látszanak. Örömmel üdvözöljük az MSZMP Budapesti Bizottsága reformereinek nyilatkozatát, bejelentését

³⁷ Hóka Ernő (1931): Földműves, kereskedő, újságíró. Az 1956-os forradalom idején az aszódi forradalmi bizottság tagja. A szovjet megszállás után emigrált, New Yorkban telepedett le, a Magyar Szabadságharcos (Nemzetőr) Szövetség és az Október 23-a Mozgalom egyik vezetője, a *Fáklya* című lap szerkesztőbizottsági tagja volt.

³⁸ ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOIJ 1989.06.30. ÁBTL 2.7.1. BRFK 112/8/1989.

³⁹ A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége 2. sz. nyilatkozata i. m. 1989, 46.

október 23. nemzeti ünnepé nyilvánítására, de nagyobb lenne örömről és nyugalomról, ha ezzel a bejelentéssel csatlakozási szándékukat éreztük volna 1989. március 15-én a Bem téren, valamint 1989. 06. 17-én a Jurta Színházban kifejezett követelésünkhöz, melyet sok más szervezet és másként gondolkodó is kinyilvánított már korábban. A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége kijelenti, hogy 1956 az egész magyar társadalom ügye, azt semmiképpen nem lehet kisajátítani, s mi, a legilletékesebbek azt nem is engedjük. Felhívással fordulunk minden magyar állampolgárhoz, belföldön és határainkon kívül élő minden testvérünkhöz, aki a megbékélés szellemében akarja nemzetünk jövőjét szolgálni és jobbra formálni, tartson velünk 1989. október 23-án az egész ország területén, városokban és falvakban, valamint a fővárosban rendezett ünnepségsorozatainkon. Vidéken szövetségünk tagjai és megbízottai a város vagy község polgáraival, egyéb szervezeteivel közösen rendezzenek megemlékezéseket a szövetség központja által kiadott útmutatás szerint, melyet ugyancsak másokkal közösen, de időben igyekezzünk elkészíteni.”⁴⁰

A HON⁴¹

A POFOSZ híreiről, eseményeiről ugyan általában az országos és megyei napilapok is beszámoltak, szükségét érezték egy saját orgánumnak, hogy folyamatosan hírt adhassanak magukról és kifejthessék elképzeléseiket. Saját lapjukat 1989. október 12-én

indították. A *Hon* első vezércikkét a szervezet elnöke és a lap felelős kiadója, Fónay Jenő írta. A szerző világosan látta, hogy a lap megjelenése és az újabb rendszerváltoztatás nem mindenkinek fog örömet okozni, s az újságot nemcsak az egykori áldozatok, hanem az ő sorsukért felelősek is kézbe fogják venni. A kölcsönös megbocsátás és megbékélés érdekében mindenkire igyekezett szólni: „Eredmény! Óriási, kimondhatatlanul nagy eredmény, hogy a napjainkban már kimondani is majd mindent lehet, mi több a politikai foglyok saját lapunk hasábjain szólhatunk. Ezek a gondolatok kavarnak bennem, amikor az a cél vezérel, hogy köszöntsem az olvasót. Az együttérzőt, aki talán velem örül, az ellenkező nézeteket vallót, aki talán bosszúsan könyveli el magában, hogy íme, egy újabb fricska már a politikai ellenfelek, a politikai foglyok is lapot indítanak, hogy újabb és újabb valóságokkal izgassák majd a megnyugvást amúgy sem érző társadalmat. Kell ez, mire jó ez, kérdezik egymástól sokan, főleg a másik oldalon, gondolom én. [...] mindkét oldalt köszöntöm. Éspedig abban a reményben, hogy az egyik fél megnyugszik majd azért, mert nem kell tartania a kihívó bosszútól, a másik pedig megnyugszik azért, mert szabadon elmondhatja – kiadhatja magából a lefojtva mérgező emlékeket. Hangosan kiálthat segítségért, amelyet a megkövesedett átok izmus következtében eddig nem kérhetett senkitől még suttyogva sem. Békét kívánok tolmácsolni, békülést és békeességet.”⁴²

Az olvasót köszöntő vezércikkben önmagukat nemcsak politikai foglyként, hanem politikai ellenfélként is meghatározták. A rendszerváltoztatás folyamatának nagyon fontos mérföldköve volt, hogy azon politikai foglyok, akik addig nyilvánosan nem beszélhettek a velük történekről, most már egy országos, szabadon terjeszthető hetilapban, önmagukat önálló politikai erőként határozhatják meg. Így ők immár az MSZP-vel egyenrangú politikai erőként és lehetséges alternatívaként kívántak megjelenni. A választásokon politikai ellenfelek, s – a megbocsátás szellemében – nem ellenségek lesznek. „Hétről-hétre szólunk majd, elmondjuk nemcsak azt, ami volt, de azt is megmondjuk, amit szeretnénk, és hogyan gondoljuk mindezt kivitelezni” – szolt a cikk. Az orgánum tehát kettős céllal indult: nemcsak azért, hogy a volt elítéltek elmondhassák a velük történeket, hanem azért is hogy kifejthessék politikai állásfoglalásukat. Külön kérték olvasóikat, hogy küldjék be a választásokkal kapcsolatos híreket, eseményeket, melyeknek külön rovatot szándékoztak nyitni.

A választásokkal és a szervezeti étellel kapcsolatos hírek mellett a kimondhatóság fórumául is kívántak szolgálni, így rendszeresen közölték sorstársaik történetét, köztük egy írást a miskolci egyetemvárost építő elítéltekről vagy vallomásokat ’56-osoktól.

Az első számban megtaláljuk a POFOSZ alapszabályának pontokba szedett kivonatát, a

⁴⁰ A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége 3. számú nyilatkozata (1989. VII. 21.). MTI, O(T)S 1989. július 24., illetve ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOII 1989.08.14. ÁBTL 2.7.1. III/III 157/5/1989.

⁴¹ A lapnak összesen három száma maradt meg 1989-ből az OSZK-ban. Az elemzés ezek alapján készült. (Már a 19. században is létezett egy *A Hon* című lap, mely Jókai Mór szerkesztésében jelent meg politikai napilapként 1862 és 1882 között.)

⁴² Fónay Jenő: Kopogtatok. *A Hon*, 1989. 10. 12. 1.

harmadikban pedig a szabad-ságharcosok és politikai foglyok európai konferenciájának beszámolóját és zárónyilatkozatát. Minden lapszámban foglalkoztak a rehabilitáció kérdéskörével. Ismertették hat vidéki tagszervezetük tevékenységét, de olvashatunk a bős-nagymarosi erőmű elleni tiltakozó levelet, az október 23-ai megemlékezések részleteit, a Romania Libera csoport felhívását, valamint közöltek néhány fekete-fehér képet, verseket és *A kereszt jegyében* címmel történelmi regényciklust is.⁴³

Az újság 1991-es megszűntetéséig hetilapként jelent meg, A3-as méretben, 12 oldalon, fekete-fehérben. Az első számokat 10 ezer példányban adta ki az Első Vertikális Kiszövetkezet, 20 forintos áron. Nemcsak hazánkban lehetett megvásárolni, hanem Münchenben is, Molnár János⁴⁴ révén, aki a lap nyugati terjesztője volt. Az orgánium felelős kiadója Fónay Jenő, felelős szerkesztője Szőnyi Gyula,⁴⁵ főszerkesztője Sz. Nagy Sándor,⁴⁶ szerkesztője pedig Bokor Rózsa⁴⁷ volt. A lap címadó mottójául Petőfi Sándor *A csárda romjai* című versének két sorát választották: „Szegény Magyarország, szegény édes honom, de sokféle bilincs volt már lábaidon.”

A volt politikai foglyok fokoatosan kiléptek a korábban rájuk

„Harminchárom évi keserves menetelés után ma újra itt vagyunk a büszke falak előtt. Hála a magyarok Istenének, aki megengedte, hogy mi, az akkori résztvevők, megerősödve lányainkkal és fiainkkal, ma újra itt lehetünk, újra követelhetünk!

Az ezernyi fáklyaláng talán mártírjaink emlékére ég. Akkor az újságfáklyák lángjainál Nagy Imrét követeltük a kormányba. Ma '56 igazságával azt követeljük, hogy a ma kihirdetett Magyar Köztársaság a nép boldog, független állama legyen, de ne csak papíron, hanem a valóságban is.

Ők azt kívánják tőlünk, hogy a mai nap legyen a nemzeti megemlékezés napja. Mi harminchárom évig emlékeztünk. Emlékeztünk a börtönrácsok mögött, emlékeztünk elnémítva évtizedekig, és emlékeztünk tavaly is, amikor még meg kellett elégednünk a halkán kimondott igazságokkal. De mi mindig ki mertük mondani halálba küldött legjobbaink utolsó szavait: »Éljen a szabad, független Magyarország!« Amivel Nagy Imrétől a legfiatalabb Mansfeld Péterig egyformán búcsúztak tőlünk, örökösen hagyva utolsó akaratukat életük utolsó útján. Harminchárom év kellett, hogy e vastag falakon belül is meghallják a kiáltást. Pedig ezeket a szavakat '56. október 23-án a fénylő csillaga világította, s ők rajzolták fel az égre, figyelmeztetve az egész világnak. Ezt a jelet ma is büszkén valljuk magunkénak, mert felébresztettük vele az alvó világot. És újra mi ébresztettük fel, magyarok.” (Részlet Fónay Jenő 1989. október 23-án, a Kossuth téren elmondott beszédéből)

kényszerített hallgatás homályából, megalakították szervezeteiket, majd nyilatkozataikon és egy saját lap hasábjain keresztül mondták el véleményüket, gondolataikat a múlttól, jelenről, jövőről.

⁴³ ÁBTL 2.7.1. POFOSZ NOIJ 1989.09.04. ÁBTL 2.7.1. BRFK 155/1/1989.

⁴⁴ Molnár János (1940): Gépkocsivezető, bődíszműves. 1970-ben emigrált, az NSZK-ban telepedett le. „Burford” néven 1983-tól együttműködött a magyar állambiztonsággal, megszerezte az Újváry Griff Kiadó tulajdonosi jogát. 1989-ben kizárták a hálózattól. Bővebben lásd: Borvendég Zsuzsanna: Hírszerzés '89. Avagy félbemaradt (?) akciók a rendszerváltoztatás küszöbén. *Hitel*, 2014. június, 38–56.

⁴⁵ Szőnyi Gyula (1921–2006): Könyvtáros, pénztáros, író. Az 1956-os forradalom alatt megalapította a Magyar Forradalmi Ifjúsági Pártot, amiért 1957-ben 15 év börtönre ítélték. '56-os versei a rendszerváltoztatás után jelenhettek meg

⁴⁶ Sz. Nagy Sándor (1921–1994): Esztergályos, újságíró. Az 1956-os forradalom idején a Ganz gyárban esztergályos, ahol a munkástanács elnökévé választották. A megtorlás során 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. Könyvelőként, raktárosként, áruforgalmi előadóként dolgozott. 1989 után a Magyar Liberális Néppárt elnöke volt.

⁴⁷ Bokor Rózsa (1922–2000): Újságíró. Az 1956-os forradalom alatt az induló *Új Fehérvár* című megyei lap főszerkesztője. 1957-ben 3 év 10 hónapra ítélték izgatás és társadalmi tulajdon szándékos rongálása miatt, 1959-ben szabadult. 1964-től dolgozhatott ismét újságíróként.

Díjjal a nemzeti emlékezet őrzéséért

Beszélgetés Hoppál Mihállyal a Március 15-e Emlékérem történetéről és a rendszerváltás körüli évek emlékezetéről

Magyar értelmiségiek egy kis csoportja 1981-ben elhatározta, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ünnepéhez kapcsolódva évente egy alkalommal Március 15. Emlékérmel fog adományozni „a hazának tett kiemelkedő szolgálattért” magyarországi és (később) határon túli magyaroknak. A kezdeményezés egyik főszereplője Hoppál Mihály folklorista volt, aki 2019 őszén beszélt arról, milyen út vezetett a döntéshez, kik és miért érdemelték ki a díjat, és mire van szükség egy alulról szerveződő elismerés életben tartásához harminc éven keresztül.¹

Honnan jött a Március 15. emlékérem ötlete?

Nem vagyok egy „felvonulós” típus. Ezt meghagytam másoknak, ezért nem nagyon jártam tömegrendezvényekre. Legfőképpen azért, mert bölcsészként az ember otthon dolgozik, és én is szerettem úgy dolgozni, hogy több órát foglalkoztam egyszerre a feladatokkal, mert akkor tudtam haladni. Mondjuk ebből az következett – és most, visszatekintve az következik, hogy – általában egy dolgot kitűzök egy napra, és azt igyekszem megcsinálni. Így a barátaimmal, akikről kiderült, hogy ők sem felvonulósak, inkább dolgoztunk. Ez azért lényeges, mert az 1970-es évek végén néha összejöttünk: az persze baráti összejövetel volt szilveszterkor és névnapokkor, de amikor a március 15-i bölcsészmozdulásokat, az akkori „felvonulókat” elkezdték rendőrökkel támadni² és a nemzeti ünnepre ráépítették a „forradalmi ifjúsági napokat”, március 21-re

téve a hangsúlyt,³ attól fogva a barátaimmal március 15-én mindig itt ebben a vári lakásban jöttünk össze.

Spontán jött ez a gyakorlat?

Részben igen, részben pedig közmegegyezéssel támogattuk, és 1981-től rendszeressé tettük. Az első ilyen március tizenötödikén tulajdonképpen egy évvel korábban volt, de időt vett igénybe, amíg kidolgoztunk egyfajta rituálét, vagy inkább szokásrendet, hogy hogyan is szerveződjön a közös ünnepünk. Végül megszületett a döntés, hogy adományozzunk egy oklevelet, meg egy Március 15. Emlékérmel.

Kikből állt ez a társaság?

Az oklevelet Szakály Ferenc történész⁴ írta meg gyönyörű latinsággal, az emlékérmet pedig Péterfy László, azóta Kossuth-díjas szobrászművész⁵

¹ Az interjúra a RETÖRKI megbízásából, egy sorozat keretében került sor 2019 nyarán-őszén, amelynek során a rendszerváltozás történetének kevésbé ismert szereplőit kerestem meg. Olyanokat, akik az átalakulás éveiben nem voltak az események alakítói, de akkori hivatásuk, foglalkozásuk, vagy éppen pályafutásuk miatt érdekes – és talán unikális – emlékeik vannak. Így jutottam el Hoppál Mihály mellett B. Révész László dokumentumfilm-rendezőhöz, Bábel Balázs kalocsai érsekhez, Balog Zoltán református lelkészhez, Bíró László tábori püspökhöz, Borsi-Kálmán Béla történész-diplomához, Gereben Ferenc szociológushoz, Sótornyai Péter állatorvoshoz, Szijártó István Eötvös Collegiumi igazgatóhoz, Szili Katalin jogászhoz és Szövényi Zsolt minisztériumi főosztályvezetőhöz. Az interjúsorozat első benyomásairól a *Hitel* folyóiratban számoltam be: Bojtos Anita: Hol a víz a medencéből? *Hitel*, 2020. február, 97–121.

² A Kádár-korszak március 15-éi között különös szerepet játszik az 1972-es és 1973-as nemzeti ünnep, amikor többségében fiatalok próbáltak önállóan emlékezni 1848 valódi üzenetére. A forradalom jelképes helyszíneinek meglátogatását nem tűrte a hatalom: mindkét évben brutális erőszakhoz folyamodott a megemlékezőkkel szemben, sokakat letartóztattak, perbe fogtak és elítéltek. Mindezek ellenére 1974-ben sor került a Kádár-kor – tudomásunk szerint egyetlen – köztéri 1848-as emléktáblájának avatására, amelyet az Eötvös Kollégium ifjúsága vitt keresztül a Budai Vár déli rondellájánál. A Bécsi Légió emléktáblájának 1974. május 21-i fölavatásában komoly szerepe volt többek között a jelen interjúban is említett Kovács István történész-polonistának, költőnek.

³ Forradalmi Ifjúsági Napok: A hatalom által március 15-e „semlegesítésére” kitalált hármas „ünnepkör”: 1848 mellett 1919-et (március 21.) és 1945-öt (április 4.) kiemelve.

⁴ Szakály Ferenc (1942–1999): történész. 1977-től a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, főmunkatársa, majd osztályvezetője. Kutatási területe elsősorban a török kor gazdaság- és társadalomtörténete volt.

⁵ Péterfy László (1936): szobrászművész. 1966-ban települt át Erdélyből Magyarországra, ahol a '80-as évektől számos Makovecz Imre által tervezett épülethez készített szobrokat. 2017-ben kapott Kossuth-díjat.

készítette el. Alakítottunk egy bizottságot is, Jankovics Marcell⁶ és a pszichiáter Pethő Bertalan⁷ barátainkkal, akinek még előtte szoltam. Ő szintén szolt egy pszichiáter barátjának, Kelemen Andrásnak – aki egy időben külügyi államtitkár volt az Antall-kormány alatt, emellett országgyűlési képviselő⁸ –, de Csete György építész,⁹ valamint Szemadám György,¹⁰ és Kovács István polonista történész¹¹ is az alapítók közé tartozott. Molnár Imre¹² szintén, ő mint bőrművész készítette el pergamenre az oklevelet. Hihetetlen műgonddal alkotta meg az albumot is, amibe beleírtuk a neveket és a határozatot, de ő készítette el az oklevél tokját is, gyönyörű pecséttel. Autentikus pecsétünk volt, mert a feleségem és Kovács István felesége¹³ a Nemzeti Múzeumban dolgozott akkor, így egy eredeti '48-as pecsétet nagyíttattunk föl egy vésnökkel. A pecsétnek is lett egy külön tartója, szintén gyönyörű. Molnár Imre annyira szépen dolgozott, hogy tulajdonképpen nélküle az egész emlékérem nem lett volna az, ami, hiszen egyébként csak elismerésünket fejeztük ki, pénzt nem adtunk. Ez a bőr oklevél anyagában, kidolgozottságában és egyediségében mégis nagyon értékes ajándék volt. Akik megkapták, később is azt mondták, hogy ilyen szép oklevelet soha semmiért nem kaptak. Amikor Ráday Mihály¹⁴ megkapta a városvédő munkásságáért – *Unokáink se fogják*

látni... – annyira meghatódott, hogy azóta is bekeretezve tartja a szobájában. Az alapítók összességében a következők voltak: Hoppál Mihály, Péterfy László, Csete György, Jankovics, Pető Bertalan, Szakály Ferenc. De hangsúlyozom, Molnár Imrét is ide sorolnám, mert ő biztosította ezt a hihetetlen minőséget. Amikor pedig Szakály Ferenc meghalt, Fodor Pált¹⁵ hívtuk a helyére.

Mi került a bőrre?

Volt egy keret szöveg, és emellett minden kitüntetésnél egy egyedi mondat, amelyben megindokoltuk, hogy miért adjuk az emlékérmét, és ezt az oldalt mindannyian aláírtuk. Ezen nevettünk mindig, hogy ha jön az állambiztonság és megkérdezik, hogy kik vesznek részt ebben a társaságban, egyetlen papíron ott vagyunk mindannyian. Az alapítók „jó minőségű” emberek voltak, ezért sikerült minden alkalommal konszenzussal kiválasztani a díjazottat a fölmerülő javaslatokból. Persze próbáltunk nagyon demokratikusak lenni, mindenki élhetett több javaslattal is, úgyhogy végül két-három szavazási menetben döntöttük el, hogy kinek a kitüntetésével tud mindenki egyetérteni.

⁶ Jankovics Marcell (1941): rajzfilmrendező, kultúrtörténész. A '70-es évektől számos nagysikerű és díjazott rajzfilmet rendezett (*Sisyphus, Küzdők, Fehérlófia, Az ember tragédiája*). 1998 és 2002, majd 2010 és 2011 között a Nemzeti Kulturális Alap Bizottságának elnöke. 1978-ban Kossuth-díjat kapott, 2014 óta a Nemzet Művésze.

⁷ Pethő Bertalan (1935–2020): pszichiáter, író, fotóművész.

⁸ Kelemen András (1940): orvos, politikus. 1974-től dolgozott főorvosként a VIII. Kerületi Tanács Idegbeteg-gondozó Intézetében, majd 1980-tól a Fejér Megyei Tanács Központi Kórház és Rendelőintézet pszichiátriai osztályvezetőjeként. 1990 és 1992 között a Népjóléti Minisztérium, 1992 és 1994 között a Külügyminisztérium politikai államtitkára. 1990 és 2010 között országgyűlési képviselő a Magyar Demokrata Fórum (MDF), majd a Fidesz színeiben.

⁹ Csete György (1937–2016): építészmérnök, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. A hazai organikus építészet egyik meghonosítója, az általa tervezett, paksi „tulipános ház” kapcsán komoly építészeti vita bontakozott ki. 1997-ben Kossuth-díjat kapott, 2014-től a Nemzet Művésze. Alapító tagja a Magyar Megújulási Mozgalomnak, tagja a Százak Tanácsának, elnöke a Közakarat Egyesületnek, 1992 és 1994 között tagja a Művészeti Akadémia Egyesületnek, 1993-ban a Lechner Ödön Társaság alapítója. A Corvin közti szabadságharcosok is kitüntették, kapcsolatot tartott fent Pongráz Gergellyel is.

¹⁰ Szemadám György (1947): festőművész, filmrendező. 1969-től rendezett egyéni kiállításokat, 1979-től szervezett képzőművészeti köröket, alkotótáborokat elmegyógyintézetekben és családsegítő központokban.

¹¹ Kovács István (1945): költő, történész. Az Eötvös Kollégium tagjaként lett a Kilencek költői csoportosulás tagja, versei jelentek meg a híres, 1969-es *Elérhetetlen föld* című antológiában. 1972 és 1981 között az MTA kelet-európai irodalmak kutatócsoportjának munkatársa, 1981 óta az ELTE Lengyel Tanszékének tudományos munkatársa. 1994–95-ben és 1999 és 2003 között krakkói főkonzul.

¹² Molnár Imre (1942): bőrműves iparművész. A '70-es évektől szervezett önálló kiállításokat bőrből készült alkotásaiból. Munkásságára nagy hatást gyakorolt a táncházmozgalom és a Fiatal Népművészek Stúdiója.

¹³ Haider Edit néprajzkutató és Rosonczy Ildikó történész.

¹⁴ Ráday Mihály (1942): rendező, városvédő. 1968 óta dolgozott a Magyar Televízióban, 1979-ben kezdte el *Unokáink sem fogják látni...* című városvédő műsorát. 1982-ben a Budapesti Városszépítő Egyesület alapítója. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, 1990 és 2002 között a Fővárosi Közgyűlés tagja a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) színeiben.

¹⁵ Fodor Pál (1955): történész. Kutatási területe az Oszmán Birodalom története és a magyarországi török kor. 2012 óta az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója.

| Hoppál Mihály 2009-ben. (Forrás: Wikimedia Commons)

Mi lehetett ennek a konszenzusnak az oka?

Egyrészt, hogy nagyon jó barátok voltunk, másrészt az értékrendünk is hasonló volt. Ilyen alapokról nézve könnyű volt dönteni, hogy ki legyen az az évi díjazott. Amikor meg nem volt könnyű, akkor néha két kitüntetést is kiosztottunk. Főként azért az egyetértés dominált, és az az érzésünk, hogy végül is évtizedekre visszatekintve nem csalódtunk.

Az alapítói névsor mennyire egyezik az itt, március 15-én összegyűlt baráti társasággal?

A bizottság tagjai többnyire mindig itt voltak, de persze előfordult, hogy én nem voltam, mert épp Amerikában kutattam. Amikor kiderült, hogy Chrudinák Alajos¹⁶ kapta a díjat, akkor a toleranciájáról nagyon híres Ráday Mihály ezt meghallva kifordult az előszobából, közölte, hogy nem ért egyet, és hazament. Ez egy apró epizód, de a történeti hűséghez hozzátartozik.

Díjazottból lehetett bizottsági tag?

Igen, az elején arra gondoltunk, hogy mindaz, aki kapott már díjat, meghívást kap a következő bizottsági ülésre, részt vehet a következő díjazott kitüntetésében, javaslatot tehet. Aztán a harmadik-nyolcadik alkalommal kiderült, hogy ez a rendszer nem működik, mert egy idő után a díjazottak többen lesznek, mint mi, alapítók, akik meghatározzuk ennek az egésznek a szellemi irányultságát. Úgyhogy ezzel az abszolút idealista és demokratikus elgondolással fel kellett hagynunk, mert nem vezetett sehová. Emellett pedig felhígult volna az a gondolatiság is, amit mi nagyon határozottan képviseltünk.

Mivel érdemelhette ki valaki a díjat?

Lefektettük, hogy nem érdekért, hanem munkáságért kapják a díjat: egészen pontosan a hazának tett kiemelkedő szolgálatért. Semmiféle politikai érdem nem számít, csak a hazának tett kiemelkedő szolgálat. Ez volt az alap, amiben megegyeztünk, és amihez végig tartottuk magunkat. Voltak persze vitáink, de ilyenkor elvonultunk valahová – néha Péterfy műtermébe –, és megbeszéltük. Az első ülést október 23-a körül tartottuk, mindig másnál. Ez az alkalom persze nagy évessel-ivással is járt, itt beszéltük meg a javaslatokat. A lényeg az volt, hogy februárban, egy hónappal március 15. előtt végleges döntést tudjunk hozni valamelyikünkénél. Kellott ugyanis egy hónap, hogy a latin szövegbe latinul beleírjuk a nevet, az indoklást, ki kellett öntetni az érmet, beleírni az évszámot, és Molnár Imrének is kellett idő, amíg gyönyörű kalligráfiával elkészítette az oklevelet. Imrét nagyon nagyra becsülöm ezért is: az embereknek fogalma sincs arról, hogy mennyi idő, munka és pénz egy szép pergamen elkészítése! Ráadásul ő minden alkalommal újabb díszítést és iniciálét talált ki. Nagy tanulság volt számomra, hogy igenis lehet ilyen minőségben, ilyen odaadással dolgozni. De hamar kiderült, hogy a társaság legnagyobb része is pontosan ugyanígy dolgozik. Péterfy faragta a hatalmas angyalszobrokat, Jankovics csinálta a csodás filmjeit, Szakály írta a monográfiáit – egy jó és hazafias csapatot sikerült összehozni. Életem egyik fő művének ezt tartom. Talán ez lesz maradandó!

És a folklorista munkássága?

Amit az ember tudósként ír, azt vagy szeretik, vagy nem. Én ugyan tudom, hogy mennyi munka van benne, és hogy milyen ötlet az, amiből kiindult, de a folklórkutatásban különösebben nem lehet lelkesedni, sajnos keveseket érdekel. Pedig a szájhagyomány szerintem az egyik legfontosabb dolog egy kultúra életében, hiszen több ezer, több tízezer, százezer ember emlékezetében megmaradt történetekről van szó. Az írott történelem, a történet-szek munkája sajnos sokkal efemerebb, változóbb. Tudjuk, jön a király, megrendel egy krónikát, vagy jön egy pártelnök, és átírják a történelmet, kiretusálják a fotókat. Ismerjük, hogy Lenin elvtárs mellől is fokozatosan kiretusálták az embereket Sztálin elvtárs parancsára – jellemzően abban a sorrendben, ahogyan eltűntek Szibériában. A nagy

¹⁶ Chrudinák Alajos (1937–2020): újságíró. 1965 és 1968 között az ELTE sémi filológia tanszékén tanított. 1972-től dolgozott a Magyar Televízióban, a külpolitikával (többek között a közel-keleti helyzettel) és a határon túli magyarság sorskérdéseivel is gyakran foglalkozó *Panoráma* főszerkesztője volt.

párttörténet vagy bármely ország története átírható a győztesek szája szerint. A hazugságoknak nincs vége, arról nem is beszélve, hogy egy sor európai és egyéb országnak a története ötven-száz év. Hol van például az Amerikai Egyesült Államok története a középkori Magyarországhoz képest?! Európában sincs ezer éves államalakulat, nekünk pedig az volt. Ez egyébként azt is jelenti, hogy kellően rosszul érzik magukat azok az országok, amelyek Trianon után tőlünk szakítottak maguknak területet. Egyetértek azzal, hogy legyen nekik is országuk, de ne hazugságok árán, és ne az ostoba politikusok nemtörődömségének és történelmet nem ismerő tudatlanságának eredményeként. Nos, többek között ilyen és ehhez hasonló beszélgetések zajlottak itt, ebben a lakásban, amikor a barátaimmal összegyűltünk.

A hatalom mit szólt ehhez az emlékéremhez?

Tulajdonképpen semmit. Nem vertük nagydobra, de előbb-utóbb így is híre ment. Amikor a barátaim jöttek este március 15-én – mert a díjátadót és az összejövetelt mindig az évfordulón tartottuk, függetlenül attól, hogy nem volt munkaszüneti nap –, néha mondták, hogy kinn ülnek egy kocsiban a megfigyelők, és cigarettáznak. Soha egyszer nem néztem meg, nem érdekelt. Az összejövetelt általában egy Kossuth-nótával kezdtük, ahol mindenki kieresztette a hangját, úgyhogy nyilván lehallatszott, hogy sokan vagyunk, mégsem jöttek soha, hogy becsengessenek az elvtársak. Voltak a mi társaságunkban is olyanok, akik részt vettek aznap a felvonuláson vagy tüntetésen az utcán, és elmesélték, hogy mi volt. Az én teóriám az, hogy talán a titkosszolgálatban is voltak rendes emberek, akik még azt hallhatták otthon, hogy március 15. egy tisztességes magyar ünnep. Volt, hogy kiderült az évek során, hogy ha semmiben nem értettünk volna egyet, akkor is abban mindenki egyetért – manapság is –, hogy március 15. nemzeti ünnep. Hogy 1848-ban olyan dolog történt, ami az egész magyar népet egyaránt érintette és érinti a mai napig. Az az érzésem, hogy a megfigyelők között is lehetett egy-két olyan ember, aki azt gondolhatta: ezek rendesek, legalább énekelnek. Az más kérdés, hogy a „buli” végére általában eléggé elengedett lett a hangulat, de fontos, hogy az ilyen együttlétek egyik elmaradhatatlan eleme az együtt-levés és az együtt-évés. A *communio*, a közös étkezés megszervezése női feladat. Ki kell emelni a feleségek szerepét, hiszen nélkülük nem lett volna ünnep. Feleségem,

Haider Edit és az ő keresztapja nagy örömmel készítette elő éveken át az ünnepi asztalt, még a szalvéta is piros-fehér-zöld volt. Ezek az apróságok például meg tudták szentelni az együttlét és a vigadozás idejét. Amikor pedig harminc év után összeállítottuk a március tizenötödikének emlékkönyvét és az emlékérem történetét,¹⁷ többen elmondták, hogy számukra ez az ünnepség volt a nemzeti „karácsony”, amikor magyarságérzésükben megerősödtek. Egyébként jól követhető a fotókon, hogy eleinte mindenki különböző ruhában jött, aztán fokozatosan megjelentek a bocskaik, és egyre ünnepélyesebb lett külsőleg is a társaság. Ez jó érzés volt.

Mire emlékeztek általában?

Az elején mindig odafigyeltünk arra, hogy akit mi kitüntetünk, az olyan ember legyen, aki a hivatalosságoktól biztosan, vagy nagy valószínűség szerint nem fog kapni semmiféle elismerést a pártállam idején. Aztán ez persze idővel és a rendszerváltozással részben változott, de az elején számunkra szempont volt – sokaknak így ez vagy az első, vagy az egyetlen elismerése. Amikor Kassai Lajos lovasíjász¹⁸ megkapta tőlünk az emlékérmét, nagyon meghatódott. Az emlékkönyvünkben le is írja, hogy őt elgondolkodtatta az, hogy van egy kis csapat, amely odafigyel a magyar társadalmon belüli változásokra, hogy a saját életébe is átültette ezt. Így írja: „Én egy gyümölcsös kertben élem az életemet, szedegetem eddigi munkásságom eredményeit. [...] A rendszerváltáskor azt mondtam, hála Istennek, vége, soha többé nem veszek részt ilyenben, egy életre elegend lett belőle. Sokáig nem találtam formáját, hogyan lehetne megemlékezni róluk, pedig megérdemlik. Ez a díjátadással egybekötött ünnepség volt, ami bennem egy folyamatot indított el. Azóta minden évben ezen az ünnepen felvonulok társaimmal, ellovagolok Bárdudvarnokra, kezünkben a zászlóval, és közben jó tudni, és arra gondolni, hogy miközben én itt lovagolok, egy kiváló társaság összejön, és együtt ünnepel. Nem az őseket kell követni, hanem azt, amit az ősök követtek!” Kassai Lajos ugyanis bár meg volt hívva a következő évi ünnepségre, mint díjazott, nem jött el, hanem helyette összeszedte legjobb barátait – úgy tizenkét embert –, szó szerint lovat adott alájuk, készített egy hatalmas zászlót és kokárdát nekik, és végigjárták lovon, viseletben a Kaposmérő körüli falvakat március 15-én. Az emberek teljesen megdöbbentek ezen. Ahol megálltak, felhívták a

¹⁷ *Március 15-e emlékérem, 1981–2010.* Szerk. Hoppál Mihály. Budapest, Széphalom – Méry Ratio, 2012.

¹⁸ Kassai Lajos (1960): lovasíjász. A '80-as években kezdte el kidolgozni a lovasíjászat szabályzatát, és terjeszteni a sportágat Európában és világszerte.

figyelmet arra, hogy ma március tizenötödike van. A következő évben már várták őket, a harmadik évben pedig terített asztallal és pálinkával fogadták a csapatot. Azok a kis falvak ennek hatására elkezdtek gondolkodni azon, hogy március 15-ét talán meg kellene ünnepelni – hiszen nem volt semmiféle hivatalos megemlékezés –, Kassaiék akciója hatására az ünnep mégis ünneppé vált. Kassai mondott más jókat is, például azt, hogy „sokféleképpen lehet értelmezni a hagyományt, lehet pontosan lemásolni azt, amit az ősök készítettek, vagy azt a szellemiséget követve kialakítani a miénket”. Azért mondom, hogy ez a díj életem fő műve, mert ha ennek hatására az a tizenöt falu megerősödött a magyarságtudatában, akkor megérte. Sőt, ezután élesztette újra Somogyi Győző¹⁹ a lovas huszárságot, most pedig március 15-én már Budapestre jönnek a huszárok, szóval valódi huszár reneszánsz van, Erdélyben is várják őket. Ez volt az, ami engem is, mint néprajzost, megerősített abban, hogy a hagyomány ereje hatalmas.

...És hogy a hagyomány mennyit tesz hozzá az identitáshoz.

Pontosan! Ez, amit mi elindítottunk, az identitás karbantartása volt. Mivel lehet karbantartani? Azzal, ha összejövünk, emlékezünk, eszünk-iszunk, mert a *communio* az, ami a *communitas* összefogja, építi, életben tartja. A közösségépítésnek ez az alapja. Nem véletlen az sem, hogy kitalálták a csapatépítést ma a cégeknél, hiszen ez egy alap technika, amelynek a kereszténységben kétezer éves gyakorlata van már. Azért megyünk templomba, hogy ugyanazt az „ostyát” mindenki magához vegye. Ez a *communio*. És ebből lesz egy *communitas*, a közösség. Ezeket az alapvető technikákat kell a néprajznak is föltárnia és

a közösség asztalára tennie, mert így tudunk példát mutatni. Én ezt annak idején nem tudtam így mind végiggondolni, de megerősített azokban az elméleti elgondolásokban, amelyeket a néprajzból tanultam. Ehhez kell az anyanyelv, az anyanyelvi éneklés is. Például már akkor, amikor elindult az Erdélybe járás, a táncházmozgalom, a Muzsikás együttes²⁰ is megkapta az emlékérmét 1986-ban, Sebestyén Mártával²¹ együtt. És velük együtt kapta Ráday Mihály, aki ezzel párhuzamosan a városi kultúra maradványait próbálta megmenteni.

Felsorolná konkrétan a díjazottakat?

Az első emlékérmét Katona Tamás²² kapta, aki akkor indította a *Bibliotheca Historica* című könyvsorozatot történeti forráskiadással. Nagyszerű figura volt, itt lakott a várban, szintén sujtásos régi bundában járt. Nem ismertem korábban, csak a ruhája miatt fölfigyeltem rá, gondoltam magamban, hogy egy „kedves örült”. Akkor még itt volt a Történettudományi Intézet a Várban. 1982-ben Somogyi Győző kapta, aki papként indult, majd festő lett, és az 1848-as hadsereg egyenruháit rekonstruálta, fantasztikus precizitással rajzolta le minden fegyvernemét. Az ő díjazását Katona Tamás vetette föl. Harmadiknak Makovecz Imre²³ került sorra, akit az építész Csete javasolt. Egyszerre kapta 1983-ban Sára Sándorral,²⁴ mert ő meg akkor készített a Don-kanyarról a dokumentumfilm-sorozatot, amit az oroszok tiltakozása miatt betiltottak. Negyedikként 1984-ben Kallós Zoltán²⁵ kapta, mert akkor jelentette meg gyönyörű balladagyűjtéseit. Jankovics elmondta – én nem voltam itthon akkor –, hogy Kallós nem mert eljönni és átvenni, mert meg volt félemlítve.

¹⁹ Somogyi Győző (1942): festő, grafikus. 1967-ben pappá szentelték, 1968 és 1975 között a munkások között gyakorolta hivatását. 1975-ben kilépett az egyházi rendből. 1973-tól rendez kiállításokat. 1986 és 1996 között *A magyar hősök arcképcsarnoka* keretei között száz magyar, hadtörténelemben jelentős személyiség arcképét festette meg.

²⁰ 1973-ban alapított népzenei együttes. Az ifj. Csoóri Sándor, Hamar Dániel, Sipos Mihály által létrehozott formáció a városi táncházmozgalom egyik megalapozója volt. Estjeiken rendszeres vendég volt Sebestyén Márta.

²¹ Sebestyén Márta (1957): népdalénekes, munkásságát 1999-ben Kossuth-díjjal ismerték el.

²² Katona Tamás (1932–2013): történész, politikus. 1965-től az Európa Könyvkiadó, 1977-től a *Bibliotheca Historica* sorozat szerkesztője. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő (MDF, Magyar Demokrata Néppárt), 1990 és 1992 között külügyi, 1992 és 1994 között sajtóügyekért felelős államtitkár.

²³ Makovecz Imre (1935–2011): építész. A magyar organikus építészet egyik megteremtője és legnagyobb alakja. 1981-ben hozta létre a Makona Tervező Kiszövetkezetet, amelynek vezetője lett. 1990-ben Kossuth-díjjal, 2001-ben Corvin-lánccal, 2011-ben Szent István-díjjal ismerték el munkásságát. 1992-től a Magyar Művészeti Akadémia alapító elnöke.

²⁴ Sára Sándor (1933–2019): rendező, operatőr. Kósa Ferencsel és Csoóri Sándorral közösen alkotott játékfilmjei hozták meg számára az ismertséget a '60-as évek derekán. A Don-kanyarról szóló, 25 részes *Krónika* című dokumentumfilmjét és annak mozi verzióját, a *Pergőtűzet* csak a rendszerváltás után vetítették. 1993 és 2000 között a Duna Televízió elnöke.

²⁵ Kallós Zoltán (1926–2018): néprajzkutató, népzene gyűjtő. 1971-ben jelent meg először a bukaresti Kriterion kiadásában *Balladák*

Igen, őt rendesen megfigyelték.

Amikor aztán átvette, elmondta, hogy előtte felhívta a külügyet, mert itt volt Magyarországon. A külügyben pedig azt mondták, hogy vegye át nyugodtan. A külügyben tehát 1984-ben már volt egy ilyen hangulat. 1985-ben Beke Pál²⁶ került sorra, aki a Népművelési Intézetben, a mai Nemzeti Művelődési Intézet elődjében közösségépítéssel foglalkozott. 1986-ban Sebestyén Márta és a Muzsikás együttes, plusz Ráday Mihály kapta; 1987-ben Czeizel Endre,²⁷ mert akkor a televízióban ment egy ismeretterjesztő műsora arról, hogy hogyan legyen egészséges a magyar család. 1988-ban Glatz Ferencnek²⁸ adtuk, aki a Történettudományi Intézet igazgatója volt, és igaz, hogy korábban párttitkár volt, de díjazását a *História* folyóirat megalapítása indokolta, amelyben igen érdekes cikkeket közöltek közérthetően megfogalmazva. Elsőként beszéltek nyíltan a világháborúról, Trianonról, a Rákosi-korról. Én egy kicsit húztam az orrom, hogy Szakály Ferenc a főnökét javasolta, de aztán meggyőzött. Ugyanekkor, 1988-ban Gulyás Gyula és Gulyás János²⁹ dokumentumfilm-készítők

is megkapták, ők jobbnál jobb dokumentumfilmeket készítettek az akkori helyzetről és a történelem elhallgatott eseményeiről. Nagyszerű testvérpár! 1989-ben Vargha Jánost³⁰ és a Duna Kör tüntettük ki, akik a bős-nagymarosi vízlépcső ellen léptek föl. Aztán 1990-ben Chrudinák Alajost, aki elsőként segítette Tőkés László³¹ külön forradalmát, és adott is a Tőkés-féle eseményeknek hazai publicitást. Ő arab szakos volt, Ráday meg ezt valahogy nem szerette, és ennek hatására fordult ki az ajtón. Nem voltam itt, Amerikából telefonáltam haza, akkor mesélték. Ekkoriban fordult a figyelmünk a határon túli magyarok felé, hoztunk is erről egy határozatot, majd pedig – Katona Tamás javaslatára – kitüntettük Fodó Sándort,³² aki a kárpátaljai magyarságot szervezte. Ez akkoriban szintén meglehetősen újszerű volt. 1991-ben Halmy Miklós³³ kapta az emlékérmét – bartóki tisztaságú magyar absztrakt festő –, őt én javasoltam, mert Patakról ismertem őt. Nagy példaképem! Egy időben ugyanis én is festettem... Az ő kitüntetése együtt volt Fodóéval, akiről kiderült, hogy nem tud eljönni, hogy átvegye. Halmy Miklós fia, Kund történész-politológus, ma a

könyve című legendás gyűjteménye, amely Budapesten két évvel később került kinyomtatásra. 1984-ben gyűjtései – a Muzsikás és Halmos Béla közreműködésével – hanglemezen is megjelentek. 1992-ben hozta létre a Kallós Zoltán Alapítványt, amelynek keretei között Válaszúton szervezik a szórványban élő magyar fiatalok anyanyelvi oktatását.

²⁶ Beke Pál (1943–2009): népművelő. 1975 és 2007 között a Népművelési Intézetben dolgozott előbb osztályvezetőként, majd jogutódjaiban igazgató-helyettesként, megbízott igazgatóként és igazgatóként is.

²⁷ Czeizel Endre (1935–2015): orvos, genetikus. 1973-tól vezette az Országos Közegészségügyi Intézet humángenetikai és teratológiai laboratóriumát. 1981-ben indult a *Jövőnk titkai* című ismeretterjesztő tévésorozata. 1984-től az Egészségügyi Világszervezet Európai Együttműködési Központjának igazgatója. Egy 1990-ben indított, gyerekeket külföldre kiközvetítő program miatt 1995-ben a rendőrség emberkereskedelemmel vádolta, másodfokon pénzbüntetésre ítélték.

²⁸ Glatz Ferenc (1941): történész. 1975-ben kezdett tanítani az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1979-ben a *História* folyóirat alapító főszerkesztője. 1986-tól az MTA Történettudományi Intézetének tudományos igazgatóhelyettese, 1988-ban megbízott igazgatója, 1990-től igazgatója. 1989–90-ben művelődési miniszter, 1996 és 2002 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

²⁹ Gulyás Gyula (1944): filmrendező. 1980 és 1989 között a MAFILM Népszerű Tudományos Stúdiójának rendező-gyakornoka, majd rendezője. Gulyás János (1946): Filmrendező. 1979 és 1993 között a MAFILM operatőre. *Törvénysértés nélkül* című dokumentumfilmjük a hortobágyi kényszermunkatábor történetét (1988), *Málenkij robot* című filmszociográfiájuk pedig a leventék szibériai lágerszenvedéseit mutatja be újszerű módon.

³⁰ Vargha János (1949): biológus. 1984-ben alapította az elsődlegesen a bős-nagymarosi vízlépcső megépítése ellen létrejött Duna Kör. A '80-as évek második felében számos környezetvédő tüntetést szerveztek a nagyberuházás ellen.

³¹ Tőkés László (1952): református lelkész, politikus. 1986-tól teljesített lelkési szolgálatot Temesváron, a rendszer magyarellenes politikája elleni fellépése miatt folyamatos támadások érték az állami és egyházi vezetés részéről. 1989 nyarán az MTV *Panoráma* című műsorában elhangzott szavai az erdélyi és magyarországi magyar társadalomra is komoly hatást gyakoroltak. A védelmére összegyűlt tömeg csendes tüntetése robbantotta ki a forradalmat. 1990 és 2010 között királyhágó-melléki református püspök, 1991 és 2003 között a Romániai Demokrata Szövetség (RMDSZ) tiszteletbeli elnöke, 2004-től az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke, 2007 és 2019 között európai parlamenti képviselő.

³² Fodó Sándor (1940–2005): nyelvész, politikus. 1989-ben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) alapítója, 1996-ig a szervezet alapító elnöke.

³³ Halmy Miklós (1931): festő. Az '50-es-'60-as években a Hamvas Béla környékén csoportosuló fiatal művészek közé tartozott. 1963 óta rendez egyéni kiállításokat. 2020-ban Kossuth-díjjal tüntették ki.

RETÖRKI munkatársa, és sok emlékérem-átadáson jelen volt nálunk. 1992-ben Kozma Imre atya³⁴ kapta, aki segítette és vitte a segélyeket a határon túlra, de aztán egyszer sem jött el későbbi díjátadóinkra. 1993-ban Gelu Păteanu román író és fordítót³⁵ tüntettük ki, aki csodálatosan megtanult magyarul, mert egy magyar faluban tanítószkodott. Azt tűzte ki maga elé célul, hogy románként jobban megismeri a magyarságot, és íróként elősegíti a két nép közéletét. Péterfy László barátom javasolta őt, mert ismerte Erdélyből. Ugyanekkor én Erdélyi Zsuzsát³⁶ javasoltam. Mindannyian egyetértettünk abban, hogy a népi imák összegyűjtése mennyire fontos feladat volt. 1994-ben Kunkovác László³⁷ kapta, aki nagyon jó néprajzi fotókat készített, azóta minden létező díjat megkapott ezért. Ő is azok közé tartozott, aki soha meg sem említette, hogy kapott Március 15. Emlékérmet, pedig tulajdonképpen ezután kezdték el elismerni és kitüntetni mások is. Ezután, 1995-ben Duray Miklósr³⁸ került sor, 1996-ban Czákó Gáborra,³⁹ aki azóta is jobbnál jobb írásokat

jegyez. 1996-ban Hermann Róbert, akkor még fiatal történész, ma a Magyar Történelmi Társulat elnöke kapta,⁴⁰ akiről Kovács István laudációjában elmondta, hogy ő az ember, aki a legtöbbet tudja 1848-ról. 1997-ben Melocco Miklós nagyszerű szobrászművész⁴¹ kapta, akinek gyönyörű művei vannak. Volt egy alkalom, hogy Szakály Molnár Tamást, a konzervatív katolikus filozófust⁴² javasolta. Nagyon jó könyveket írt a keresztény humanizmusról és az egyházzól, de külföldön élt, így nem értük el.

Változott valamit a rítus vagy a díjátadó profilja az évek során?

1999-ben meghalt Szakály Ferencünk. Tanítványa, Pálffy Géza⁴³ írt egy fájdalmas nekrológot. Az emlékkönyvben ez is szerepel, mint ahogyan az is, hogy az időben előre haladva egyre többen lettünk: mindenki szólt a barátainak, olyanoknak, akikkel közös értékeket vallott. Eljött például Hóvári János is, akkor helyettes államtitkár volt,⁴⁴ Szőkefalvi-Nagy

³⁴ Kozma Imre (1940): katolikus pap, irgalmasrendi szerzetes. 1966 és 1968, majd 1977-től a Zugligeti Szent Család Plébánián teljesített szolgálatot. 1989-ben Csilla von Boeselager bárónővel alapította a Magyar Máltai Szeretetszolgálatot. Ebben az évben a zugligeti plébánián gondoskodott a Magyarországon rekedt keletnémet menekültekről. Segélyeket gyűjtött és szállított a romániai forradalom utáni Erdélybe és a délszláv háború idején a Délvidékre.

³⁵ Păteanu, Gelu (1925–1995): román író, műfordító. A román állambiztonság zaklatásai elől 1979-ben a székelyföldi Énlakára, majd Etédre települt. 1990 márciusa után szélsőséges román szervezetek fenyegetései miatt Magyarországra települt.

³⁶ Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015): néprajztudós, folklorista. 1968-tól kezdte el kutatni a népi Mária-költészet és vallásosság szöveghagyományait. 1971 és 1987 között az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa.

³⁷ Kunkovác László (1942): fotóművész. 1984 és 1990 között a Magyar Távirati Iroda (MTI) rovatvezetője, szerkesztője. 1990-től szabadúszóként tevékenykedett. Kiállításainak tematikája között elsősorban a népi hagyományok jelennek meg.

³⁸ Duray Miklós (1945): geológus, politikus. A '60-as évektől vett részt a felvidéki magyarságért végzett érdekképviselési munkában. Az 1978-ban általa alapított Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, valamint *Kutyaszorító* című munkájának megjelentetése miatt többször perbe fogták és börtönbe zárták. 1990 és 1998 a (cseh)szlovákiai Együttélés Politikai Mozgalom elnöke, 1999 és 2010 között a Magyar Koalíció Pártja alelnöke. 1990 és 2010 között csehszlovákiai, majd szlovákiai országgyűlési képviselő.

³⁹ Czákó Gábor (1942): író, szerkesztő. 1978 és 1983 között az eredeti *Mozgó Világ*, 1992 és 1998 között a *Magyar Szemle* szerkesztője. 1990-től Antall József miniszterelnöki tanácsadó testületének tagja volt. Munkásságát 2011-ben ismerték el Kossuth-díjjal, 2015 óta a Nemzet Művésze.

⁴⁰ Hermann Róbert (1963): történész. 2015 óta a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Legfőbb kutatási területe az 1848–49-es forradalom és szabadságharc története.

⁴¹ Melocco Miklós (1935): szobrászművész. Köztéri alkotásokon több alkalommal formázta meg az 1956-os forradalmat, a második világháborút, Ady Endrét, József Attilát, Radnóti Miklóst, de többek között formába öntötte ifj. Antall József, Mansfeld Péter alakját és a Páneurópai Piknik történetét is. 1988-ban Kossuth-díjjal, 2014-ben a Nemzet Művésze címmel, 2018-ban pedig Corvin-lánccal tüntették ki. 1995-től a Magyar Művészeti Akadémia elnökségi tagja.

⁴² Molnár Tamás (1921–2010): filozófus. 1940-től tanult Brüsszelben, majd 1949-től az Egyesült Államokban élt, ahol több egyetemen tanított. Magyarországon számos egyetemnek díszdoktora lett, a rendszerváltás után több lapban (*Havi Magyar Fórum*, *Magyar Nemzet*) rendszeres szerzőként jelentkezett.

⁴³ Pálffy Géza (1971): történész. 2008 óta az MTA Történettudományi Bizottságának tagja. Legfőbb kutatási területe a koraújkori, török kori Magyar Királyság története és a Szent Korona.

⁴⁴ Hóvári János (1955): történész, diplomata. 2010 és 2012 között globális ügyekért felelős helyettes államtitkár, korábban és később izraeli, kuvaiti és törökországi magyar nagykövet, jelenleg a Türk Tanács európai képviselőjének vezetője.

Zoltán fizikus,⁴⁵ akinek az apja⁴⁶ Szegeden volt matematikaprofesszor, illetve Méry Gábor,⁴⁷ Jankovics Marcell „szellemi gyermeke”, a Méry Ratio Kiadó életre hívója. A mai napig lenyűgöző dolgokat ad ki, és fontos régi munkákat jelentet meg gyönyörű kiadásban. 2002-ben Anthony Gall⁴⁸ is megkapta, aki Kós Károlyról írt egy monográfiát ausztrál származású építészként. Teljesen magyarrá vált. 2003-ban Berecz András⁴⁹ kapta, aki később is volt itt, óriási hangulatot teremtett: énekelt, mesélt. 2004-ben Mezey Katalin⁵⁰ és Oláh János⁵¹ kapta. Szörényi Levente⁵² 2005-ben kapta meg a díjat. Az ő neve amúgy az elején fölvetődött az *István, a király* miatt, de akkor barátaim egy része fanyalgott, hogy az alkotás nem egy komoly műfajban íródott. Aztán viszont én érzékeltem az amerikai és erdélyi magyarok között is, hogy micsoda hatással volt rájuk az *István, a király*. Ez végül mindenkit meggyőzött, és így az emlékérmét a 25. alkalommal, 2005-ben kapta meg a „nemzeti öntudat föltámasztásáért”. 2006-ban Nagy Gáspárnak⁵³ adtuk, aki akkor már beteg volt, nem akartunk várni vele, és jól tettük, mert következő évben sajnos meghalt. 2007-ben

Kobzos Kiss Tamás⁵⁴ kapta a magyar nemzeti énekes hagyomány megtartásáért. 2008-ban Kú Lajosra⁵⁵ esett a választásunk, aki korábbi focistaként kitalálta a Kárpát-medencei diákfoci-bajnokságot. Szerintem zseniális ötlet volt, mert a gyerekek így elutaztak egymáshoz, megismerték egymást, a fiataloknak is nagy élmény volt, közben a határ két oldalán élő magyarok közeledtek egymáshoz. 2009-ben a Püski Kiadót⁵⁶ díjaztuk, Döbrentei Kornél⁵⁷ mondta a laudációt. A harmincadik évforduló kapcsán megint „lelkiismeret-furdalásunk” volt, hogy alig vannak nők a kitüntetettek között. Ekkor Bencze Izabellát⁵⁸ választottuk, aki a nemzeti vagyon megmentéséért végzett nagyon komoly munkát. Rálátott a privatizációra, és igyekezett megakadályozni a nemzeti vagyon szétlopását.

Miért maradtak abba a március tizenötödikei ünneplések, és miért nincs ma díjátadás?

Harminc évig csináltuk, ez elég sok volt – feleségemnek, aki a vendéglátással készült, különösen. A végére már volt olyan alkalom, hogy hetvenen voltunk, és az is

⁴⁵ Szőkefalvi-Nagy Zoltán (1944): fizikus. Az MTA doktora, a Wigner Jenő Fizikai Kutatóközpont munkatársa.

⁴⁶ Id. Szőkefalvi-Nagy Zoltán (1916–1980).

⁴⁷ Méry Gábor (1967): fotóművész. 1995 és 1997 között a Duna TV operátora. A Méry Kiadót 1995-ben alapította.

⁴⁸ Gall, Anthony (1967): ausztrál építész. Kós Károlyról szóló munkája – *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár* – 2002-ben jelent meg a Mundus kiadásában.

⁴⁹ Berecz András (1957): énekes, mesemondó, folklórkutató. 2011-ben ismerték el munkásságát Kossuth-díjjal.

⁵⁰ Mezey Katalin (1943): költő. A Kilencek költőcsoport tagja, szerepelt az *Elérhetetlen föld* című antológiában. Oláh János felesége. 1989 óta az Írószövetség elnökségi tagja. 2015-ben tüntették ki Kossuth-díjjal.

⁵¹ Oláh János (1942–2016): költő, szerkesztő. A Kilencek költőcsoport tagja, szerepelt az *Elérhetetlen föld* című antológiában. Mezey Katalin férje. 1994 és 2016 között a *Magyar Napló* főszerkesztője.

⁵² Szörényi Levente (1945): zeneszerző, énekes, gitáros. 1965 és 1973 között az Illés, 1974 és 1984 között a Fonográf tagja. Az 1983-ban bemutatott, Bródy János szövegeiből született, legendássá vált *István, a király* zeneszerzője. Az Illés együttes tagjaival együtt 2000-ben kapott Kossuth-díjat.

⁵³ Nagy Gáspár (1949–2007): költő. 1981 és 1985 között a Magyar Írószövetség titkára. 1956-ot megidéző és a Kádár-korszak alapjait kétségbevonó versei miatt az Írószövetségi tisztségéről lemondatták, az őt közlő *Tiszatáj* megjelenését szüneteltették. 1985 és 2007 között a Bethlen Gábor Alapítvány titkára. 2000-ben tüntették ki Kossuth-díjjal. 2004-től a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője volt.

⁵⁴ Kobzos Kiss Tamás (1950–2015): népzeneész, énekes. A Délibáb és a Kaláka együttesben zenélt, majd később számos együttesrel is koncertezett. 2007-től tanított a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen. 2014-ben kapott Kossuth-díjat.

⁵⁵ Kú Lajos (1948): labdarúgó. 1972-ben a magyar válogatottal olimpiai ezüstérmet szerzett. 1977-ben hagyta el az országot, Belgiumban az FC Bruges csapatával a Bajnokságok Európa Kupájának (BEK) döntőjében szerepelt. 2004-ben az Aranycsapat Alapítvány elnökeként hirdette meg a Kárpát-medencei diáksportjának felemelését célú kitűző mozgalmát.

⁵⁶ Püski Kiadó: Püski Sándor és felesége által 1975-ben, New Yorkban létrehozott magyar könyvkiadó. Elődjének tekinthető a Püski által 1939-ben alapított, elsősorban a népi irodalom meghatározó szereplőinek fórumot adó Magyar Élet Könyvkiadó, amelyet 1950-ben államosítottak. A Kiadót Püskiék 1989-ben hozták vissza Magyarországra. Püski Sándor és felesége halála után fiai (Püski László és Püski István), illetve unokái (Püski Attila és Püski Csaba) folytatják a munkát.

⁵⁷ Döbrentei Kornél (1946): költő, író. 1967 óta jelennek meg versei. 1991-től a *Hitel* folyóirat rovatvezetője és irodalmi szerkesztője volt.

⁵⁸ Bencze Izabella (1949): jogász. 1989-től különböző minisztériumokban dolgozott osztályvezetőként és főosztályvezető-helyettesként. Részt vett a szovjet csapatkivonások gazdasági háttértárgyalásain. 1998 és 2003 között a Kincstári Vagyoni Igazgatóság vezérigazgató-helyettese, 2007 és 2010 között a Magyar Rádió Közalapítvány Ellenőrző Testületének elnöke.

előfordult, hogy nem tudtuk valamelyik megjelentről, hogy pontosan kicsoda, és ki hívta meg. Közben kiderült az is, hogy ki volt beépítve közénk: Gellért Kis Gábor.⁵⁹ Zseniálisan beépült, járt focizni Czakóval, Szakállal – aztán a rádióból tudtuk meg, hogy III/III-as volt. Amíg ezeket az összejöveleteket bírtuk, addig nagyon jó volt, de egy ponton túl sok lett. Eltelt az idő, kicsit bele is fáradtunk, sajnos sokan meg is haltak. Előfordult olyan is, hogy a vendégek elkéstek az ünnepről, és aztán hajnalig maradtak. Közben 2010-ben megalakult a második Orbán-kormány, és arra gondoltunk, hogy ez majd változást hoz: végre majd azokért az érdemekért, amelyekért mi az emlékérmét adtuk, a kormány is elismeri a szolgálattevőket. De 2010 nem úgy hozott változást, ahogyan mi gondoltuk. Még csodálkozunk is, hogy milyen érdekes, most sem azok kapnak kitüntetést, akik szerintünk a legjobban megérdemlik. 2010-ben mindazonáltal úgy gondoltuk, hogy ideje abbahagyni.

És nem voltak fiatalok, akik átvették volna a hagyomány őrzését?

Bevallom, mi is azt gondoltuk, hogy a fiataloknak kötelessége lenne átvenni az ügyet és folytatni, mert végül is jó példát mutattunk. De ez mégsem volt elég. Nagy feladat volt ez a szervezéstől a bevásárláson át a készülődésig, és nem vállalta föl senki: sem Halmy Miklós fia, Kund, sem az én unokaöcsém, akinek nem volt megfelelő méretű lakása ehhez. Nem volt rá jelentkező. Reménykedtem, hogy esetleg Kelemen András fiai összefognak az öcsém fiaival – Bulcsúval⁶⁰ és Mihállyal –, mert ők mind jóban voltak. Pedig segítettünk volna még az elején, de nem volt rá kapacitásuk, és rá kellett jönnünk, hogy a folytatás nincs összefüggésben a neveléssel.

Ha most jönne egy társaság, amelyik azt mondja, hogy sokkal-vonóval fölélészti, lenne hol folytatni?

Molnár Imre él, és megvan a műhelye is. Szerintem egy múzeumot csinált belőle, ami egyszerűen tökéletes. Szóval lehetne folytatni. Bulcsúnak azt javasoltam, hogy a magyar termékeket is promotálni kellene. Október 6-án van az 1844-es Védegyelet megalakulásának évfordulója, ahhoz lehetne kötni, ha épp a március 15-ét nem akarják folytatni. De

az igazság az, hogy a fiatalok el vannak foglalva az életük megalapozásával. Ma már sokkal nehezebb jó és biztos állást találni, nekünk a feleségemmel még nem volt ezzel gondunk: ő a Nemzeti Múzeumban dolgozott, én pedig az MTA Néprajzi Intézetében. Mi kétségtelenül megöregedtünk, de azért tegnap még leúsztam a száz méter pillangómat, hetvenhét évesen is, tulajdonképpen nagyon élvezem, hogy jó formában vagyok. Volt még egy kezdeményezésem Fodor Pállal és Dávid Géza⁶¹ turkológussal, akikkel megalapítottuk a Szakály-emlékérmét. Az volt a rögeszmém, hogy amíg nincs bizottság, addig nem lehet semmit elkezdni, ha viszont van egy bizottság, akkor kiegészítjük egymást. Így hát lett egy bizottság, kiosztottuk a kitüntetések, aztán lassan elfogytak a turkológus történészek, akik megérdemelnék, így ez is abbamaradt. Jövőre, 2021-ben lesz negyven éve, hogy először kitüntettünk valakit. Azt tervezem, hogy összehívom a barátaimat egy emlékezésre, és újra kiadjuk a Március 15. éremről szóló ünnepi kötetünket, mert az előző kiadás teljesen elfogyott.

BOJTOS ANITA

Hoppál Mihály (1942): Széchenyi-díjas etnológus, folklorista. Kutatási területei a hagyományos és modern sámánizmus, mitológia és népi gyógyászat, de foglalkozik tudománytörténettel, emigrációs magyar közösségekkel, valamint a folklór és az irodalomtörténet határterületeivel is. Pályatársával, Voigt Vilmossal az orosz strukturalizmus hatására megalakította a folklórtudomány új módszerét, a népi vagy lokális kultúrára fókuszáló jeltudományt: az etnoszemiotikát. 1967-től dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjában (későbbiekben Néprajzi Kutatóintézetében), ahol 2003 és 2009 között igazgatói posztot is betöltött. 1998 és 2010 között az Európai Folklór Intézet alapítója, valamint igazgatója volt.

⁵⁹ Gellért Kis Gábor (1946–2013): újságíró, politikus. 1970-től a Magyar Rádióban, majd a Magyar Televízióban dolgozott. 1994 és 1998 között az MSZP országgyűlési képviselője, 2002 és 2008 között a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának elnökségi tagja, 2004 és 2008 között elnöke volt.

⁶⁰ Hoppál K. Bulcsú (1974): teológus, filozófus.

⁶¹ Dávid Géza (1949): történész, turkológus. Az MTA doktora. Fő kutatási területe a magyarországi török hódoltság népesedés-, gazdaság- és közigazgatás-története, elsősorban oszmán források alapján.

Gulyás Martin

Sujánszky Jenő előadása 1956 okairól

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 64. évfordulóján az '56-os magyar emigráció egyik vezéralakjának hazai közönség előtt tartott előadásszövegét közöljük, mely az MDF Országos Hivatalának iratai között maradt fenn s került irattári állományba. A forradalom okairól, eszméiről, történelmi jelentőségéről és emlékezetéről szóló megnyilatkozás a Pro Patria et Libertate Alapítvány és az MDF '56-os Köre által szervezett MDF Akadémia előadássorozatának 1993. június 24-i rendezvényén hangzott el. A szövegleirat mellett rendelkezésre áll a rendezvény hangfelvétele is, amelyen a közönség visszajelzései mellett az előadó szóbeli reakciói, az írott szöveghez tett kiegészítései is meghallgathatóak. A hangfelvétel szövegleiratának közlését itt egyrészt területi korlátok miatt mellőzzük, továbbá szerencsés egybeesést jelent az, hogy a hangfelvételen elhangzott előadói beszéd teljes azonosságot mutat az alább közölt, kéziratban fennmaradt tisztázati példánnyal. Az előadás szövegét tartalmi és szerkezeti változtatások, valamint kihagyások nélkül, betűhíven közöljük. Pusztán a helyesírási hibákat, elütéseket, ékezethibákat javítottuk.

Sujánszky Jenő (1929) katolikus vallású középosztályi családban nőtt fel, apja felvidéki gyógyszerész, anyja pedig a zágrábi magyar állami tulajdonban lévő, folyami áruszállítással foglalkozó vállalati egyik vezetőségi tagjának lánya volt. A siófoki elemi iskola elvégzését követően a katonai pálya mellett döntött, a második világháború kitörésének évében (1939) kezdte meg tanulmányait a kőszegi kadétiskolában, amelyet 1943-ban a nagyváradi Gábor Áronról elnevezett tüzér hadapródiskolában folytatott. Az 1944. március 19-i német megszállás és az országot sújtó későbbi szovjet frontátvonulás miatt nem tudta folytatni tanulmányait, Budapest ostromában a városvédők oldalán harcolt, majd megszökött a szovjet hadifogságból. 1945-ben, hazatérve szakított a katonai pályával, beiratkozott a székesfehérvári Ybl Miklós Gimnáziumba, siófoki lakhelyén pedig volt katonákból spontán rendvédelmi erőt szervezett a szovjet rekvirálások megfékezésére. 1946 nyarán Budapestre költözött befejezni gimnáziumi tanulmányait, a Ferencvárosi TC színeiben aktív sportéletet élt. 1947-ben beiratkozott az egyetemre, apja nyomdokain járva gyógyszerésznek kezdett tanulni. Mivel kezdettől fogva ellenszenvvel viseltetett a szovjet

haderő jelenléte iránt és a demokratikus kibontakozásra veszélyesnek ítélte a kommunista hatalmi térfoglalást, tüntetőleg nem lépett be a kommunista ifjúsági mozgalomba, továbbá a család „osztályhelyzeténél” fogva ösztöndíjat sem kapott, minek következtében ellehetetlenült felsőfokú tanulmányainak folytatása. Ekkoriban segédmunkás volt egy fatelepen. Vezetője lett egy 1949–55 között működő, civilekkel kiegészült, volt hadapródiskolásokból álló antikommunista fegyveres szervezkedésnek, az ún. *Mezartin-csoport*nak. Céljuk az volt – s erre vonatkozóan több katonai forgatókönyvet is kidolgoztak –, hogy amennyiben a rezsimmel szembeni társadalmi elégedetlenség eléri a tetőpontját, akkor egy jó ütemérzéssel megválasztott időpontban, egy szimbolikus intézmény megtámadásával és átvételével (pl. Rádió) megadják a kezdő impulzust egy, az egész országra kiterjedő, rendszerváltást eredményező népfelkeléshez.¹ Az államvédelem komoly operatív munka árán, egyes vezetőségi tagok beszerzésével 1955. november–decemberben végül leleplezte az illuzórikus terveket szövögető társaságot, és a 40-50 főre tehető közösségből többeket le is letartóztatt. Sujánszkyt másik 16 társával együtt, államrend

¹ Murányi Gábor: Éveken át készült a rádió elfoglalására. Beszélgetés Sujánszky Jenővel. *Magyar Nemzet*, 1990. 07. 28. 10. Sujánszky visszaemlékezésében részletekbe menően ismerteti a szervezkedés körülményeit ld. Sujánszky Jenő: *Küzdelem a kommunizmus ellen (1949–1990)*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2012. 13-107.

elleni szervezkedés címén még a forradalom kitörése előtt, 1956 májusában elítélték. November 1-jén kiszabadult a Gyűjtőfogházból, majd a Corvin közti felkelőcsoporthoz csatlakozott, részese lett a szovjetellenes fegyveres harcnak. 1956. november 28-án hagyta el az országot, egy osztrák menekült-táborban történő rövid idejű tartózkodást követően végül a francia fővárosban telepedett le, és ott házasodott meg. 1960-tól egy francia festékgyár kutató-laboratóriumában vegyészként állt munkába.²

Az 1957-ben megalapított Magyar Szabadságharcos Szövetség vezetőjeként – nem lévén tekintettel az ezzel járó időbeli és anyagi ráfordításokra – évtizedeken át kompromisszumkereső-közvetítő szerepet töltött be a franciaországi magyar emigráció legjelentősebb csoportjai, így a Fejtő Ferenc, Méray Tibor, Kende Péter nevével fémjelezhető Emberi Jogok Magyar Ligája, a Katolikus Misszió és a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége között.³ A világnézeti különbségek kiegyensúlyozására törekedve igyekezett a főbb kérdésekben egységfrontot teremteni közöttük. Így törekedett arra, hogy a magyar forradalom tiszteletére rendezett, minden év októberében esedékes reprezentatív megemlékezésen – melyre a párizsi diadalív alatt, az ismeretlen katona sírjánál került sor – valamennyi emigráns csoportosulás képviseltesse magát. Kitűnő francia nyelvismertének köszönhetően országimázs-építő funkciót is betöltöttek francia közönségnek szánt előadásai a magyar szabadságharcokról, s keltett szimpátiát a hivatalos magyar állammal szemben a hallgatásra kényszerített magyar nép iránt. Az emigráns létmód esetében sajátos küldetéstudattal párosult: felfogása szerint a forradalom emlékének és igazságának elárulását, a személyi hitelesség sérülését jelentette volna az, ha hazautazási kérelemmel fordul egy illegitim, törvénytelen hatalomhoz; emiatt családja látogatta, és szüleinek a rendszerváltás előtt bekövetkezett haláláról is csak Párizsban emlékezett meg.⁴

Érdekes néhány jellemző motívumot megvilágítani abból, hogy milyen környezetbe illeszkedett a hazatérő emigráns előadása. A rendszerváltoztatás folyamatában a politizáló ellenzéki értelmiségiek – bármely pártformációhoz csatlakoztak is – közös szellemi alapként tekintettek az '56-os forradalomra.⁵ Az első szabad választásokat követően azonban a politikai polarizáció felerősödésével kezdetét vette '56 eszményeinek és szereplőinek kisajátítása.⁶ A korábbi vélt-valós egységen repedések jelentkeztek, s 1956 eszményei, céljai tekintetében egyre inkább a divergencia vált meghatározóvá, nem függetlenül attól, hogy minden jelentősebb politikai-közéleti tényező elkezdte megfogalmazni a maga ötvenhatos narratíváját.⁷ Egyrészt tehát a politikai pártok is igyekeztek megtalálni a maguk '56-os hőseit, előképet és történelmi igazolást keresve politikai irányvonaluk helyességéhez, másrészt a túlélők, a politikai üldözöttek és az egykori szabadságharcosok között is megindult a „klikkesedés”, a politikai szekértáborok nyomvonalát követő szervezetalapítás a sikeres érdekérvényesítés, politikai nyomásgyakorlás érdekében. A „kereslet” és a „kínálat” illetén módon történő összetalálkozása pedig akarva-akaratlanul is oda vezetett, hogy a nyilvánosságban egyre inkább meghatározóvá vált a kisajátító, önlegitimizáló beszédmód, az örökségért folytatott – sokszor méltatlan személyeskedésbe és történelmi torzításokba fulladó – verbális harc, illetve aktuális politikai preferenciák visszavetítése a több évtizeddel azelőtti szembenállások logikájára.

Sujánszky előadása és közelítésmódja némileg azonban kívül állt a kortárs hazai beszédmódokon, ami minden bizonnyal kulturális, szocializációs tényezőkkel függ össze. A kényszeremigráció, a politikai üldözötti lét a maga idejében az egyén életét alapjában meghatározó, a kezdeti kellemetlenségek miatt inkább negatív tényezőként vehető számba, mégis járt számos pozitívummal is, amire csak a Vasfüggöny leomlása után derült fény. Erre a '90-es években egyre szabadabbá váló politikai-közéleti véleményterbe történő becsatlakozás mikéntje, különösen a kádárizmus értelmiségi vitáira jellemző kettős beszéd továbbélésével szemben

² Szubjektív élettörténeti áttekintését ld. Murányi Gábor: *Interjú Sujánszky Jenővel*. Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Oral History Archivuma, 147. sz. interjú, 1–146. (Különös tekintettel fiatalkori szocializációjára, iskoláskori élményeire.)

³ Uo. 298–315.

⁴ Uo. 321.

⁵ Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon, 1977–1994*. Budapest, L'Harmattan, 2019, 112–118.

⁶ Ennek egy szűk esszére szabott keretek között kifejezhető főbb sarokpontjait tekinti át ld. Vári Árpád: *Felépíteni az antimítoszt. 1956 a politikai erőterben (1957–1994)*. *Kommentár*, 2016/5 (szeptember–október), 18–22.

⁷ A forradalom jelentésváltozásairól újabban ld. Rainer M. János: *Tíz, húsz, harminc... hatvan! Az 1956-os magyar forradalom (kerek évfordulós) jelentésváltozatai*. In: *1956 és a zenei élet*. Szerk. Gyarmati György – Péteri Lóránt. Budapest, ÁBTL – Kronosz, 2019, 11–23.; illetve Körösi András: *Ideologikum és pragmatizmus. Újjáéledő politikai tradíciók a nyolcvanas évek Magyarországon*.

MAGYAR SZABADSÁGHARCOS SZÖVETSÉG FRANCIAORSZÁGI SZERVEZETE

Association des Combattants Hongrois de la Liberté en France

Paris, 14 Octobre 1984

Hiv. Szám.

COMMUNIQUE

L'ASSOCIATION DES COMBATTANTS HONGROIS DE LA LIBERTE EN FRANCE, fondée par les anciens insurgés hongrois de 1956 qui ont trouvé l'asile politique en France, exprime son étonnement que Monsieur KADAR soit reçu par le Gouvernement français avec l'honneur dû à un représentant d'un pays souverain.

Monsieur KADAR ne représente pas le peuple hongrois car il fut placé à la tête de la HONGRIE en 1956 par les chars soviétiques et depuis la légalité de son pouvoir ne fut jamais confirmée par une élection libre !

En accueillant Monsieur KADAR comme un Chef d'Etat authentique et respectable, la FRANCE décourage tous ceux qui luttent contre les dictatures à parti unique pour défendre la conception de la démocratie.

Eugène SUJANSZKY
Président
29, Domaine de Château Gaillard
94700 MAISONS ALFORT

A Magyar Szabadságharcos Szövetség franciaországi szervezetének kommunikéje Kádár János franciaországi látogatása kapcsán. (Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 14. doboz, 65. ő. e.)

felvett és közvetített magatartásforma mutatott rá igazán. A befogadó ország kulturális mintáit átvevő hazatérő emigráns mentes volt a hazai-közeleti viták formálódó, vagy újra felfakadó dogmarendszereitől és vonatkoztatási pontjaitól; a földrajzi távolság és a republikánus közeg mássága segíthetett megőrizni a szellem tisztaságát, így a történelmi cselekvők eredeti szándékaival és az azt leíró történelmi fogalmak valós idejű jelentésével kapcsolatos tisztánlátást is. Mint

előadásának szövege is igazolja, függetlenül attól, hogy a legnagyobb kormánypárt szellemi holdudvara által szervezett tudományos-ismeretterjesztő fórumon vett részt, nem jelentkezett nála semmiféle megfelelői kényszerből fakadó idomulási reflex. A forradalmat a maga személyi hitelességével igyekezett holisztikusan, a kisajátítás és a politikai legitimáció minimális igénye nélkül, a maga vállalt elfogultságaival a jelenkorra ható tanulságok és analógiák mentén értékelni,

és a hallgatóközönséggel együtt újra végiggondolni. Személye és funkciója nem dísz, holmi hitelesítő bélyeg volt egy eleve megkonstruált emlékezetpolitikai konstrukción, fellépése és mondanivalója megtermékenyítőleg hatott az öt hallgató közegre is, mint azt a hangfelvétel alapján több hozzászóló ki is emelte.⁸

Előadásában reflektál néhány olyan sarkalatos kérdésre, mely mindmáig az egyes ötvenhatos diskurzusok központi alkotóelemét képezi. Az egyik ilyen a forradalom forrásvidékével kapcsolatos. Az egyik domináns értelmezés szerint a forradalom kirobanása nem függetleníthető a revizionista pártellenzék és a pártapparátus reformista beállítottságú hányadának előkészítő tevékenységétől, míg egy másik karakteres értelmezés szerint a forradalom kitörése az 1945 óta megélénkülő, de különösen a Rákosi-diktatúra elleni, a szovjet típusú rendszerátalakító projekttel szembeni aktív-passzív ellenállás, antikommunista töltetű közhangulat szükségszerű következménye volt. Sujánszky az efféle magyarázatokban rejlő igazságmagvak mellett – nem elvitatva senkitől jogos érdekeket, vagy akár *mea culpa*zó oldalváltásokat – az előadást követő disputában is megerősítette azt, hogy a forradalom kitörését népléktani-nemzetkarakterológiai tényezőkkel hozza összefüggésbe. Álláspontja szerint tudatos szellemi előkészítés helyett a forradalom a magyar nép lelki alkatából fakadt, egy idealista lelki alapállásból fakadó „ösztönszerű robbanás” volt, melynek, ha voltak is csírái, azok nem a reformkommunista műhelyekben, hanem az országsszerte szerveződő ellenálló csoportokkában lelhetőek fel, katalizátora pedig kétségtelenül a nemzetközi enyhülés, Hruscsovnak a sztálinizmus bűneiről szóló, 20. pártkongresszuson elhangzott beszéde volt.⁹

A forradalom céljainak, jövőképeinek és ideáljainak megítélésével kapcsolatban maga is a „harmadikutas” értelmezési hagyományhoz sorolható, esetében viszont ez nem valamiféle „demokratikus szocializmust” jelent. Ötvenhat számára nem pusztán a katonaeveire emlékeztető, a fegyveres felkelők között uralkodó bajtársias közösségi légkört jelentette. A forradalom mélyebb tartalmának megértéséhez ugyanakkor szüksége volt a nyugati emigrációban szerzett tapasztalatokra is, a nyugati és közép-európai társadalomfejlődés különbözőségeinek

megismerésére. A változatos élettapasztalatok egymásra rétegződése egy többretegű forradalom képét eredményezték számára, egy olyan, a demokratikus alapjogokat deklaráló gondoskodó-esélyteremtő állam vízióját, amely erős állami beavatkozással és a mobilitási pályák szélesre nyitásával tekintettel van a piacgazdaság és a társadalmi munkamegosztásban kiszolgáltatott, kevésbé versenyképes helyzetű állampolgárokra is. A nyugati tapasztalataiból okulva ugyanis tudta azt, hogy a növekvő egyenlőtlenségek rombolják a társadalmi kohéziót.

A témához való tényszerű viszonyulását, tárgya iránti tiszteletét igazolja a forradalom két markáns ikonjának korabeli helyi értékéről, Nagy Imréről és Mindszenty József hercegprímásról alkotott véleménye is. Őket nem egymás ellenpontjaként kezeli, akik közül az utókornak szükségképpen választani kellene, hanem olyan sajátos mozgási pályát leíró politikai tényezőként, akiket helytállásuk miatt egyaránt megillet a tisztelet.

A szovjet típusú rendszereknek a totalitarizmus-elmélet szerinti, évtizedeken át érvényesülő leírása okán, illetve a politika világának „militarista” megközelítéséből is fakadhat Sujánszky esetében az, hogy a desztalinizációs periódusok belső, országcsoportonként változó összetevőit és belső dinamikáját¹⁰ leértékeli, másodrendűnek tartja a szovjet titkosszolgálatnak és birodalmi centrumnak a szatellitállamok belső életére való teljes ráhatási-irányítási lehetőségeihez képest.

A széles spektrumon mozgó ötvenhatos kutatások az elmúlt két évtizedben ugyanakkor visszaigazolták az előadó azon gyakorlati tapasztalatokon nyugvó határozott állítását, miszerint a forradalom eszmetörténeti szempontból eklektikus arculatú, nem írható le a hagyományos politikai kategóriák és törésvonalak mentén.

Sujánszky felelős értelmiségiként azt kereste, hogy a szocialista berendezkedés bukása utáni új magyar állam- és közösségépítés időszakában hogyan lehetne érvényt szerezni az ötvenhatos értékeknek, melyek közül ő leginkább az alapvető emberi szabadságjogokat, a nemzeti függetlenséget és a szociális igazságosságot tartotta fontosnak. Nem követelt magának igazságosztó szerepet, ugyanakkor – különösen az

⁸ Lakiteleki Rendszerváltó Archivum Audiovizuális Gyűjtemény, 10631–10633. sz. kazetta. Kéri Kálmán felszólalásában az előadás átgondoltságát, kronologikus kifejtését, újdonságerejét méltatta. (2:36:00– 2:40:00)

⁹ Uo. 1:02:00–1:08:00.

¹⁰ A kérdésről összehasonlító jelleggel ld. Mitrovits Miklós: Együtt vagy külön utakon a szocializmushoz? A desztalinizáció első szakasza Kelet-Közép-Európában. *Századok*, 2014/1 (január-február), 91–115.

ezredfordulóig – számos fontos közéleti esemény kapcsán nyilvánított határozott véleményt, figyelve a hazai közállapotokat. 1991 áprilisában a francia szabadságharcos szervezet nevében gyásztáviratot küldött Csegey Dénes tragikusan korai halálára, melyben bajtársának nevezte a költő-politikust, akinek példás életét kiemelve halálát mérhetetlen veszteségnek tartotta.¹¹ A nyugati emigráció, s benne saját szerepét abban látta, hogy a demokrácia tanulóéveiben az anyaország segítségére legyen egy „nyugati stílusú demokrácia” kiépítésében, mely – tanulva a releváns nyugati tapasztalatokból – egyaránt hangsúlyt fektet a társadalmi igazságtalanságok mérséklésére és az ökológiai kihívásokra is. Korát megelőzve látta, hogy ezen területek elhanyagolása destabilizáló tényezőt jelenthet. Az előadását követő beszélgetés során hangot adott annak a véleményének, miszerint a közép-kelet-európai szocialista rendszerek összeomlását, a „kiegyezéssel alapú átmenetet” (ahogyan fogalmazott) a belső társadalmi nyomás helyett alapvetően a nagyhatalmi összefüggések okozták, ami azzal a káros következménnyel járt, hogy a néhai állampárt különféle alakzatokat öltve – immáron legitim résztvevőként – átemelődött a demokratikus közéletbe, éles cezúra híján pedig tág tér nyílt az önsorsrontó „múltfelejtésnek” is. Ennek ellenére az 1989-es fordulatban a történelmi lehetőséget is látta: megváltozott körülmények közepette, több évtizedes csúszással ugyan, de reális esély nyílt egy olyan országberendezkedésre, mely az ötvenhatos nemzedék értékvilágán nyugszik.¹² Figyelmeztette a magyar politikai osztályt az ideálok hajszolásával járó elvtelen mintakövetés veszélyeire, a szimbolikus jóvátételi gesztusokon túl pedig valódi jogi igazságtételt és a kommunista állampárti bűnelkövetők elszámoltatásának tevőleges fontosságát hangsúlyozta.¹³

„Az 1956-os magyar forradalom szelleme, lelkülete, ideológiai tartalma sem jobboldali, sem baloldali nem volt, hanem a két politikai irányzat fölött állt. A szabadságharcosok között lehetett találni számos jobb- és baloldali meggyőződésűt is, akik 1956 őszén kéz a kézben, hazafias bajtársi összefogással, együtt harcoltak a szovjet csapatok ellen a nemzeti függetlenség visszaszerzése érdekében.

Olyanok is voltak köztük, akik alig 12 évvel azelőtt, a második világháború utolsó évében, a lövészárkok ellentétes oldalán még egymás ellen harcoltak, de 56-ban már vállvetve egymás mellett küzdöttek. Küzdöttek az idegen elnyomókkal szemben, a szabad magyar jövőért, a spontán megformálódott, nagy merészséggel fegyvert szerző és bátran harcoló felkelők soraiban: Budapesten a Corvin köznél, a Széna téren, a Ferencvárosban, a Tűzoltó utca, a Tompa utca, a Ferenc körút környékén, a Nagykörúton, a Baross téren, a Móricz Zsigmond körtéren és más, kisebb budapesti és vidéki fegyveres felkelő csoportok keretében. Hangsúlyoznom kell, hogy a szovjet csapatok ellen harcoló felkelők többsége munkás volt, és azt is, hogy nagyon sok fiatal volt a harcolók között. Sőt, az is meglepő, hogy a forradalomhoz számos kommunista párttag is csatlakozott. [...]

Elvitathatatlan, hogy a fegyveres felkelés szellemi, lelki csírái, amelyekből 1956-ban a világot elkápráztató forradalom lett, nem az 1956. februári moszkvai pártkongresszus Sztálint elítélő, új, meglepő politikai irányvonalát követően ez év nyarán megformálódott és hivatalosan is engedélyezett Petőfi Körök önkritikus vitáiból fogantak meg! Hanem az 56 előtti években titokban, nemes, hazafias lelkülettől áthatva, egymástól függetlenül és izoláltan, spontán megformálódott, antikommunista és antiszovjet ellenálló csoportok szervezkedéseinek bátor szelleméből, amiről se a magyar nép, se a Nyugat abban az időben nem tudott.” (Sujánszky Jenő: Kommunizmus és kapitalizmus felett. 1956-os emlékbeszéd Párizsban. *Vasi Szemle*, 2018. május, 515–522.)

¹¹ LRA, MDF Országos Hivatal iratai, Szervezési Osztály. 846. doboz, 5. őrzési egység (Rendezés alatt.)

¹² Ennek felemás sikeréről, különösen a politikai közbeszéd színvonalának leépüléséről és az értékközpontú politizálás háttérbe szorulásáról megemlékezett egy 2017-ben megtartott beszédében is. Sujánszky Jenő: Kommunizmus és kapitalizmus felett. 1956-os emlékbeszéd Párizsban. *Vasi Szemle*, 2018/5, 520–521.

¹³ Martin József: A magyar posztkommunizmusból teljesen hiányzik az eredeti újítási merészség. Párizsi kerekasztal a nyugati magyarok szavazati jogáról, a kommunikációs zavarról, neveltelenségünkéről és arról, hogy az üzletben nem kapható kész demokratikus modell. *Magyar Nemzet*, 1993. 06. 19. 16.

Sujánszky Jenő

1956 TÖRTÉNELMI OKAI. (ELŐADÁS AZ MDF AKADÉMIA RENDEZVÉNYSOROZAT 1993. JÚNIUS 24-I ESTJÉN)¹⁴

Először is nagyon köszönöm a rendezőségnek, hogy lehetővé tette, hogy itt, Budapesten ismét beszélhessek 1956-ról, és így, bár én Franciaországban élek, ti meg itt Magyarországon, ti vagytok az igazi magyar haza, én külföldön élő magyar vagyok, de szívem továbbra is itt dobog, így még közelebb kerülünk egymáshoz.

Tulajdonképpen az előadásom nem ugyanaz lesz, mint a Gólyavárban¹⁵ elhangzott előadás, amelynek egy meghatározott témaköre volt, hanem inkább szeretném megvilágítani 1956-ot olyan szempontból, ahogy Nyugaton látják a magyar forradalmat a nyugati nagyhatalmak, aminek mi voltunk a tanúi, akik évtizedekig kinn éltünk és élünk.

Mielőtt '56 történelmi okairól beszélnék, vizsgáljuk meg először, mi is volt tulajdonképpen az 1956-os magyar forradalom? Voltaképpen 3 egymástól független arculata van. Az első arculata egy kis nép szabadságharca az idegen elnyomókkal szemben. Ez eléggé ismert, hiszen ilyen szabadságharcok a világtörténelemben számos esetben előfordultak. Mondjuk a magyar szabadságharc abban különbözött, hogy tisztasága és hősiessége különösen kimagaslott más népek szabadságharca közül. Második arculata már egészen más, és talán ez még fontosabb, ez már túljutott a magyar határokon. Az emberi jogok tiszteletben tartására épülő demokrácia eszményének forradalma, a marxista-leninista totalitarizmussal szemben. A harmadik arculata pedig egészen rendkívüli. A kommunizmuson túli, jövőbe mutató, új, modern társadalom ideológiai körvonalának megrajzolása. Bár első arculata is igen szimpatikussá tette a világ közvéleménye előtt az 1956-os magyar forradalmat, az utóbbi kettő jelentősége messze túlnőtt a magyar határokon. Ezzel vált 1956 a világtörténelem egyik legszebb fejezetévé. Higgyétek el, nem idealizálom '56-ot. Tapasztaltam, hogy micsoda fénye van Nyugaton. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a magyar 1956 tisztasága, hősiessége és nemes, modern eszméáramlata következtében már a 21. század forradalmát jelentette. Sajnálatos, hogy itthon, Magyarországon, inkább csak a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharc jellegét domborítják ki, Rákóczi és Kossuth szabadságharcával azonosítva. Holott 1956 sokkal több volt, mint egy szabadságharc. Eszméáramlata, szellemi, ideológiai tartalma az egész emberiség számára mutatta a helyes utat, amely kivezet a kapitalizmus és a szocialista kollektívizmus meddő harcából és ellentétéből keletkezett politikai zsákutcából. És ami a legértékesebb, legfontosabb világtörténelmi jelentősége 1956-nak, az az, hogy döntően befolyásolta azt a küzdelmet, ami az egész emberiség keretében alakult ki a 20. század folyamán a totalitarizmus és a demokrácia között. A 20. század elején a tudomány és az általános emberi mentalitás gyors fejlődésével az emberiség számos gazdasági, társadalmi, politikai problémával találta magát szemben, amiket valamilyen formában meg kell oldani. A megoldásra két, egymással teljesen ellentétes szervezési irányzat formálódott ki. A totalitarizmus és a demokrácia. Már az első világháborúban a nemzetek közötti harc kulisszái mögött kezdtek kirajzolódni ennek a két, egymással ellentétes, az emberiség jövőjét meghatározó irányvonalnak a csírai. A második világháborúban pedig már teljesen az ideológiai tényező dominált. De elég összekevert formában, hisz a demokrácia csak úgy tudta legyőzni a totalitarizmus egyik változatát, hogy szövetségre lépett a másik totalitarizmussal, amely aztán a háború után az egész emberiség demokratikus fejlődését veszélyeztette. Itt jön a magyar forradalom világtörténelmi fontossága. A második világháború után a náciizmus, a rivális totalitarizmus legyőzésével, a Szovjetunió által irányított marxista-leninista imperializmus igen megerősödött, a gyarmati háborúkba, problémákba keveredett nyugati demokratikus nagyhatalmakkal szemben. A szovjet kommunista totalitarizmus világuralmi terjeszkedését három motor biztosította. Az első motor: az ideológiai vonzóerő. A második motor: a Vörös Hadsereg hatalmas, fenyegető súlya. A harmadik motor: a KGB felforgató tevékenysége a világ minden részén, amelyet igen megkönnyített az első motor húzóereje, az ideológiai vonzóerő. Itt megjegyzem, hogy a kommunista ideológia hatóképessége az emberi gondolkodásmódra sokkal nagyobb volt, mint a náci ideológia, amely tele volt negatív és igazságsértő előítéletekkel. Ez az ideológiai marxista-leninista motor kapott súlyos sérülést az 1956-os magyar forradalom által. 1956 óta a

¹⁴ HU RETÖRKI, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF Országos Hivatal iratai (rendezés alatt), MDF Akadémia, 882. d. 2. ő. e.

¹⁵ Vélhetően arra az 1992. február 1–2-án megtartott rendezvényre utal, melyet az '56-os Forradalmi Nemzeti Szövetség és a Lakitelek Alapítvány közösen szervezett az 1945–1956 közötti „elnyomatás éveiről”.

motor csak kihagyásokkal tudott húzni, és közvetett úton kihatott a KGB felforgató tevékenységére is, vagyis a harmadik motorra, és lecsökkentette annak eredményességét. Abban a globális világküzdelemben, amit a demokrácia vívott a totalitarizmussal szemben, a magyarok felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtottak a demokrácia győzelméért. Ez a tény már nem csak a magyar történelemhez tartozik, hanem a világtörténelem fontos része lett. A magyar nép leleplezte 1956-ban a Szovjetunió által irányított marxista-leninista ideológia hazug, csaló, hipokrita, népeket becsapó jellegét. A kommunista ideológiával szimpatizáló nyugati intellektuelek tömegével fordítottak hátat a magyar forradalom után ennek a csaló ideológiának, és kimondottan ellenségei lettek a szovjet imperializmusnak, és ez hála a magyar forradalomnak.

Meg vagyok győződve, hogy az 1956-os forradalom a szovjet imperializmus 33 évvel későbbi összeomlásában, közvetett úton, komoly szerepet játszott. Felteszem a kérdést: ha nem lett volna ilyen különleges, három arculatú, modern forradalom 1956-ban Magyarországon, és nem sérült volna meg a szovjet imperializmus ideológiai motorja, vajon most, a századforduló küszöbén, ünnepelhetnénk-e a demokrácia győzelmét az újonnan kialakuló világrendben? Úgy hiszem, nem. Sőt, ellenkezőleg. A beláthatatlan ideig tartó világtotalitarizmus győzelmének lennénk megdermedt tanúi.

Engedjék meg, kedves honfitársaim, hogy csodálkozásomnak adjak kifejezést, amikor a szabaddá vált Magyarországon a politikai viták szelleméről értesülök. Kérdezem, vajon a jelenlegi, Kádár-rezsimben felnőtt generáció tudatában van-e annak, hogy 1956-ban a magyar nép mekkora érdemeket szerzett az egész emberiség jövője érdekében? A politikai viták kicsinyességét nézve, úgy érzem, hogy nem.

Most térjünk rá a forradalom harmadik arculatára, ami alatt a kommunizmuson túli, modern társadalom körvonalainak megrajzolását értjük. A forradalmunk szellemének meg nem írott, de a nép által átértett ideológiai tartalmának analízisének a régi politikai kategorizálások, a jobb, közép és baloldali jelzők teljesen elvesztették jelentőségüket. Forradalmunkat minden, 1956-ot átélő, becsületes hazafi magáénak érzi, bármilyen is volt a politikai meggyőződése. Feltehetjük a kérdést: jogosan? Igen, jogosan. Mert 1956 szellemében mind a három irányzat megtalálta a maga motívumait. Jobboldali volt tehát a forradalom? Bizonyos fokig igen. Emlékezzünk csak vissza a magyar nép 1956-os követeléseire: visszaállítani nemzeti ünnepeinket, visszaszerezni nemzeti szuverenitásunkat, magyar honvédegyenruhát a katonáinknak, nemzetközi sarló-kalapácsol, ötágú csillag kiszakítása zászlóinkból, és a magyar címer visszahelyezése, nemzeti hagyományaink tiszteletben tartása, vallásos, erkölcsös nevelés biztosítása a fiataloknak (a kiszabadított Mindszenty hercegprímást körülvevő rajongó szeretet is bizonyítja ezt), a két világháborúban hősi halált halt magyar honvédek emlékműveinek helyreállítás, a szovjet Vörös Hadsereget dicsőítő emlékművek eltávolítása, a kommunista ünnepek eltörlése.

De menjünk tovább. Volt-e a forradalomban a liberális, polgári középirányzatra jellemző motívum? A felelet itt is igen. A sajtó és véleménynyilvánítás szabadságának követelése, szabad választásokon alapuló, többpárt-rendszeres, parlamentáris demokrácia létrehozása, cenzúra megszüntetése s a művészi, irodalmi alkotások teljes szabadsága.

És végül tegyük fel a kérdést: baloldali volt-e a magyar forradalom vagy sem? Bizonyos fokig igen, baloldali volt. Emlékezzünk csak vissza. Mit akartak a felkelők, a nép nagy többsége 1956-ban? Osztálykülönbségek nélküli, faji és vallás megkülönböztetéstől mentes, szociális igazságosságra épülő, modern társadalmi és gazdasági berendezkedést, a sztrájkjog visszaállítását. (Emlékezzünk a munkástanácsok fontos szerepére! Ne felejtjük el, hogy a fegyveres felkelők nagy többsége munkás volt. És azt se felejtjük el, hogy a kommunista Nagy Imre népszerűségnek örvendett 1956-ban.) Ezek a letagadhatatlan tények mind azt bizonyítják, hogy forradalmunk lelkületében, szellemi áramlatában megtalálható a három politikai főirány; a jobb-, közép- és baloldali ideológiai színárnyalatai. És az igazság mégis az, hogy 1956 nem volt sem jobb, sem közép, sem baloldali. Valami egészen új, modern eszmeáramlat volt, amit a Nyugat is nehezen tudott csak megérteni.

1957 és '89 között a reménytelenség évtizedeiben több száz előadást, beszédet tartottam Franciaországban, francia közönség előtt, a magyar forradalomról. Meglepődve láttam, hogy milyen könnyen lehet szimpatikussá tenni a magyar forradalmat a nyugati közönség előtt, nyugati állampolgárok előtt, függetlenül azok politikai beállítottságától. Ha jobboldali gyűlésre voltam meghívva, jobboldali francia közönség előtt kellett

beszéltem a magyar forradalomról, akkor a nemzeti függetlenségért, nemzeti hagyományaink visszaállításáért vívott harcát domborítottam ki, és Mindszenty hercegprímás nemes ellenállását állítottam példaképnek. Ha liberális polgári mentalitású volt a francia közönség és az a szervező egyesület, aki meghívott, akkor viszont a szabad választások, a szabad sajtó, szabad véleménynyilvánítás és művészi alkotás, és az emberi jogok tiszteletben tartására épülő társadalmi rend gondolatát és a magántulajdon jogát emeltem ki a forradalmunk eszmeáramlatából. Ha baloldali közönség előtt voltam, azok előtt kellett beszélni – s ezt szerettem legjobban, mert nekünk az volt a cél, hogy a marxistákkal, a Szovjetunióval szimpatizáló emberekben rendítsük meg a hitet, pont a magyar forradalom eszmeáramlatával. És legtöbbször az ilyen, baloldali marxista körökbe mentem el beszélni – franciául, francia közönség előtt. Ott meg a munkástanácsok fontos szerepére, a kommunista Nagy Imre nemes, november 4-i bátor kiállítására, a magyar nép érdekében önként vállalt mártírsorsára raktam a fősúlyt beszédemben. A cél mindig az volt, hogy a nyugati közönség előtt mennél szimpatikusabbá tegyem a magyar forradalmat. És mindig az igazat mondva, csak mindig más árnyalatra raktam a fősúlyt, és ez azért volt megtehető, mert valóban a forradalomnak több arculata volt. Így tehát, a franciák érezték, hogy forradalmunk nem csak egy nemzeti szabadságharc volt, hanem annál sokkal több. Egy új eszmeáramlat megindítását is jelentette, mely már a 21. századi modern társadalmi berendezkedése felé orientálódott, és amely a válságokban, ellentmondásokban szenvedő, de a jövő útját kereső egész emberiségnek mutatta a helyes irányt. Például a nyugati közönség meglepetéssel látta, hogy mi, '56-os magyar szabadságharcosok, forradalmárok, rajongó szeretettel nyilatkozunk Mindszenty hercegprímásról, de a kommunista Nagy Imréről is. Ez bizonyos fokig, első pillanatra paradox jelenségnek mutatkozott, de amikor megmagyaráztam nekik, megtapsolták, és megnyílt előttük egy új eszmeáramlat, ami nagyon szimpatikus volt számunkra. Még nekik is példát mutatott, ezt kihangsúlyozták. Igen, az egyik, Mindszenty hercegprímás egy hazafias, konzervatív, egyházi vezető. A másik a nemzetközi kommunista ideológia egyik párttagsága. És mégis, mind a kettőt, mi, szabadságharcosok tiszteltük, szerettük, és továbbra is a magyar történelem legnagyobb alakjainak tartjuk. Ez is jellemző, hogy a forradalom új politikai kategorizálásokat feletti modern eszmeáramlatot jelentett. A magyar forradalmárok nem azt nézték, hogy ki milyen színű, politikai, társadalmi vagy egyházi méltóságot, tisztséget tölt be, milyen ideológiának volt a híve, hanem azt, hogy milyen értéket jelent a becsületesség, a jellemzilárdság, a nép szolgálatában mutatott önzetlen áldozatkészség terén. Már pedig ezen a téren Mindszenty József és Nagy Imre nem csak nekünk, hanem a világ összes népeinek példát adott.

Most pedig forradalmunk politikai, ideológiai analízise után térjünk rá kirobbanásának okaira. Ez egy kényes kérdés. Ezt a kérdést általában két, egymással ellentétes irányból szokták megközelíteni. Vagy jobboldali vagy baloldali megvilágításban magyarázzák. A jobboldali szempont szerint a második világháború Vörös Hadsereg elleni '44–45-ös antibolsevista harc folytatása volt az 1956-os forradalom, vagyis a gyökerei onnan erednek. A baloldali szempont szerint a Magyar Kommunista Pártban¹⁶ Sztálin halála után kialakult, majd 1956 nyarán felerősödött reformmozgalom volt a csírája a forradalomnak. A valóság azonban az, hogy mindkét megvilágítás teljesen téves. Az 1944–45-ös harcoknak semmi köze nem volt 1956-hoz, hisz a két történelmi időszak között áthidalhatatlan szellemi, ideológiai tartalomkülönbségek mutatkoztak. Ismerve a magyar nép lelki alkatát, becsületes, egészséges idealizmus irányába mutató pszichológiai hajlamát, meg vagyok győződve, ha a náci totalitarizmus győzött volna Európában a háború végén, akkor a 12 éves, egypártrendszeres, gyarmatosító megszállás után, ha megfelelő nemzetközi, politikai, történelmi esemény koencidensek¹⁷ közrejátszanak, a magyar forradalom akkor is kitört volna, de abban az esetben a német megszállók és a náci ideológia ellen. Az egyetlen gyakorlati, csak külsőlegesen jellegű azonosság 1944–45 és 1956 között az, hogy mindkét esetben a szovjet Vörös Hadsereg katonái ellen folyt a harc. A baloldali megvilágítás is épp ilyen téves alapokra épült. A Magyar Kommunista Párton¹⁸ belül meginduló reformmozgalom nem egy spontán kezdeményezésből eredt, hanem a világhatalomra törő Szovjetunió nemzetközi politikai taktikájának volt a magyar vetülete. A Szovjetunió a lenini taktika értelmében nem először alkalmazta történelme során a rugalmas és hihetetlenül ravasz taktikai irányváltoztatásokat, az úgynevezett peresztrojkát, ami Gorbacsov idejében ment át a nemzetközi köztudatba, annak érdekében alkalmazta a Szovjetunió mindig ezeket az irányváltoztató taktikákat, hogy túljusson a pillanatnyi gazdasági, politikai nehézségeken és megszilárdítsa az imperialista-kommunista totalitarizmus hatalmát.

¹⁶ Helyesen: Magyar Dolgozók Pártja (MDP).

¹⁷ Helyesen: ko incidens. A kifejezés egybeesést jelent.

¹⁸ Helyesen: Magyar Dolgozók Pártja (MDP)

Emlékezzünk csak vissza, csak a történelemben kell hátranézni. Az első nagy peresztrojka Lenin alkalmazta, ez volt az úgynevezett nettkorszak.¹⁹ A második nagy peresztrojka, amely talán a legnagyobb volt, 1939-ben, a Sztálin kezdeményezésére megkötött német-szovjet szerződés.²⁰ A harmadik nagy peresztrojka Hruscsov 1956-os 20. pártkongresszusa, a sztálinizmus felszámolása volt. A negyedik peresztrojka Gorbacsov nevéhez fűződik. De ez már nem sikerült. Hála Rigan²¹ intelligens, energikus politikájának. S bizonyos mértékben, közvetett úton azért nem sikerült, mert 1956 óta a szovjet totalitarizmust fenntartó ideológiai motor már csak nagy kihagyásokkal, igen gyengén működött. Mindegyik peresztrojka rizikóval járt, háromszor sikerült, a negyedik esetben balul sült el, és a szovjet imperializmus teljes széteséséhez vezetett. Elvitathatatlan tény, hogy a kommunista ideológia a világtörténelemben egyedülálló fegyelmet követelt meg a különböző országok kommunista pártjaitól, és néha ez meglepetést és zavart is okozott ezekben a kommunista pártokban. De a kommunista pártok a világ minden részén engedelmeskedtek Moszkva utasításának. Erre mondok egy eklatáns példát: A francia kommunista párt viselkedése, amelyik egy hatalmas párt – legalábbis volt, most már nem, hála Istennek – 1939-ben és '40-ben a német-szovjet szerződés idején kimondottan Hitler-barát propagandát fejtett ki Franciaországban. Úgy tekintette Hitler és Sztálin szövetségét, mint a munkásérdekeket szolgáló, új világrend irányába menő politikai akciót a kizsákmányoló kapitalista világrenddel szemben. Abszolút nem voltak francia hazafiak, abszolút nem törődtek Franciaország legyőzésével és megszállásával, hanem kimondottan kollaborálásra hívták fel a francia munkásság figyelmét. Ez tartott 1941-ig. Abban a pillanatban, amint a Szovjetuniót megtámadta a hitleri Németország, 180 fokban megváltozott a Francia Kommunista Párt, azonnal ellenállásba ment át, Hitler-ellenes lett, és a francia ellenállásnak az élharcosává vált. De nem Franciaországért, a francia nép szabadságáért, a demokrácia védelmében, hanem mert a Szovjetunió meg lett támadva, annak érdekében. Ez egy eklatáns történelmi példa, hogy hogyan engedelmeskedtek a kommunista pártok a világ minden részén a Moszkva által kiadott, új irányvonalaknak.

Mi történt 1956-ban? Tudjuk jól, hogy a sztálinizmus egy zsákutcába vezette a szovjet terjeszkedést, és Sztálin halála után, hogy a békés együttműködés taktikájával újra előre tudjon indulni a szovjet imperializmus, amit a következő évtizedekben meg is tett, Hruscsov nagyon intelligensen a 20. pártkongresszuson egy új peresztrojka csinált a szabad világ becsapására. Tulajdonképpen a Kreml erőszakolta rá a kommunista pártokra ezt az önkritikás, liberalizálódó folyamat megkezdését, és ez a ráerőszakolás a közép- és kelet-európai országokban a KGB közvetítésével történt, ami könnyű volt, hiszen szovjet megszállás alatt voltunk. Minden gyarmatosított országban, a szovjet által gyarmatosított országban, az uralkodó kommunista párt vezetőségében Moszkva fenntartott tartalékként a pártvezetők között, minden esetre alkalmazható, az irányváltozásoknak megfelelő pártszemélyiségeket. Például Magyarország esetében a kremli irányvonalat Rákosi, Gerő képviselték, a liberalizálódó irányvonalnak Nagy Imre személye felelt meg. Emlékezzünk csak vissza, hogy váltogatták egymást, és elképzelhetetlen dolog az, hogy bármilyen kormányváltozás történjen a szatellit-országokban anélkül, hogy arra a Kreml nem adott volna utasítást vagy engedélyt, és azt nem továbbította volna a KGB által. De ez így volt minden kommunista országban. Például Afganisztánban Amin Badrakalmar²² és Nadzsi Bullah²³ között osztódott meg ez a különböző szerep. 1956 nyarán a pártot és az ÁVÓ-s terrorrendszert nyíltan kritizáló körök, például a Petőfi Kör is, valójában csak az új szovjet irányelvek alkalmazása érdekében,

¹⁹ Helyesen: NEP-korszak. A Szovjet-Oroszországban 1921-ben bevezetett új gazdaságpolitikai intézkedéscsomag megnevezése (*novaja ekonomiceszkaja politika*), mely az újjáépítés érdekében a hadikommunizmus számos restriktív intézkedését kivezetve többek között lehetővé tette a bér munkát, a közterhek-büntetőadók mérséklésével támogatta a magánvállalkozásokat, a paraszti árufelesleg szabadpiaci értékesítését, általában véve a piaci árucserét és pénzforgalmat.

²⁰ Ismert nevén: az 1939. augusztus 23-án megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum.

²¹ Helyesen: Ronald Reagan, az Egyesült Államok 40. elnöke (1981–1989).

²² Karmal, Babrak (1929–1996): Afgán politikus. A hatvanas években a Parcsam (Zászló) nevű politikai csoport megalapítója, összeesküvés vádja miatt többször is bebörtönözték a Daud-rezsim időszakában. Az Afgán Népi Forradalmi Párt egyik szárnyának vezetője, az 1978-as kommunista államcsínyt követően pedig Csehszlovákiába menekült, mivel Brezsnyev támogatásával párton belüli rivalísa jutott hatalmi pozícióba. 1979-ben végül a szovjet katonai csapatok segítségével vette át a hatalmat Kabulban, 1979–1986 között az ország elnöke, az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt Központi Bizottságának főtárgya, illetve az Afganisztáni Demokratikus Köztársaság Forradalmi Tanácsának elnöke.

²³ Nadzsi Bullah, Mohammed (1947–1996): Szunnita politikus. Gorbacsov támogatásával Babrak Karmaltól vette át a politikai főhatalmat 1987-ben, korábban fél évtizeden át az afgán rendőrséget és a hírszerzést vezette. 1992-ig tudta tartani magát a hatalomban, majd a kabuli ENSZ-képviselőre vonult be. A tálibok haragját nem tudta elkerülni, 1996 szeptemberében meggyilkolták, holttestét pedig közszemlére tették Kabulban.

szovjet engedéllyel működhetett. Nem azok, akik odamentek. Azok idealisták, teljesen tudatlanul azt hitték, na, valami szabadság van, de ezt a szovjet KGB szervezte. Ha nem indult volna meg, ők szervezték volna meg a magyar ÁVÓ által. Persze sokan naivan azt hitték, hogy megindult valami csodálatos szabadságmozgalom a párt kereteiben, de ez nem így volt. Az új peresztrojkának megfelelően engedelmeskedni kellett. Más népi demokráciákban is megindultak ezek a mea culpázó intellektuel mozgalmak, de csak Magyarországon tört ki a forradalom, és ez nem véletlen. Az oka a következő: a magyar nép soha nem tekintette a szovjet hadsereg bevonulását az országba felszabadulásnak. A magyarok többsége a hitleri náci hadsereg megszállásának folytatását látta a Vörös Hadsereg megérkezésében, csak más egyenruhában, más jelszavak és jelvények alatt. És ez igaz is volt. A német Tigris, Párduc harckocsikat a szovjet T 34-esek, a német Gestapot, a kegyetlen Gestapot az ugyancsak kegyetlen szovjet NKVD, amit később MVD-nek, majd KGB-nek neveztek, és a horogkeresztes zászlót az ötágú csillagos, sarló-kalapácsos zászló váltotta fel. Sőt még a deportáló, ártatlan magyar állampolgárokkal megtömött deportáló vonatok se szűntek meg, csak 1945. április 4-e után már nem Nyugat felé, nem Auschwitz felé gördültek, hanem Kelet felé. Már 1945-ben, közvetlenül a világháború után, megkezdődött az ellenállás a szovjet gyarmatosítókkal szemben. Gomba módjára szaporodtak a titkos ellenálló csoportcskák, melyeket a KGB irányítása alatt működő ÁVH könyörtelen módszerekkel és nagy hozzáértéssel számolt fel. Ezt bizonyítja kedves honfitársaim, a 298-as parcellában lévő, '56 előtt kivégzett ellenállók sírjainak végtelen sora. Érdekes, új, nemes mentalitás, lelkiállapot született meg ebben az ellenállásban. A korábbi ellenségek, akik még 1944-45-ben egymással szemben harcoltak, egyikük a Vörös Hadsereg ellen, a németek oldalán, a másikuk a németek ellen a szovjet oldalon, most a szabadság és a demokrácia megvalósulása érdekében, kéz a kézben együtt kockáztatták életüket az ellenállás soraiban. Jellemző ezekre a titkos ellenálló csoportokra – '56 előtti ellenálló csoportokra –, hogy nem egy fasiszta ideológia érdekében, annak szolgálatára jöttek létre, hanem a nyugati szabad demokráciákat tartották barátaiknak. Ebből az 1956 előtti évek ellenállásából születtek meg az 1956-os forradalom lelki csírái, és nem pedig az 1956 nyarán Moszkva utasítására meginduló reformkommunista mozgalmakból.

Nézzük meg, mi is történt 1956. októberében. A tisztánlátáshoz szükséges ismernünk azoknak az intézkedéseknek öt fokozatát, amelyeket Moszkva alkalmazott szükség esetén, annak érdekében, hogy a gyarmatosított országok lázongásai és esetleges szabadságmozgalmak minden körülmények között meg legyenek fékezve. Első fokozat: forrongás, belső feszültség, nagy népi elégedetlenség, általános zúgolódás esetén Moszkva leváltja az illető gyarmatosított országokban a merev ideológiai irányzatot képviselő helyi kommunista pártvezetőket, és helyükbe a megengedett keretekben előírt liberalizálódás irányvonalának pártnagyságait rakja hatalomra. A leváltott vezetőket, ha szükséges, a népharag lecsillapítására, bűnbakként ideiglenesen kizárhatja a pártból, sőt, ha kell, börtönbüntetésre ítéli őket. De természetesen ennek az intézkedésnek a fordítottja is érvényes, ha a kül- és a belpolitikai körülmények ezt megkívánják. Második fokozat: ha a rendszerellenes harag, a belső feszültség a nép körében tovább nő, sőt, nyílt lázadás veszélye is fennáll, akkor az illető ország kommunista politikai rendőrsége, a háttérben lévő szovjet KGB irányítása alatt, megfélemlítő akciókat hajt végre. Letartóztatások, bebörtönzések, deportálások, sőt, ha szükséges, kivégzések. Harmadik fokozat: ha se az első, se a második intézkedés nem tudta helyreállítani a rendet, ebben az esetben az illető ország kommunista néphadserege lép fel, és rendkívüli, statáriális állapotok meghirdetésével, helyi katonai diktatúra által próbálja Moszkva megfékezni a lázongást. Lásd, Lengyelország, 1981. december 12. Negyedik fokozat: amennyiben a helyi kommunista néphadsereg nem elégséges, úgy Moszkva beveti az illető országba a Varsói Szerződés ürügye alatt az állomásozó szovjet hadosztályokat. Érdekes történelmi tény, hogy Magyarországon 1956. októberében, a forradalom kitörésekor, Moszkva 24 órán belül már kénytelen volt alkalmazni gyakorlatilag majdnem szimultán módon az intézkedések fentebb felsorolt négy fokozatát. Ötödik fokozat: ha a fellázadt országokban az ott állomásozó szovjet hadosztály bevetése sem hozta meg a várt eredményt, akkor egy valódi háborús hadművelet keretében, a határokon kívülről beözönlő Vörös Hadsereg nagy erővel indít általános támadó lerohanást. Lásd Magyarország, 1956. november 4.

Nagy Imre kormánya a forradalom első napjaiban Moszkva utasítására a néphadsereg lecsillapításának feladatkörével lépett életbe. A forradalom kitöréséhez és annak lefolyásához gyakorlatilag semmi köze nem volt. Sőt, a forradalommal szemben fékező szerepet töltött be. Ezekben az októberi napokban Nagy Imre kormányát még nem lehetett azonosítani az 1956-os magyar forradalom szellemével és célkitűzéseivel. Nagy Imre kormányának első valódi kapcsolata a magyar nép forradalmi szellemével 1956. november 1-jén következett be, amikor Nagy Imre kijelentette, hogy Magyarország kilép a varsói paktumból. Ettől a naptól kezdve a fegyveres felkelők, akik

a forradalom igazi magját, alapját és szellemét, lelkiületét képezték, kezdtek bízni Nagy Imre kormányában. De Nagy Imre tényleges történelmi nagyságát november 4-e jelentette. Azzal, hogy 1956. november 4-én a szovjet hadsereg nagy támadásakor abban a posztban, mint magyar miniszterelnök nem a szovjet kommunista párthűséget választotta, hanem szolidaritást vállalt a magyar felkelőkkel, a szabadságharcral, és ezzel és ezért önként vállalta a mártírhálát is. Történelmünk nagyjai közé került és megérdemli a tiszteletet.

Ezeket a megdönthetetlen történelmi tényeket elmondtam már 1990. augusztusában, a Széchényi Könyvtárban megtartott 2. történelmi konferencián,²⁴ ami pont '56 okairól szólt. Amint látom, a magyar történészek még mindig ezt a baloldali reformkommunista csírákat favorizálják el. Kedves honfitársaim, ezzel tulajdonképpen az előadásom végéhez is értem. Nekünk, magyaroknak, vigyáznunk kell arra – 1956 világtörténelmi szerepe miatt –, hogy a most kiépítendő demokratikus államrendünk különb legyen, mint a többi volt népi demokratikus országoké. Ne higgyünk demagóg szólamoknak, és csak olyan vezetőket fogadjunk el, akiknek politikai hazafias múltja tiszta. Akik a szovjet megszállás alatt, a forradalom letörése utáni megtorlás szörnyű időszakában a történelmi vizsgát jelesen tették le. Akik nem voltak hajlandók odaadni a nevüket a magyar szabadságharcosokat ezrével bebörtönző és százával kivégző, hazaáruló, kommunista Kádár-rezsim politikai vezetéséhez. Tulajdonképpen ne azt nézzük most, amikor jön majd az első valóban szabad választási kampány, mert az első választásoknál a szovjet csapatok még itt voltak, ha valóban a nép is döntött, de még a szovjet hadseregnek és a szovjet nagyhatalomnak az árnyéka fenyegető volt. De most valóban szabad választások lesznek, ne azt nézzük, hogy egyesek mit mondanak, hanem azt, hogy ki mondja. A kaméleonszerűen színüket változtató, a Szovjetunióval kollaboráló, volt hazaárulók, bármennyire is most demokratikus színben újra politikai karriert akarnak betölteni, ne adjunk nekik bizalmat! Az irányelvünknek jelszava a következő legyen: a volt bűnösöknek megbocsátunk, de életünket rájuk többé nem bízunk! Csak olyan vezetőket fogadjunk el, akik nem egyéni ambíciók által fűtve, hatalomvágyból vesznek részt a demokratikus politikai küzdelemben, hanem valódi, őszinte hazaszeretetből és a magyar nép szolgálatában álló önzetlen áldozatkészségből. De legyünk türelmesek és igazi demokraták, fogadjuk el Voltaire megfogalmazását: „Elvetem az ön elveit, de képes vagyok az életemet áldozni azért a jogáért, hogy ön ezt szabadon megnyilváníthassa.” Így legyünk demokraták!

Végül, kedves honfitársaim, én Franciaországban élek, Nyugaton '56 decembere óta, ismerem a francia politikai életet, így a nyugati mentalitást, a nyugati demokráciákat, melyeket itt egy kicsit agyonidealizálnak most Magyarországon. Felhívom a figyelmeteket, ne másoljuk le vakon ezeket a demokráciákat! A nyugati demokráciákból csak azt vegyük át, ami jó és egészséges. Vegyük át a szólás-, vélemény- és vallásszabadságot, a többpártrendszeres szabad választásokat, az emberi jogok tiszteletben tartását, a faji-vallási megkülönböztetésen alapuló igazságtalan előítéletek megszüntetését. Vegyük át a szabad vállalkozáson alapuló, szabad piacgazdálkodást, amely majd ha egyszer helyes vágányra jutunk, és megtörtént az átmenet, akkor növelni fogja az általános életszínvonalat. De felhívom figyelmeteket, vegyük át a szociális törvényeket is, mely állampolgári szolidaritás alapján segítő kezet nyújt a gyengéknek, az elesetteknek, akik lemaradnak a fejlődő gazdasági élet lüktető iramában. És vegyük át az egészséges nyugdíjrendszert. Amely normális megélhetést biztosít a becsületes munkában megöregedett nyugdíjasainknak. És végül, honfitársaim, vegyük át a sovinizmus nélküli hazaszeretetet, a környezetvédelem kiépítését és a civilizált jómodort.

De ne vegyük át azt, ami rossz és dekadens! Az erkölcstelenséget, a pornográfia terjedését, a túlzott materialista szellemet, az élvezethajhászást, a kábítószerfogyasztást. Ne vegyük át a szabad sajtó és a szabad művészi alkotás ürügye alatt a legszentebb erkölcsi értékek és legszebb emberi érzelmek cinikus kigúnyolását. Ne vegyük át a túlzó, individualista egoizmust, az embertársaink iránti részvétlenséget. Ne vegyük át a közbiztonságot gyengítő, dekadens, gyenge igazságszolgáltatást. Ne vegyük át a növekvő bűnözést és az alvilági maffiát. 1956 szellemére építsük fel a mi magyar demokráciánkat. Csak így fogunk tudni, nem a mellékajton, hanem a minket '56 miatt megillető díszkapun belépni a szabad, demokratikus nemzetek nagy közösségébe. Erre kötelez minket az 1956-ban hősi halált halt szabadságharcosok, az 1956 előtti ellenállásban kivégzett honfitársak, és az 1956 utáni megtorlásban fölakasztott mártírjaink emléke.

²⁴ 1990. augusztus 21-én rendezték meg az Országos Széchényi Könyvtárban a magyar történészek nemzetközi tudományos találkozóját, az emigráció több jeles képviselőjének (pl. Gosztorny Péter, Király Béla) jelenlétében.

Emlékezés Oplatka Andrásra

Az alábbiakban a 2020 májusában elhunyt Oplatka András történészre, újságíróra, '56-os emigránusra, a *Neue Zürcher Zeitung* tudósítójára emlékezünk. Hat éven keresztül tudósította lapját Magyarországról, ám már jóval korábban, a rendszerváltás időszakában figyelemmel kísérte hazája történelmének alakulását. A most következő beszélgetés a *Húsz év után. Interjúk a rendszerváltásról 2008–2009-ben* című, Szabó László Zsolt és Tóth Gy. László által szerkesztett kötetben megjelent interjú rövidített, szerkesztett változata (Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 43., 2019, 173–185).

35 éven keresztül számol be tudósítóként vagy újságíróként a közép-kelet-európai térség történéseiről az egyik legnépszerűbb német nyelvű újság, a *Neue Zürcher Zeitung* hasábjain. Több 19. és 20. századi magyar író értő német műfordítója, aki mindemellett kiváló monográfiában foglalta össze a legnagyobb magyar, Széchenyi István életét.¹ Legújabb könyvében a rendszerváltáshoz visszatérve a magyar határynitás történetét dolgozta fel, már-már krimibe illő részletességgel.

Oplatka Andrást hosszú ideig Andreas Oplatkaként ismertük. Hogyan van ez? Hogyan lett Oplatka Andrásból Andreas Oplatka, és hogyan lett Andreas Oplatkából Oplatka András újra?

A dolog roppant egyszerű. Én itt születtem Budapesten. 14 esztendő voltam '56-ban, amikor a családkunk elhagyta az országot. Svájcban az iskolai éveimtől kezdve – a középiskolát ott végeztem – engem mindig Andreasnak hívtak, keresztnévvel. Ennek ellenére még a svájci okmányaimban, útlevélemben is András van, mert ezt nem fordították le, de professzionális életemben újságíróként mindig az Andreast használtam, lévén, hogy német nyelvű újságíró voltam, vagyok. Az volt azonban mindig a saját meggyőződésem, hogy ha magyarul publikálok, mindig az András nevet kell használnom. Nem jelent ez semmi pro vagy kontra demonstrációt, hanem egyszerűen úgy gondoltam, hogy egy magamfajta ember számára nagyképűség lenne, hogy ha most itt Magyarországon egy könyvet megjelentetek, azt német vezeték- vagy keresztnévvel tenném meg.

Ön a *Neue Zürcher Zeitung* újságírója és szerkesztője volt, amelyik a vezető svájci, illetve az egyik vezető német nyelvű napilap Európában. Hogyan tudott kvázi idegenként beilleszkedni abba a világba?

Néhány szóval ezt nagyon nehéz elmondani. Ha valaki 14 esztendő korában kerül Svájcba, ott végzi a középiskolát, ott jár egyetemre, beépül az ottani társadalomba. A svájci társadalom nagyon toleráns, ilyen tekintetben az első generációkat, pláne a második generációs bevándorlókat – nem csak az értelmiségieket – nagyon könnyen befogadja. Amikor a *Neue Zürcher*hez kerültem '68-ban, akkor végeztem az egyetemen, és az egyetlen kérdés az volt, hogy svájci állampolgár vagyok-e már. Azt mondták, az állampolgárság lenne a dolognak az egyik feltétele, mivel az újság nagyon ügyel arra, hogy semleges országból jövő állampolgárok írják a lapot.

Melyik rovatban dolgozott a *Neue Zürcher Zeitung*nál?

Majdnem mindig a külpolitikaiban. Húsz évig voltam tudósító Stockholmban, Párizsban, Moszkvában, végül érdekes módon itt, Budapesten. Egyetlen egyszer, főszerkesztőm heves rábeszélésére szakítottuk meg mindezt: Stockholm és Párizs között három évet töltöttem a kulturális rovatnál, de onnan gyorsan elmenekültem.

Ön kívülről és belülről is megfigyelte a magyar rendszerváltás történetét, illetve időszakát. Mennyiben volt ez előny, és mennyiben volt ez hátrány az ön számára?

¹ Oplatka András: *Széchenyi István*. Budapest, Osiris, 2005.

Oplatka András 1985-ben. (Forrás: Wikimedia Commons / Albin Olsson)

Azt hiszem, inkább csak előny volt. Nyilván a nyelvi nehézségek hiánya, az, hogy nagyon sok mindenkit és egyre több embert ismertem ebben az országban, előny volt. A hetvenes évek végétől kezdve elég rendszeresen jártam az országba magánemberként, jó részben azonban újságíróként is. Volt egy olyan érzésem, hogy ebben az országban valami elkezdődött, egy folyamat megindult, amit elsősorban gazdasági, társadalmi folyamatként éreztem, de amely idővel a politikára is hatott. Az volt a nagyon erős meggyőződésem, hogy az ország útja az úgynevezett szovjet szocialista blokkból kifelé vezet, és egyszer majd eljön a nap, amikor a párt már nem fog tudni többé ellenőrizni.

Ezt Ön már a hetvenes években érezte?

Ezt roppant könnyű lenne utólag így állítani, és sokan állítják, hogy ők már előre látták, hogy össze fog omlani a Szovjetunió, csak nem írták le. Én sem írtam le, de van egy súlyos tanúm itt, Budapesten, egy valahai osztálytársam. A nyolcvanas évek elején egyszer Párizsban együtt ebédeltünk, és én azt mondtam Neki, hogy „Bálint, ez az ország idővel ki fog kerülni ebből a blokkból”. Azt mondta: „Isten adná, hogy igazad legyen, de nem hiszek benne.” Akkor kötöttünk egy fogadást. Nagyon óvatos fogadás volt, mert azt mondtam, amikor hatvanévesek leszünk, tehát 2002-ben, Magyarországon,

illetve Budapesten lesz Nagy Imre utca vagy Nagy Imre tér. Fogadtunk egy vacsorában, amit a vesztes fizet, és a győztes hívja meg a vendégeket, a barátokat. Már 1990 tavaszán abszolváltuk a vacsorát Budapesten – és Bálint fizetett, mint a katonatiszt...

Melyek voltak azok a történések, amelyek felgyorsították a folyamatot – hogy ne 2002 legyen az időpont, hanem 1990?

Nyilvánvalóan a nemzetközi háttér. Magyarország a hatvanas évek közepétől valamivel hosszabb pórázon volt, mint a többiek, és ezt 1956-nak köszönhetette. Nem a pártnak és Kádár János jószágának, hanem azoknak a fiúknak, akik meghaltak a pesti utcákon. Ez az erőszak olyan nyelvezet volt, amit Moszkvában és a budapesti pártközpontban is értettek: úgy értelmezték, hogy ennek nem szabad megismétlődnie, tehát ezzel a néppel másképpen kell bánni. '56-nak tehát az ország rendkívül sokat köszönhet, mert a nehéz évtizedeket valamivel könnyebben tudta átélni, mint akár Csehszlovákia, vagy főleg Románia. A másik feltétel nyilván az volt, hogy a nyolcvanas évek elejére-közepére rendkívül meggyengült a Szovjetunió, és '85-ben a főtitkári széket Gorbacsov személyében olyasvalaki foglalta el, aki ugyan nem oda akart kilyukadni, ahová kilyukadt, de a szovjet hatalmi érdekeket nem tudta

és nem is akarta úgy képviselni, mint az elődei. Etikai értelemben erőssége volt, hogy az erőszakot próbálta kerülni.

Lehet, hogy Gorbacsov hatalomra kerülése ennek a szovjet meggyengülésnek volt az egyik jele, kifejezési formája?

Nyilvánvalóan, illetve kísérlet volt arra, hogy egy viszonylag fiatal főtítkárral megpróbálják ezt a gyengeségi folyamatot ellensúlyozni. A Csernyenko-féle főtítkárság, ami '84-85-ben alig egy évig tartott, tragikomédia volt, és tulajdonképpen jelképezte az egész Szovjetunió legyengülését, betegségét, amit persze akkor nem láttunk így... Abban a pillanatban, hogy a Szovjetunió valamelyest elvesztette ellenőrzési képességét ebben a térségben, azonnal előjött az a két ország, amely történelmi hagyományainál, társadalmi struktúrájánál fogva mindig a legrebellisebb volt: Lengyelország és Magyarország. Rögtön elkezdtek keresni a szabadulást, a tágitás lehetőségeit.

Nem lehetséges, hogy a kelet-európai rendszerváltozások egyfajta megírt, vagy meg nem írt, de elfogadott forгатókönyv alapján jöttek létre?

Ebben nem nagyon hiszek. Tudom, hogy vannak ilyen elméletek, de az elméletek rendszerint a máltai konferenciához² csatlakoznak, annak révén próbálják ezt a folyamatot tárgyalni. Ez azonban 1989. december elején volt, addigra azért már nagyon sok minden lejátszódott.

Máltán tulajdonképpen elfordulás következett a Brezsnyev-doktrínától...

A Szovjetunió lebegtette a Brezsnyev-doktrínát,³ nemigen lehetett tudni, mi lesz, mindig kétértelműek voltak a nyilatkozatok erről a témáról. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió gazdaságilag olyan mértékben legyengült, hogy azt a globális, hatalmi, hódító ambíciót, amivel Lenin és követői síkra szálltak, egyszerűen már nem képes megvalósítani. Nyilvánvaló volt, hogy a fegyverkezési versenyben a Szovjetuniónak valamilyen

egyetértésre kell jutnia az Egyesült Államokkal, és ez egy a többi problémát felülíró, fontos érdek volt. Ráadásul nem kompromittálhatta magát (és Gorbacsov ezt értette!) egy új '68-as vagy '56-os bevonulással, vagy a lengyel fejlemények erőszakos leállításával.

Nem lehetséges, hogy a kelet-európai országok szabadon engedése volt az ellenalku azzal szemben, hogy az Egyesült Államok felhagy a csillagháborús tervekkel, amelyek a szovjet gazdaságot végül is csődbe vitték?

Azt hiszem, hogy ez inkább egy hallgatólágos megállapodás, vagy inkább cinkos egyetértés volt. Nem olvastam, hogy valaki bizonyította, bizonyítani tudta volna, hogy erről valóban formális megállapodás létezett volna. Úgy gondolom, egyszerűen győzött a realista belátás, hogy a Szovjetunió ezt a versenyt elvesztette.

Nemrégiben jelent meg egy fantasztikus könyve,⁴ amely olyan, mint egy kémregény.

Köszönöm a fantasztikus jelzõt...

Egy döntés története a magyarországi 1989-es határnyitás történetét elemzi. Mennyiben járult hozzá ez a határnyitás ahhoz, hogy ez a rendszerváltozás megtörténhessen, akár csak Magyarországon, valamint a berlini fal leomlásához?

Azt gondolom, hogy Magyarországon a határnyitás a rendszerváltozáshoz nem túl sokat tett hozzá, hiszen ez elsősorban nem is magyar ügy volt. Az ország vezetősége határozott úgy, hogy lebontja a vasfüggönyt, ez volt az első döntés, aminek következtében jöttek aztán a németek, mert itt lyuk volt a falon, át lehetett jutni. Akkor kellett arról dönteni, hogy a már nem drótsövénnyel védett, de még mindig fegyveresen őrzött határt is meg kell-e nyitni. Ez történt meg aztán szeptemberben. Magyarország számára ennek nagy jelentősége a rendszerváltozásban nem volt, hiszen az egyik nagy érv az volt, hogy a magyarok immár világútlevelel rendelkeznek, akkor

² George H. W. Bush amerikai elnök és Mikhail Szergejevics Gorbacsov szovjet pártfőtítkárral találkozója 1989. december 2-3-án. A konkrét megállapodások nélküli, ugyanakkor a hidegháború jelképes végeként ünnepeelt találkozó nagy részét tette ki a német és a kelet-európai kérdés megvitatása.

³ Brezsnyev-doktrína: A korlátozott szuverenitás doktrínája, amelynek konkrét megfogalmazása az 1968-os csehszlovákiai bevonuláshoz kötődik. Eszerint nem az adott szocialista ország belügyének, hanem az egész blokk ügyének számít, ha egy ország túlmegy a változások egy bizonyos – kimondatlanul a Szovjetunió által megszabott – határán.

⁴ Oplatka András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás, 1989. szeptember 11., nulla óra*. Budapest, Helikon, 2008.

minek őrizzük vasfüggönnyel a határt, ha amúgy is mindenki odamegy, ahová kedve tartja. A vasfüggönnyt tehát 1989. május elejétől kezdve a magyar határőrség, a hadsereg lebontotta, de a határt továbbra is őrizték, mert ez volt a biztosíték, amit az NDK-nak adtak, hogy ez továbbra sem lesz zöld határ. Kiderült, hogy ezt nem lehetett olyan eredményesen őrizni, mint addig, a keletnémetek nyomása a határra pedig már annyira megnőtt '89 nyarán, hogy szeptember elejére végül valamit határozni kellett. A dologban a politikusok már határoztak. Ebben a pártnak már nem sok szava volt. Ne gondoljuk, hogy ez akkor, nyáron a magyar kormány számára egy első számú történet volt, az egyike volt a rengeteg gondnak. A német egyesítés szempontjából viszont – Magyarországgal ellentétben – az előtörténet rendkívül jelentős eseménye volt.

A könyvben elég jól adatolja álláspontját. Ugyanakkor az is benne van ebben a könyvben, hogy Németh Miklós talán többet tudhatott, mint Horn Gyula, hiszen ő tárgyalta Gorbacsovval erről a kérdésről, és ott lényegében nem kapott negatív visszajelzést. Mennyiben volt ez meghatározó?

Csak részben, ugyanis ez a tárgyalás 1989. március 3-án volt Moszkvában. A kérdés akkor csak úgy merült fel, hogy Magyarország le kívánja bontani a vasfüggönnyt a nyugati határon, és ehhez mit szól a Szovjetunió. A magyar kormányfő tájékoztatásként, kész döntésként közölte mindezt. Ekkor Gorbacsov nagyon furcsán valami olyasmit mondott, hogy ő nem érti, hogy ez mitől probléma. Németh Miklós akkor úgy jött vissza Budapestre, hogy a vasfüggönnyt lebonthatjuk. A második döntés előtt azonban, hogy kiengedjük a keletnémeteket, ilyen közvetlen, Moszkvával történő tárgyalások nem voltak.

Ezen az 1989. márciusi Gorbacsov–Németh Miklós-megbeszélésen szóba került a Magyarországon tárolt szovjet nukleáris fegyverek kérdése is. Nagyon érdekes, ahogy leírja a könyvében, hogyan reagáltak erre, illetve, hogy egyáltalán voltak ilyen fegyverek, amit mi nem is tudtunk annak idején – és hogy ezeket hogyan is vonták ki az országból...

Ahogy Németh Miklós nekem és valamivel előttem már a magyar származású amerikai professzornak,

Tőkés Rudolfnak is elmesélte,⁵ maga is meglepődött, mikor ezzel a ténnyel szembesítették mint kormányfőt. Közvetlenül a megválasztása után alá kellett írnia egy titkos szerződést a Honvédelmi Minisztérium pincéjében, amelyben rögzítették ezeknek a fegyvereknek a titkos támaszpontját. Rakéta robbanófejekről volt szó, ezek a Balatonfelvidéken voltak. Németh Miklós elmondta, hogy azonnal elhatározta, hogy az lesz az egyik legfontosabb külpolitikai célja, hogy megpróbálja ezeket a fegyvereket eltávolíttatni. Németh Miklósnak arra a felvetésére Moszkvában, hogy a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásáról kellene tárgyalni, Gorbacsov pozitívan reagált olyan értelemben, hogy tárgyalhatnak. Az atomfegyverek kérdésében viszont kódosító, elutasító volt, és azt mondta, erről ők döntenek, és tudatják a döntést a magyar féllel. Erre november végén került sor, amikor megjelent a szovjet nagykövet Németh Miklósnál, és átadott egy levelet, amelyben Nyikolaj Rizskov szovjet miniszterelnök⁶ közölte, hogy a kivonás néhány nap alatt megtörtént. Nyilvánvalóan azért vonták ki 1989 végén az atomfegyvereket Magyarországról, mert Moszkvában megértették, hogy az ország számukra elveszett.

Térjünk vissza egy kicsit a határnyitáshoz: a német egyesítés szempontjából milyen fontoságú volt ez a magyar lépés?

A berlini fal leomlásáig, 1989. november elejéig nagyon fontos volt. A magyar határ nyitva maradt szeptember 11-étől kezdve, így aki eljutott Magyarországra, mehetett tovább. Körülbelül ötvenezer keletnémet állampolgár távozott Magyarországon keresztül november elejéig Nyugat-Németországba. Előtte, már augusztus második részében jó néhány ezer keletnémet hagyta el az akkor még őrzött határon a keleti blokkot Magyarországon keresztül. Ez erősen felgyorsította a keletnémet állam kivérzését, Erich Honecker bukását, és annak a belátását (1990 elején), hogy a két német állam egyesítése elkerülhetetlen. Ez a folyamat feltehetően végbement volna a magyar határnyitás nélkül is – bár hipotetikus, amit mondok, de valószínűleg lassabban, később következett volna.

⁵ Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom*. Budapest, Kossuth, 1998.

⁶ Rizskov, Nyikolaj Ivanovics (1929): Szovjet politikus. 1982 és 1985 között az SZKP KB titkára, 1985 és 1991 között a Politbűrő tagja, a szovjet minisztertanács elnöke.

Térjünk vissza Magyarországra: 1989-ben már léteztek új vagy újjáalakult pártok. Mi volt a véleménye ezekről?

Magyarországon már 1988-tól kezdve ellenzéki csoportosulások, később pártok léteztek. Létezett egy ellenzék, amelyet Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban számon tartottak, és nagyon figyeltek arra is, hogy ezzel az ellenzékkal a még mindig egypárti állam hogyan bánik. A Nyugat nagy politikai jelentőséget tulajdonított annak, hogy a pluralizmus képződése megindult. Mindennek jelentősége volt az egész határnyitás-történetre is: amit a keletnémet állam követelt akkor, hogy küldjük vissza a menekülteket Kelet-Németországnak, 1989 nyarán az ellenzék által teremtett politikai állapotban már elképzelhetetlen volt. A magyar kormány sem akarta már ezt akkor, de ha akarta volna sem negligálhatta volna az emberi jogokat.

Ugyanakkor azt írja a könyve vége felé, hogy ennek az ellenzéknek a megítélése nyugati szempontból nem volt annyira egyértelmű. Mark Palmer amerikai nagykövet jó kapcsolatokat épített ki az ellenzékkal, Bush elnök és Baker külügyminiszter viszont nem igazán értette ezeket az embereket, nem voltak biztosak abban, hogy képesek lesznek egy ország vezetésére. Másrészt a nyugat-európai politikusok jó kapcsolatokat építettek ki a reformkommunistákkal, tudták kik ők, mit akarnak, és bennük talán jobban bíztak. Mégis, a kerekasztal-tárgyalásokon, úgy tűnik, az ellenzék aratott sikert. Mi lehetett ennek az oka, illetve mi volt ennek a fogadtatása?

Nyugatról üdvözlötték az ellenzéket, de talán erősebben beszéltek a közvéleményről és a sajtóról mint a háttérben lévő politikusokról. Utóbbiak tartottak attól, hogy Lengyelországban és Magyarországon megindul egy olyan gyors reformfejlődés, ami túlmegegy a szovjetek által még tolerálható határokon, beavatkozásra kényszeríti a Szovjetuniót, és magát Gorbacsovot is megbuktathatja. Másrészt a nyugatiak valóban jó személyes kapcsolatokat áptak már évek óta a magyar reformkommunista vezetéssel, ezekről általában nem szívesen mondtak volna le. Talán bizonyos joggal lehetett olyan érzésük, hogy a semmiből támadt új politikai ellenzéket nem ismerik, kaotikusnak tűnik a gondolkodásmódjuk. Hiszen ha valaki másfél esztendővel korábban azt mondta volna az 1990

tavasán megalakult Antall-kormány tagjainak, hogy másfél esztendő múlva kormánytagok lesznek, mindezt teljesen valószínűtlennek tartották volna. Magyarán az egész ellenzék alapján nem lehetett felkészült, és nem lehetett olyan meggyőző az első hónapokban, mint amikor Bush elnökkel találkoztak már 1989 nyarán. De még Bushnak is az volt a meglátása, hogy elég zavaros a társaság.

Mi volt a vélemény az első szabadon választott magyar kormányról? Említette, hogy nem voltak annyira ismertek a nyugati politikusok számára.

A nyugati politikusok általában realisták. Abban a pillanatban, hogy valami változik, és demokratikus fedezete van, elfogadják a realitást, és folytatják az együttműködést. Első fokon még csak nem is kormányokról beszélnek, az Antall-kormánynak egyébként jó fogadtatása volt a sajtóban és politikai körökben egyaránt. Elsősorban az volt nagyon kellemes meglepetés és élmény, hogy a szabad választások rendben, normális körülmények között zajlottak le, úgy, mint bármelyik más országban, megcáfolva azokat a néha mindmáig hallható híreszteléseket, hogy ezeknek az országoknak nincs demokratikus múltjuk, bele kell szokniuk. Magyarországon a demokratikus intézmények megteremtése az Antall-kormány alatt rendkívül gyorsan és rendkívül meggyőző módon történt meg.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a kádári „alvó struktúrák” mind a mai napig megmaradtak a magyar társadalomban és a közéletben. Mi lehet ennek az oka, hogy sokunknak ilyen érzésünk van?

„Tetszettek volna forradalmat csinálni...”⁷ Erre nekem van egy saját, külön bejáratú elméletem. Azt gondolom, hogy ez a történet egészen 1956-ig megy vissza és azzal függ össze, hogy Magyarországon a diktatúra ugyan rossz volt, de '56-nak köszönhetően „puha” is. Összehasonlítva például Csehszlovákiával, ahol 1968-ban nagyon mély benyomást keltő passzív rezisztencia volt ugyan a lakosságban, de nem volt fegyveres ellenállás – ezt a Szovjetunió a gyengeség jeleként értelmezte. Mindennek következtében Csehszlovákia 1968 után egy neosztalinista diktatúrát kapott, Magyarország azonban, miután lecsengett a bosszúhadjárat – aminek százak estek áldozatul –, egy kiegyezéssel, soha le nem írt, nem garantált, törvénybe nem iktatott, de *pro forma* kiegyezéssel diktatúra alakult ki. Ennek következtében a nyolcvanas évek végén a magyar pártnak

⁷ Antall József miniszterelnöknek tulajdonított mondat, aki ezzel MDF-en belüli kritikusaiknak kívánt üzeni a változások korlátairól.

lett egy reformszárnya, ami a rendszerváltásban partner volt. Erről szóltak a kerekasztal-megbeszélések. Csehszlovákiában a párt nem volt partner, ott bársenyos forradalomról beszélünk. Ellenség létezett, amelyik a rendszerváltáskor eltűnt, és az utána jövő csehszlovák kommunista párt már valami egész más volt: azzal kezdte, hogy a vezető kommunistákat kizárta a soraiból. Csehszlovákiában ráadásul hoztak néhány szabályt, például, hogy aki egy bizonyos szint felett benne volt a kommunista uralomban, az öt esztendeig a közügyekben nem vehet részt.⁸ Sokkal komolyabb mértékben végbement a pártvagyon valóban új állami tulajdonba vétele is – ez Magyarországon éppen a kiegyezés miatt nem történt meg. Végeredményben tehát 1956 és 1968 különbözőségében keresendő a '89-es különbség Csehszlovákia és Magyarország között.

Itt fel kell tennem a kérdést: egyáltalán megtörtént a rendszerváltás Magyarországon?

Itt a nagy kérdés, hogy mit értünk rendszerváltás alatt. Nekem egyszer Budapesten egy munkásember azt mondta az Antall-kormány harmadik-negyedik évében, amikor ez a kormány már kezdett nagyon népszerűtlenné válni, hogy „uram, mi azt hittük, ha az MDF-re szavazunk, úgy élhetünk, mint az osztrákok”. Ha valaki így képzelte el a rendszerváltást, akkor ez mindmáig „nem jött be”. Ha a rendszerváltást úgy képzeljük el, hogy olyan politikai és gazdasági struktúrákban élhetünk, amelyek biztosítják azt, hogy az ország, amennyiben él a lehetőségekkel, akkor a helyzetét állandóan javítani tudja, akkor a rendszerváltozás megtörtént. Ha valaki elégedetlen a mai helyzettel és a rendszerváltást próbálja ezért hibáztatni, akkor a kérdés inkább az, hogy az ország miért nem élt azokkal a lehetőségekkel, amelyek a rendszerváltozásból adódtak.

Egy utolsó kérdésem volna még: ha most kellene fogadni valakivel, hogy mikor fogja Magyarország elérni azt a fejlettséget, amelyről az a munkásember gondolta, hogy három év alatt el fog érni, milyen évszámot mondana?

Óvakodnék évszámot mondani. Volt egy főszerkesztőm, akit nagyon tiszteltem, azt mondta: hajlandó politikai prognózisokat állítani a következő két hétre és húsz éven túl, de a kettő között nem.

Nyilvánvalóan attól függ, hogy az ország két része valahol egy minimumban mégis hogyan tud majd kiegyezni. Mert kétségtelen az utolsó hat, vagy inkább tizenkilenc év történetéből, hogy ennek az engesztelhetetlenségnek, amivel a táborok egymással szemben állnak, bénító társadalmi és gazdasági hatása is van, és az ország ezt megszenvedi. Minimálisan azért meg kell találni a közös nyelvet, mert különben ez a dátum, amit kérdezett, és amit nem prognosztizálnék, jócskán kitolódik. Ugyanakkor messze nem olyan reménytelen a helyzet. Itt vannak a környező országok: Szlovénia, amelyik jugoszláv tagköztársaságként jobb helyzetből indult; Szlovákia az utolsó években; bizonyos fokig még Románia is; aztán a balti országok meg tudták mutatni, hogy azért néhány esztendő alatt is egy bizonyos közbizalmat élvező – vagy talán kemény – politikának köszönhetően rövid távon is jelentős eredmények érhetők el.

SZABÓ LÁSZLÓ ZSOLT – TÓTH GY. LÁSZLÓ

⁸ Csehszlovákiában 1991-ben fogadtak el lusztrációs törvényt, amely arról rendelkezett, hogy az államvédelem tisztjei és munkatársai, magas beosztású pártfunkcionáriusok vagy a munkáőrség vezetői nem tölthetnek be bizonyos tisztségeket az államigazgatás, a hadsereg és a rendőrség területén. Nem zárta ki viszont, hogy választott tisztségeket betölthessenek a cseh közéletben.

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

RETÖRKI A HUNGARICANÁN

2020 júliusától a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) kiadványai is elérhetővé váltak a Hungaricana adatbázison. Az online elérés lehetőségének megnyitása reményeink szerint nagyban segíti az Intézetben 2013 óta zajló munka társadalmi megismertetését, egyben szélesebb körök előtt nyitja meg és teszi könnyebbé a felhalmozódott tudásanyag felhasználásának lehetőségét.

A koronavírus-járvány idején megtapasztalhattuk, milyen fontos segítséget jelenthet az online jelenlét – nemcsak a kutatóknak, de a téma iránt érdeklődőknek is. A rendszerváltás különböző, többek között történelmi, politikai, külpolitikai, jogi és közgazdasági aspektusait bemutató mintegy ötven RETÖRKI kötet megkerülhetetlen adatbázist jelent a korszakot kutatók számára. A könyveket az egyes kutatási területek olyan szakértői jegyzik, mint Székér Nóra, Fricz Tamás, Kukorelli István, Kahler Frigyes, Kávássy János Előd vagy Lóránt Károly.

A megjelent kötetek olyan, máig komoly közérdeklődésre számot tartó témákat is feldolgoznak, mint az igazságtétel és az anyagi kárpótlás kérdése, Nagy Imre újratemetése és a taxisbloká. A Magyar Demokrata Fórum korai történetét – a szellemi előzmények bemutatásától a lakiteleki találkozó hatásain és a mozgalmá-párttá szerveződés jellemző vonásain keresztül a '89-90-es év fordulójáig – több kiadvány tárgyalja, újszerű megközelítésű tanulmányok és korábban nem közzétett dokumentumok segítségével. Szintén több kiadvány foglalkozik a határon túli magyarság rendszerváltásban játszott szerepével – az Intézet munkatársain kívül olyan szerzőktől, mint Duray Miklós vagy Király Ibolya.

A kutatást és az eligazodást nagyban segíti, hogy a kötetek kereshető formátumban kerültek fel a Hungaricana adatbázisra. A RETÖRKI köszönettel tartozik a kötetek nagy részét megjelentető Antológia Kiadónak, amely hozzájárult az internetes megjelenítéshez, valamint a digitalizálást végző Arcanum Adatbázis Kft.-nek. Intézetünk szándéka a jövőben, a felületen megjelenített tartalmak bővítése: a kiadásunkban a jövőben megjelenő kötetek várhatóan fél éven belül kereshetőek lesznek az adatbázisban is.

LECTORI SALUTEM! RETÖRKI A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

A RETÖRKI a 20. századi történelem, különösképpen a rendszerváltás folyamatainak kutatása, tudományos igényű feldolgozása mellett nagy hangsúlyt fektet kutatási eredményeinek, levéltári forrásanyagának a szakmai kereteken túl, szélesebben körben való megismertetésére is. Az intézeti tavasszal indított közösségi média felületei is elsősorban ezt a célt szolgálják.

2020. május 2-án, a rendszerváltás utáni első szabadon választott Országgyűlés alakuló ülésének 30. évfordulóján elindult az Intézet hivatalos közösségi oldala. Az Intézet tevékenységének szélesebb körben való bemutatását, kifejezetten a fiatalabb korosztályok elérését és a kutatási eredmények gyorsabb terjesztését segíti elő a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (@retorkiofficial) névvel létrehozott Facebook oldal. „Jelen kell lennünk a fiatalok mindennapi életében, amit a közösségi médiával érhetünk el, ahol folyamatosan jelentkező minőségi, ismeretterjesztő tartalmakkal”¹ – nyilatkozta májusban a *Magyar Fórum*nak Nyári Gábor, az Intézet főigazgatója. A közösségi médiafelületünkön elsősorban olyan minőségi, ismeretterjesztő írásokat, audiovizuális tartalmakat, ajánlókat és híreket osztunk meg, amelyek szorosan kötődnek a RETÖRKI tevékenységéhez. Mindezek közül kiemelt figyelmet kapnak az évfordulók és események krónikaszerű bemutatásai, a RETÖRKI Archívum és más levéltári gyűjtemények dokumentumaival, a FORTEPAN, illetve az Arcanum Adatbázis anyagainak segítségével. Az Intézet munkatársaival kapcsolatos hírek is felkerülnek az intézeti Facebook-oldalra, de olyan híreket is megosztunk, amelyek nem kötődnek az Intézet szakmai tevékenységéhez, de annak szellemiségével az Intézet azonosul.

¹ Szélesre tárja kapuit a RETÖRKI a szakmai közönség előtt – interjú Nyári Gáborral. A teljes interjú elérhető: <http://magyarforum.info/cikk/10143/-Szelesre-tarja-kapuit-a-RETörKI-a-szakmai-kozonseg-elott/>

A szintén 2020 májusában indított YouTube csatornán a *Rendszerváltástól rendszerváltásig* című 11 részes videósorozat érhető el. Az oktatási segédanyagként is használható videók az Intézet célja az volt, hogy a koronavírus miatti szükséghelyzetben olyan tartalmakkal szolgáljon a nagyközönség számára, amellyel egyrészt segíteni tudja a középiskolások otthoni tanulmányait, másrészt tudományos igényű, de érdekes, audiovizuális elemekben gazdag műsort kínáljon a nézőknek. A sorozat május 3-án debütáló első adásában Nyári Gábor történész, az Intézet főigazgatója mutatta be Magyarország 1918 és 1940 közötti történetét. A sorozat később további részekkel bővült, melyek mindegyike a 20. századi magyar történelem egy-egy szeletét mutatja be a nézőknek, így betekintést nyerhetünk általa a munkatáborok világába, az ötvenhatos eseményekbe, de a kádári szocializmus gazdasági hálójába és az évszázad végén a magyar demokratikus pártrendszer kialakulásába is.

Az Intézet ezeken a felületeken minőségi ismeretterjesztő és tudományos tartalmakat kínál mind a kutatóknak, mind a rendszerváltás és a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönségnek.

SZÉCHENYI-DÍJAT KAPOTT KISS GY. CSABA

Intézetünk külsős munkatársa, lapunk szerkesztőbizottságának tagja, Kiss Gy. Csaba József Attila-díjas irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézete Művelődéstörténeti Tanszékének címzetes egyetemi tanára március 15-e alkalmából a legmagasabb magyar tudományos kitüntetést, a Széchenyi-díjat nyerte el.

Kiss Gy. Csaba Magyarország számára kivételesen értékes tudományos pályája során a közép-európai kultúra nemzetközileg is elismert kutatójaként elsősorban a magyar, lengyel, szlovák és horvát nép nemzeti szimbólumainak és mítoszainak összehasonlító vizsgálata terén elért tudományos eredményei elismeréseként – a koronavírus-járvány miatt idén elhalasztott időpontban – augusztus 19-én vehette át a díjat.

Kiss Gy. Csaba 1945-ben született Budapesten, 1968-ban az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar-német szakos diplomát, majd 1986-ban az MTA-n szerzett PhD-fokozatot irodalom- és kultúratudományokból. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója. 1988-1989 között az ideiglenes elnökség, 1989-1993 között a választmány, 1990. június-december között az elnökség tagja volt. 1993-ban kilépett a pártból.

1974–1980 között a *Nagyvilág* című lap rovatvezetője, 1988–1989 között pedig a *Hitel* szerkesztőségi tagja, 1990 és 1992 között rovat szerkesztője volt. 1995-ben az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékének docense lett. Dolgozott vendégtanárként a Zágrábi Egyetemen, a nyitrai Konstantin Egyetemen, a prágai Károly Egyetemen és a Varsói Egyetemen is. A Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság és a Magyar-Szlovák Történész Vegyesbizottság tagja. Kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzeti mítoszok és szimbólumok Közép-Európában, magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban.

Rendszerváltással kapcsolatos három kötetes „személyes történelmét” a RETÖRKI támogatásával jelenteti meg.

(Bíró Zoltán irodalomtörténész, a RETÖRKI alapító főigazgatója szintén most vette át március 15-e alkalmából kapott Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal polgári tagozata kitüntetést. Díjazásáról márciusi számunkban adtunk hírt.

A *Rendszerváltó Archívum* szerkesztősége természetesen mindkettőjüknek szeretettel és tisztelettel gratulál az elismeréshez!)

Portré helyett tükör

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *A snagovi tükör. Ecsetvonások a politikus pályaképehez.* Budapest, Magyar Napló, 2020.

Kemény fába vágta fejszét Kahler Frigyes, M. Kiss Sándor és Riba András László legújabb kötetük publikálásakor. Bár 1956 forradalomként való értékelésében – néhány marginális kivételt leszámítva – konszenzus alakult ki nemcsak a történettudományban, de a közbeszédben is, a Kahler–M. Kiss szerzőpáros évtizedekkel ezelőtt feltett kérdése – *Kinek a forradalma?*¹ – mintha aktuálisabb lenne, mint valaha. A Nagy Imréről szóló tudományos diskurzus mellett² a napi publicisztikában szintén zajló, jellegükből fakadóan más természetű viták is éppen ehhez a kiindulóponthoz vezethetnek vissza az olvasót.³ A feladat nehézségét nemcsak az adja, hogy harminc évvel a rendszerváltás és a történettudományi paradigmaváltás kezdete után nem könnyű újat mondani a kivégzett miniszterelnökről. Sokkal inkább azért veszélyes a vállalkozás, mert egyszerre „sérti” azokat, akik – az újratemetés szimbolikáját ideidézve – a „hatodik koporsó” évtizedek óta elhallgatott halottait szeretnék középontba állítani; de azokat is, akik Nagy Imrét a forradalom megkérdőjelezhetetlen vezéralakjának tekintik, aki halálával – pontosabban annak vállalásával – esetlegesen korábbi bűneit is megváltotta.

A *nemzet vagy a párt* forradalma dilemmáját jól világítja meg M. Kiss Sándor egy, a szerzők felé intézett interjúkérdésre adott válasza. „Nem akarok elvenni semmit Nagy Imrétől, de Tóth Ilona vér a véremből,

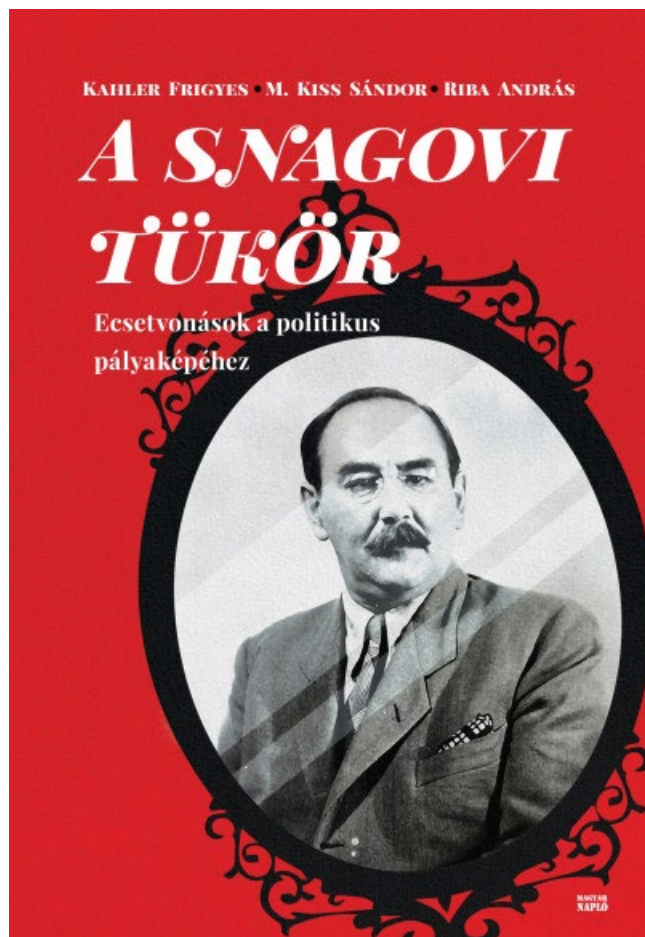
Nagy Imre viszont nem. Ezt nem Nagy Imre ellen mondom, hanem Tóth Ilonáért. Nagy Imre politikus volt, politikai térben mozgott és vesztett. Tóth Ilona pedig orvostanhallgatóként embereket mentett. Nagy Imre kivégzése politikai leszámolás volt, Tóth Ilona gyilkossá minősítése a forradalom megalázása, arculcsapása.”⁴ A problematikát természetesen a kötet – annak első, leghosszabb, a kötetével megegyező címet kapott, leginkább történeti része – is tárgyalja. M. Kiss Sándor nem véletlenül megy vissza időben a Rajk-perig, annak korabeli és későbbi megítéléséig. „A Rákosi Mátyás vezette magyar kommunista párt legjelentősebb tagjai – a korábbi »revizionistákat« is ideértve – készségesen asszisztáltak a Révai által baloldalinak minősített »szennykonkurencia« (Demény [Pál], Weisszhaus [Aladár], illetve a frakciók), majd a »fasiszta-burzoá-titói« elhajlók elleni harchoz. [A különböző nem-kommunista pártok vezetői elleni eljárások, vagy éppen az 1948 végéig talán a legbefolyásosabb ellenségnek tekintett Mindszenty bíboros elleni koncepciók peréről természetesen e tekintetben fölösleges is szólunk – N. Z.] A magyar kommunista mozgalom történetében a »szakadást« tehát a Rajk-per – s ilyen szempontból a Rajk-per csupán »előzmény« – követő perek jelentették. Ki-kik a maga történetét végiggondolva jutott el Vásárhelyi Miklós felismeréséhez, hogy rá is sor kerülhet – hacsak közben már le nem tartóztatták. Ehhez a »lázadáshoz« a magyar társadalomnak

¹ Ezen a címen megjelent kötetüket lásd: Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban. A fordulat napja. Ismét sortűzek. A nagy per.* Budapest, Püski–Kortárs, 1997.

² A Nagy Imre-kérdésről szóló tudományos igényű, az utóbbi évtizedekben közölt dolgozatokat és – a kötet által is hivatkozott – különböző alapállású munkákat lásd: Ripp Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés, 1956. november–1959. február.* Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, Politikatörténeti Füzetek 5., 1994.; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I–II. I. 1896–1953. II. 1953–1958.* Budapest, 1956-os Intézet, 1996.; Görgő Rita: Válaszúton. Nagy Imre 1953 és 1957 közötti szemléletváltozása. In: *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből.* Szerk. Fejérdy Gergely. Piliscsaba, PPKE BTK TTI – Pázmány Péter Történeti Kör, 2003, 286–327.; Vida István: Bevezető tanulmány a *Snagovi jegyzetekhez.* In: Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések, 1956–1957.* Budapest, Gondolat – Nagy Imre Alapítvány, 2006, 7–48.; M. Kiss Sándor: A forradalom miniszterelnöke? Miniszterelnök a forradalom idején? In: *Uő: Közelítések. 1956 – Tanulmányok, esszék, előadások.* Budapest, Kairosz, 2011, 143–160.; Székér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.* Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 5., 2014.

³ A sajtópolemikák azután vettek legújabban lendületet, hogy Nagy Imre szobrát a Vértanúk teréről a Jászai Mari térre helyezték át. A Nagy Imre általános megítéléséről szóló viták lecsapódása jól látszik a szerzőkkel készített interjúból is: Élő Anita: „A per alatt tisztessége megkérdőjelezhetetlen volt”. Nagy Imre forradalmi szerepét viszont vitatják egy új kötet szerzői. *Válasz Online*, 2019. 10. 22.

⁴ Uo.

semmi köze nem volt, s ennek a társaságnak sem volt köze a magyar társadalomhoz. [46.] [Kiemelés az eredetiben – N. Z.]” Feltételezhetjük, hogy a „kinek mi a fontos” kérdés dinamikája a forradalom időszakában sem volt kevésbé éles. A szerzők megállapításait – és a többek között Vásárhelyi Miklóstól, a Nagy Imre-kormányok ’56-os sajtófőnökétől vett idézeteit⁵ – ezzel kapcsolatban e sorok írója egy másik egykori Nagy Imre-s kommunista újságíró, a korábbi *Szabad Nép*-es, majd a forradalom idején a Gimes Miklós-féle *Magyar Szabadságnál* dolgozó, a bukás után emigráló Kende Péter szociológus egy tanulmányának felidézésével kívánja megerősíteni. A forradalom ötödik évfordulóján, a müncheni *Új Látóhatár*-ban megjelent, interjú formájába öntött dolgozatában Kende azt írja: számára a „Forradalom” 1954 őszén, a *Szabad Nép* szerkesztőségében, annak lázadó taggyűlésén kezdődött. A szerző őszinte számvetésében megerősíti azt is: bár számított a forradalomra, de nem akarta – „szívem

szerint egy újjászervezett kommunista párt demokratikus uralmát akartam” –, sőt 1956 tavaszán, tartva az események egyfajta fordulatától, egy meg nem nevezett barátjának ezt mondta: „Ez így már sokáig nem tarthat. De az meglehet, hogy a kritikus pillanatban Te meg én Rákosi oldalán leszünk...”⁶ A forradalom, majd szabadságharc első pillanataiban – utólagos visszavetítése szerint legalábbis – ekképpen foglalt állást: „Amennyire együttéreztem, sőt együtt lélegeztem a békés tüntetéssel, annyira megzavart a fegyveres harc kitörése. A látottak alapján kész voltam ezért a felelősséget Gerőékre vagy a rendőrségre hárítani, de ez nem jelenti azt, hogy érzelmileg mindjárt a felkelés mellé állottam. [...] Nem tudtam, kinek az oldalán állok. Nagy Imre első nyilatkozatait és a kormány kiszélesítését elégtelennek tartottam, csakúgy, mint a közvélemény. A fegyveres felkeléssel azonban továbbra sem rokon-szenveztem, s az volt az érzésem, hogy a felkelők nagy része nem is tudja, miért harcol.”⁷

Azért idéztem ilyen hosszan a Párizsban élő – és a *Snagovi jegyzeteket* évtizedekkel később szerkesztő – szociológustól, hogy lássuk: a forradalmi események megítélésében korántsem volt olyan egységesen támogató a Nagy Imrével valamilyen szinten szimpatizáló, ám „körré” vagy „csoporttá” nem szerveződő egyének halmaza, mint amennyire ezt utólag visszavetítve gondolni szeretnénk. A szerzők azonban nem csak erre hoznak meggyőző példákat. A *snagovi tükör* – amely nem csupán a 2006-ban kiadott *Snagovi jegyzeteket* adott reflexió – nemcsak a Nagy Imre köré csoportosuló és a miniszterelnök, de az utóköre elé is *tükröt* tart. Hogyan gondolkodunk ma a kivégzett kormányfőről? Megmaradunk-e a közhe-lyeknél – „a párt helyett a nemzetet választotta” – és tiszteletünket minden körülmények között kiváltó végső bátorságánál, vagy elgondolásait is elemzés tárgyává tesszük? Merünk-e gondolkodni azon, hogy mennyiben más a „történeti” Nagy Imre, mint amilyen képet a ma élő nemzedékek – akár csak az újratemetés dinamikájának hatása alatt – róla formálnak? M. Kiss Sándor megfogalmazása szerint: „Kalandra hívjuk hát a már-már elcsüggedt olvasót, hogy világos legyen, miként is lehet egy korszakot

⁵ Vásárhelyi Miklós Kozák Gyulával folytatott beszélgetéseiben (Kozák Gyula: *Kész a leltár – Vásárhelyi Miklós*. Budapest, Balassi, 2017.) így idézte meg 1956-os hozzáállását: „Úgy gondoltam, hogy a reformkommunizmus lehetősége egyszer s mindenkorra elpárolgott, megszűnt. Mert az egyik lehetőség, amitől tartottam, hogy az oroszok végül is ezt nem fogják tűrni, visszajönnek, és akkor nyilvánvaló, hogy velünk számolnak le elsőként, és bennünket tesznek felelőssé a történelemért, nem önmagukat. A másik lehetőség pedig, hogy győz a forradalom, és akkor bennünket, mint önmagát felszámoló és lehetetlenné tevő irányzatot, egyszerűen félresöpörnek, nem számíthatunk. [111–112.]”

⁶ Vajda Pál [Kende Péter]: Tanúságtétel az októberi lázadóról. *Új Látóhatár*, 1961/5 (szeptember-október), [404–412.] 404–406.

⁷ Uo. 409–410.

sajátos szűrőn elemezni, s miért nem lehet egy ilyen életút tiszteletünk ellenére sem példászerű és követhető. [158.]”

Ez utóbbi kérdés kapcsán sok tekintetben „tabudöntőgetőnek” is tűnhet a kötet – különösen annak első fejezete –, holott sok esetben csupán jól ismert vagy könnyen begyűjthető tényeket rögzít. A közhiedelemmel ellentétben⁸ Nagy Imre „csillaga” nem Sztálin halála után kezdett el újra emelkedni, hanem már 1952-ben: egyszerre lett miniszterelnök-helyettes és begyűjtési miniszter, amely – ahogy M. Kiss fogalmaz – jelzésértékű arra nézve, hogy „Nagy Imrének mint válságmenedzsernek [...] megvolt a saját súlya a szovjet politika szemében. [30.]” Hogy mindezt a „válságmenedzserséget” Nagy Imre is egyfajta folytonossággként látta, azt a Snagovban írt *Gondolatok, emlékezések* elején többször egyes szám harmadik személyben fogalmazva világossá teszi: „Amikor baj volt, mindig Nagy Imrét vették elő: 1945-ben a földreformot nekem kellett végrehajtani, 1947–48–49-ben a nagy parlamenti harcok idején, a reakciós pártokkal való küzdelem idején nekem kellett az országgyűlés elnökének lennem, 1951–52-ben, amikor a Gerő-féle hírhedt »felemelt« 5 éves terv alátámasztására az export céljaira termény kellett, a begyűjtés élére állni, 1952–53-ban, amikor a mezőgazdasági termelés katasztrófális helyzetbe került a kalandor gazdaságpolitika miatt [...], Nagy Imrének kellett ennek a feladatnak a megvalósítását kézbe venni, mint miniszterelnök-helyettesnek, 1953 júniusában, amikor a katasztrófa bekövetkezett, nekem kellett a kormány élére állni, és a kalandorpolitikát felszámolni. S most októberben, mikor az elkésredett és kétségbeesésbe hajszolt néptömegek fegyvert ragadtak, ismét nekem kellett a megfutott Rákosi-klikk örökségét felszámolnom. S utána, mint minden alkalommal, most is a legvadabb és legalávalóbb politikai hajszát folytatták és folytatják ellenem. [123.]” Az újabb hosszú idézet oka leginkább az, hogy érzékelte: Nagy Imre számára a forradalom – ekkor még (?) – nem feltétlenül jelzett „új kezdetet”,

inkább a „szokásos” politika folytatását. A „válság” eszkalálódását valamilyen úton meg kell akadályozni – a lehetőség szerint természetesen „pártszerűen”. Hogy mennyire nem volt törés a forradalom előtti és alatti politikája célrendszerében, azt egy 1955 végi Nagy Imre-idézettel bizonyítják a szerzők. A *magyar közélet időszerű erkölcsi-etikai kérdéseiről* című, asztalfióknak szánt dolgozatban a korábbi és későbbi miniszterelnök így fogalmaz: „Ma még úgy látszik, hogy az új szakasz politikájához való visszatérés, az ország gazdasági, politikai és kulturális életének a júniusi elvekre való alapozása áthidalhatná a mind jobban érlelődő válságot és megelőzhetné a katasztrófát. [...] Félő azonban, hogy ha ez nem következik be: bizalmukat veszítve a júniusi úttól és a kommunista párttól is elfordulnak a tömegek, és jóval messzebbre kell visszamenni, hogy *urai maradhassunk a helyzetnek*. [72.] [Kiemelés tőlem – N. Z.]” A „helyzet urának” maradni: ezt próbálta meg Nagy Imre és a köré csoportosuló hatalmi centrum 1956-ban is – először ’47-ig (a kommunista párt által irányított és dominált koalíció), majd ’45-ig (koalíció, a kommunista párt részvételével) hátráltak vissza. Az elemzés egyik legérdekesebb részlete, amely arról szól: Nagy Imre mennyire *homo politicusként* viselkedett, mennyire átmenetinek gondolta a kommunista párt háttérbe szorulását. Ezt saját, önnön védőbeszédeként is felfogható jegyzeteiben így fogalmazza meg: „Mi világosan láttuk és látjuk, hogy a demokratikus kibontakozás, amelynek útjára elhatároztuk magunkat, *kompromisszum*, de olyan, amely feltétlenül helyes és szükséges volt a magyar események közepette ahhoz, hogy megmentünk a legtöbbet a népi demokratikus rendszerből, a szocialista vívmányokból, és biztosítsuk a szocialista építés feltételeit az országban, új utakon járva, új alapokra helyezve viszonyunkat a nemzetközi kapcsolatok terén, megőrizve a szoros baráti együttműködést a szocialista országokkal. Ennek a nagy célnak az érdekében mentünk kompromisszumra az egypártrendszerből a szocialista és demokratikus pártok koalíciójára (1945-ös alapon), a Varsói Szerződés felmondás[ára]

⁸ E tények legalábbis árnyalják és a túlzott naivitások, ha nem a mítoszteremtés köreibbe utalják például azokat a megközelítéseket, amelyeket Jeszenszky Géza történész hangoztatott egy, a témához kapcsolódó publicisztikájában: „Nagy valószínűleg azért úszta meg a pereket és maradt életben, mert *nem a pártban nyüzsgött*, agrárelméleti kérdésekkel foglalkozott. Mellékes, de pozitívumnak is tekinthető, hogy a szovjet vezetésben a rettegett, de egy nyitottabb, racionálisabb politikát szorgalmazó Berija támogatta Nagyot. Moszkvából hazatérve írásai, megnyilvánulásai és betöltött funkciói alapján – úgy vélem – joggal feltételezhetjük, hogy Nagy Imre *azt hitte*, szülőhazájában most az orosz hibáktól és bűnöktől mentesen valósítható meg *a szép társadalmi utópia*. Ő lett a földosztó miniszter. Hitt a szocializmusban, de vallotta, hogy ennek megteremtése hosszú átmenetet igényel. Ez elkerülhetetlenül vezetett a konfliktushoz Rákosival és az akkori vezetéssel. Ekkor jól jöhetett a moszkvai kapcsolat, mert börtön helyett az egyetemi tanársághoz engedte, Sztálin halála után pedig a miniszterelnöki székbe helyezte. Ha 1956 októbere előtt egyik szívinfarktusával elvitte volna, Nagy Imre történelmünkben *akkor is pozitív megítélést kapna* az általa 1953 júniusában meghirdetett és végre is hajtott új szakaszért. [Kiemelések általam – N. Z.]”

és az ország semlegességének kinyilvánítására. [160–161.] [Kiemelés az eredetiben – N. Z.]”

A szerzők jó érzékkel mutatnak rá azokra a pontokra is, amelyekben Nagy Imre nézetei – fogságban írt jegyzetei alapján legalábbis – tragikus módon egybeestek a végül őt fizikailag megsemmisítő kádári hatalomával. A Rákosi-korszak tárgyalása meglehetősen sajátos képet mutat: többek között nacionalizmussal és sovinizmussal is megvádolta „a Rákosi-féle zsidóklitket”, amely pontosan ezt, saját zsidóságát kívánta feledtetni akár a „revizionizmus veszélyének” felidézésével (!) is. Rákosit hasonló vádakkal – a nemzeti kötődés túlzott kinyilvánításával – csak kevesen illették: legismertebbként a korábbi többszörös miniszter, a korai Kádár-korszak legfőbb kurzustörténésze, Molnár Erik, aki a ’60-as évek elején elindult nemzetvitá(k)ban többek között „burzsoá nacionalizmussal” és „antimarxizmussal” vádolta a párt egykori nagyhatalmú, ekkorra már a Szovjetunióba száműzött vezetőjét.⁹ A későbbi kádári történetírás egyik örökzöld, ’56-tal kapcsolatos toposzáról – a sohasem létezett győri „ellenkormányról” – Nagy Imre így fogalmazott: „A győriek tárgyalásokat kezdtek egy dunántúli szerv létrehozására, amely meg is alakult és külön »kormányként« kezdett működni. [188.]” E sorok lejegyzésének idején még életben és szabaddal volt Szigethy Attila, akit Kádárék először megnyerni akartak, csak később döntöttek az elpusztítása mellett, és akivel Nagy Imre a forradalom napjaiban mintaszerű munkakapcsolatot alakított ki.¹⁰ Az ekkortájt statáriális eljárás után kivégzett Dudás Józsefről Nagy Imre vélekedése lesújtó volt – egybehangzó vélemények szerint az volt a forradalom napjaiban is –, és tulajdonképpen az „ellenforradalomról” szóló álláspontja sem igen különbözött a berendezkedő új hatalométól. A november 4-ei szovjet bevonulást azért kárhoztatja, mert azok „az ellenforradalmi, reakciós erők tevékenységének újabb táptalajt adtak. A reakció csökkent befolyását kiszélesítette, s a nemzeti jelszavakat felkarolva igyekezett felkarolva a harcot, annak irányítását a maga kezébe venni. [194.]” Kesernyésen úgy egyszerűsíthetnénk

le a vélemények megítélését, hogy ezek szerint elsősorban „az ellenforradalmi erők” megjelenésének és térhódításának *időpontjában* volt különbség Kádár és Nagy Imre között. Előbbi számára Szovjetunióba való távozásának napja, utóbbi számára a november 4-ei bevonulás a határpont – de nem az elkeseredett szabadságharcát vívó felkelők és az eltiport nemzet, hanem a kommunista „forradalmárok” szemszögéből nézve. Ahogy M. Kiss Sándor joggal teszi fel a kérdést: „Kik voltak Nagy Imre szerint az ellenforradalmárok, akik ellen fel kellett venni a harcot? [...] 1956. november 4-e után, a »kádári kezdeti konszolidáció« időszakában is komolyan felmerült a koalíciós kormányzat kérdése. Kádár és Nagy Imre felfogása között radikális különbség nem volt. Mindketten erősen ellenőrzött áltöbbpártrendszerben gondolkodtak. [202.]”

Persze a kötet nem csak Nagy Imre és politikai harcostársai felé tart *tükröt*. A kötet második, a Nagy Imre-per, majd annak felülvizsgálatát bemutató, jogtörténeti részének (*A Nagy Imre-per és a jogi környezet felül- és alulnézetből, avagy Veritas laborat nimis saepe, extinguitur nunquam*)¹¹ egyik „törzsanyaga” a per hírhedtté vált bírójának, Vida Ferencnek egy 1989-es interjúja.¹² Vida hozzáállásában egy, a változások idején is dogmatikus kommunistát, a tényeket saját érdekei szerint rendező, az idősikokat szándékosan keverő, a normális gondolkodást minden tekintetben mellőző ortodox bolsevikot ismerhetünk meg. Vida – aki Kahler Frigyes összegzése szerint számos esetben még az adott korszak törvényeit is megszegte, az esküdtek és a tanúk kiválasztásától kezdve a nem-létező tényállás alapján hozott ítéletig [291–305.] – úgy gondolta, az első semmisségi törvény (1989. évi XXXVI. törvény) „a törvényhozói, igazgatási és bírói állami funkciók szétválasztásának, a *jogállamiságnak* klasszikus elvét dobja sutba. [229.] [Kiemelés általam – N. Z.]” Nem egyedi példája mindez annak, hogy egy kommunista a jogállam érvrendszerével próbálja magyarázni saját tevékenységét. Hogy Vida hozzáállása mennyire tipikus, ahhoz elegendő Biszku Béla KB- és PB-tag, belügyminiszter nyilvánosság előtti újbóli feltűnésére¹³

⁹ Molnár Erik: Történelemszemléletünk nacionalista maradványairól. Új Írás, 1962. november, 1236–1243.

¹⁰ Kettejük forradalom alatti, nem egyszer összehangolt taktikájáról többek között Szigethy Attila két, emigrációba kényszerült közeli munkatársa, Zádor István és Szöllősy Árpád számolt be: Zádor István: Szigethy Attila tragédiája. *Irodalmi Újság*, 1958. 04. 01. 5.; Szöllősy Árpád: A forradalom Győre. *Új Látóhatár*, 1961/5 (szeptember-október), 413–436.

¹¹ A Livius ókori római történetírótól származó idézet magyarul: „Az igazság gyakran veszélyben van, de soha nem semmisíthető meg.”

¹² Faragó Jenő: *Perbe fogott ítélet. Interjú a Nagy Imre-per tanácsvezető bírójával*. (Kézirat). 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 1989.

¹³ 2010-ben jelent meg Skrabski Fruzsina és Novák Tamás Biszku Bélával készült interjúján alapuló dokumentumfilmje (*Bűn és büntetlenség*), amely lavinát indított el a magyar közgondolkodásban. A film apropóján a Duna TV *Közbeszéd* című műsorában is nyilatkozott, a fent idézett gondolatmenet ebben a műsorban hangzott el. 2011 januárjában az ügyészség vádat emelt a volt

gondolnunk, aki a *hatalmi ágak szétválasztásának* érvényesülésével indokolta azt, hogy neki miért nem volt köze a megtorlások levezényléséhez.

Vida fő felháborodásának oka az volt, hogy „a politikai rehabilitáció megelőzte a jogi döntést”. Ez kétségtől igaz, ahogy az is, hogy mindez ugyanígy volt a per lefolyásakor. Kahler Frigyes hosszasan bizonyítja, hogy hogyan határozta meg a Magyar Szocialista Munkáspárt – egyeztetve a szovjet pártvezetéssel – a per irányát (274–279.). „Ami a Nagy Imre-ügyben 1989-ben történt, akár tükörképe is lehet az 1958-as bírósági eljárásnak. Annak idején azt is csupán szükséges színjátéknak tekintették” – vonja le a következtetést Kahler Frigyes [313.]. Ismét a *tükör* – ezúttal *tükörkép* formájában. Ahogy az 1989. júliusi, ügyészi beszéd néhány soráról¹⁴ óhatatlanul eszünkbe jut e karakter sokkal tragikusabb ellentétpárja, Bacsó Péter *A tanújának* súlyos büntetést kérő védőügyvédje.¹⁵

A kötet harmadik fejezete (1989 – *Újraértékelés. A Nagy Imre-ügy a későpártállami politikai döntéshozatalban*) már a rendszerváltás időszakába kalauzol el minket, bemutatva a pártvezetés változó álláspontját a Nagy Imre-kérdésben. Közelebből nézve: hogyan jutott el az MSZMP a „kegyeleti aktustól” a „jogi eljárás” át a teljes politikai rehabilitációig és őskeresésig. „A kormány úgy vélte, szabad utat kell biztosítani a jogi eljárásnak” – olvashatjuk Riba András értékelését [353.], mely kapcsán óhatatlanul azt érezzük, mintha egy időspirálba kerültünk volna. Harminc évvel korábban ugyanez a mondat – ellentétes előjellel és eredménnyel – az MSZMP PB 1957. december 21-ei határozatában így hangzott: „Szabad

folyást kell engedni a törvényes eljárásnak. [277.]” Hogy az éppen átalakulását formáló állampártnak mennyire nehéz feladatnak tűnt a Kádár- vagy Nagy Imre-dilemma feloldása, annak kapcsán Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter *legitimitásról* mondott gondolatai a legtanulságosabbak: „Tulajdonképpen az ő [Nagy Imre – N. Z.] kormányából kivált állam-miniszter [Kádár János – N. Z.] volt az, aki tovább vitte a dolgokat, erre össze lehet hozni véleményem szerint azokat a jogi érveket, amelyekkel itt a Kádár-kormány legitimitása nem kérdőjelezhető meg olyan módon, hogy ez ne legyen megválaszolható. [360.]”

Talán a fent taglaltakból látszik, mennyire nehéz utat vágni még ma is, harminc évvel a politikai rendszerváltás és a történettudományi paradigma-váltás kezdetei után a Nagy Imre-kérdés dzsungelében. A *snagovi tükör* nem rajzol portrét a kivégzett miniszterelnökről, nem életrajz, és nem is a *Snagovi jegyzetek* mondatról mondatra való elemzése. Nem vádbeszéd Nagy Imre ellen, de nem is védőbeszéd a halállal bátran szembenéző politikus mellett. A kötet inkább egy szembesítési kísérlet, ami nem is elsősorban a több mint fél évszázada kivégzett kormányfő és az ő évtizedek alatt kialakult legendája elé tar tükört, hanem a dogmává merevedett kinyilatkoztatások és a valódi feltárást ellehetetlenítő beidegződöttségek elé.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

kommunista politikus ellen „a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása miatt”. 2012 szeptemberében az 1956. decemberi, Nyugati pályaudvarnál, majd Salgótarjánban levezényelt sortűz miatt vonták volna felelősségre. 2013 októberében „háborús bűntett” miatt emeltek vádat ellene. A per 2014 márciusában indult el, májusban öt és fél éves szabadságvesztésre ítélték, 2015 júniusában azonban másodfokon megsemmisítették az ítéletet. A megismételt elsőfokú eljárás két év, három hónap börtönbüntetésre ítélte, de 2016. március 31-én Biszku halálával az eljárás megszűnt.

¹⁴ „Szokatlan, rendhagyó ügyészi felszólalást fognak hallani. [...] A ma ügyésze a tények ismeretében őszinte vádbeszédet kell mondjon a korabeli vád bűneiért, és védőbeszédet Magyarország ártatlanul perbe fogott és elítélt miniszterelnöke és sorstársai ügyében” – mondta Nyíri Sándor legfőbbügyész-helyettes a törvényességi óvás indoklásában (318.).

¹⁵ Hogy a kép még groteszkebb legyen, csak röviden, említés szintjén jelezzük, a Legfelsőbb Bíróság előtt az ügy előadója az LB büntető elnökhelyettese, Czili Gyula volt. A korábban az MSZMP KB Adminisztratív Osztályán is dolgozó jogász 1956-ban az ELTE Tanulmányi Osztályának vezetőjeként és a Jogi Kar KISZ-titkáráként tevékenykedett. E funkciójában jelentette fel például röplapozásért és a forradalom emlékének őrzéséért Komáromi Kornéliát, akit a Legfelsőbb Bíróság 1959-ben hat év börtönbüntetésre ítélt. A hat évből több mint ötöt le is töltött. A feljelentő levélben a harminc évvel később Nagy Imre és társai rehabilitációját „vivő” bíró így fogalmazott: „[Komáromi Kornélia] ártatlan diákokat fertőz meg. Érdemes róla megemlíteni, hogy az ellenforradalom alatt is női tüntetéseket szervezett, fegyver szétosztással, meg eldugással foglalkozott. Ilyen tanuló nem érdemli meg, hogy egyetemista legyen. Erre a jövőt nem építhetjük. Követeljük az egyetemről való eltávolítását és a dolog kivizsgálását. Gondoljunk arra: »Egy cseppnyi méreg is megfertőz egy pohár bort«. [Kiemelés általam – N. Z.]” Idézi: Kenedi János: „Hálózati munkára nem alkalmas”. Komáromi Kornélia, történelmi látószögekből. *Élet és Irodalom*, 2011. 05. 27.

Szerzőink

Bojtos Anita (Budapest, 1986)

Történész. A budapesti Szent Margit Gimnáziumban érettségizett, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem és néprajz szakos mesterdiplomát. 2009-től 2014-ig a Győri Egyházmegyei Levéltár munkatársa volt, 2015-2016 között Miniszterelnökség Stratégiai Ügyekért Felelős Államtitkárságán dolgozott, majd 2016–2017 között a PPKE BTK, Történettudományi Intézetében tanított. 2018-ban a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskolában védte meg történelemtudományi doktori (PhD) disszertációját.

Gulyás Martin (Csongrád, 1991)

Történész. Szentesen érettségizett, majd a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte történelem alapszakos tanulmányait. Ezt követően a PPKE-BTK-n szerzett történelem szakos mesterdiplomát társadalmi krízisek és uralmi technikák szakirányon. 2014 és 2018 között a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának főállású tudományos kutatója, 2018 óta a RETÖRKI Archívum levéltárosa. 2019-ben „summa cum laude” minősítéssel védte meg történelemtudományi doktori (PhD) disszertációját.

Juhász-Pintér Pál (Kecskemét, 1979)

Történész, jogász. A kecskeméti piarista gimnáziumban érettségizett, majd a Szegedi Tudományegyetemen magyar-történelem szakon szerzett diplomát, illetve ezzel részben párhuzamosan a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán jogászként végzett. A 2000-es évek elején dolgozott tanárként és jogászként is Zsombón, Városháza és Szegeden, majd a kiskunmajsai 56-os Történelmi Alapítvány intézményvezetőjévé választották. Ezt követően a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal jogászként, majd a Nemzetgazdasági Minisztérium jogi referenseként, főosztályvezetőjeként, később a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara projektvezetőjeként tevékenykedett. Jelenleg a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa és a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója.

Marschal Adrienn (Esztergom, 1984)

Történész. Esztergomban érettségizett, majd a PPKE-BTK-n végzett történelem-kommunikáció szakon és itt védte meg 2016-ban „summa cum laude” minősítéssel történelemtudományi doktori (PhD) disszertációját. 2015-2016 között a Nemzeti Emlékezet Bizottságának kutatója, 2015-től a RETÖRKI munkatársa. 2012–2019 között a Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület alelnöke volt.

Petrik Béla (Budapest, 1965)

Ügyvéd. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán végzett, majd a jogi szakvizsga után ügyvédként dolgozott. Jogi tárgyú írásai a *Magyar Jogban*, a *Gazdaság és Jogban*, történeti témájú írásai elsősorban a *Hitelben*, a *Magyar Szemlében*, a *Kortársban*, a *Bárházban*, az *Életünkben*, az *Új Forrásban* és a *Kommentárban* jelentek meg. Kutatásai középpontjában a népi-nemzeti mozgalom története áll, a témával kapcsolatos tanulmányaiból több önálló kötete jelent meg. A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriumának tagja, a Nagy Gáspár Alapítvány titkára.

Somodi István (Szolnok, 1925)

Jogász, agrármérnök. Diákként részt vett a népi mozgalomban, az 1943-as Szárszói Konferencia utolsó élő résztvevője. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt Szolnok megyei titkára, majd a Dózsa György Népi Kollégium igazgatója. Később Veres Péter, majd Erdei Ferenc titkára. 1956-ban a Földművelődésügyi Minisztérium forradalmi bizottságának elnöke volt, ezért évekig nem kapott értelmiségi munkát, segédmunkásként dolgozott. 1985-as nyugdíjazásáig az MTA martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézetében agármérnökként dolgozott. Vezetésével alakult meg a helyi Brunszvik Klub, mely egy reformpárti szellemi műhely volt a 80-as években.

Szabó László Zsolt (Orosháza, 1963)

Közgazdász. Több kiadónál és médiumnál dolgozott műfordítóként, szerkesztőként (Kossuth Könyvkiadó, *Zöld Újság, Világgazdaság*). 1993-1999 között a Duna Televíziónál volt szerkesztő, majd gazdasági és műszaki alelnök. 1999-2001 között a Magyar Televízió ügyvezető alelnöke, később elnöke. 2001-2002 között a canberrai Magyar Nagykövetségen diplomata. 2006-2010 között az Echo TV vezérigazgatója, majd az MTI-nél és a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapnál (MTVA) dolgozott, ahol a vezérigazgatói pozíciót is betöltötte. 2016-tól Wellingtonba akkreditált (Új-Zéland) magyar nagykövet.

Szekér Nóra (Budapest, 1976)

Történész. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem, német és esztétika szakon végezte. Ugyanitt szerzett PhD fokozatot, disszertációja a Magyar Testvéri Közösség történetét dolgozza fel. Az egyetemi diploma megszerzése óta folyamatosan végez felsőoktatásban oktatási tevékenységet. 2003-tól 2005 szeptemberéig a Kodolányi János Főiskolán tudományos munkatársként, 2014-ig az Óbudai Egyetemen, mint adjunktus állt alkalmazásban. 2014-2017 között a RETÖRKI, 2017 novemberétől az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) kutatója.

Tóth Gy. László (Tóth György László) (Békéscsaba, 1948)

Politológus, publicista. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett. Kezdetben szellemi és fizikai segédmunkás, később filmszínházvezető. 1990-től 1996-ig az Országos Art-mozi Egyesület elnöke, 1990-től 2002-ig a Magyar Mozgóképek Közalapítvány Filmforgalmazói és Videokiadói Szakkuratórium elnöke. 2008-tól 2010-ig az Echo Tv programigazgatója. 1995-től 1998-ig Orbán Viktor (Fidesz) elnöki tanácsadó testületének a tagja, 1998-tól 2001-ig titkárságvezető (Miniszterelnöki Kabinet Kulturális Titkársága). 1998-tól 2002-ig a miniszterelnök főtanácsadója, a Miniszterelnöki Hivatal főtanácsosa. 2001-2012 között a Közép- és Keleteurópai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány kurátora. 2012-2018. között Dr. Fazekas Sándor miniszter kommunikációs főtanácsadója, majd 2018-tól Prof. Dr. Kásler Miklós miniszter tanácsadója.

Szerkesztők

Házi Balázs (Budapest, 1987) – felelős szerkesztő

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban. 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. Segédlevéltárosként a Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett. 2013-2014-ben az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A Bethlen Gábor Alapítvány titkára.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988) – főszerkesztő

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol első-sorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a *Látóhatár* c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RETÖRK!

